

Dragtjournalen

**Årgang 3
Nr. 4
2009**

**Tidsskrift udgivet af
Den danske Dragt- og Tekstilpulje**

Dragtjournalen - Tidsskrift udgivet af Den danske Dragt- og Tekstilpulje

Årgang 3, Nr. 4, 2009

www.dragt.dk

dragtjournalen@yahoo.dk

Kolofon:

Ansvarshavende redaktør på Dragtjournalen nr. 4:

Camilla Luise Dahl

Redaktion:

Camilla Luise Dahl

Kitt Boding Jensen

Kristine Holm Jensen

Ellen Elisabeth Jensen

Faste anmeldere:

Marie Riegels Melchior

Thomas Meldgaard

Dragtjournaludvalget:

Tove Engelhardt Mathiassen

Catharina Oksen

Camilla Luise Dahl

Pr. & kommunikation:

Kitt Boding-Jensen

Layout:

Catharina Oksen

Camilla Luise Dahl

Indhold i dette nummer:

Glimt fra hørrens 1000-årige historie – set ud fra arkæologiske og recente fund	3
Bilag	17
Else Østergård	

Kläder och textil i räkenskapsböcker från 1400-tallet – Två senmedeltida godsherrars utbetalningar av löner samt inköp av tyg och färdiga persedlar	19
Linda Rosendahl	

Mindre Meddelser

Om at rekonstruere dragter til museer	40
Bjarne Drews	

Med klimt og klang - om klokker i klædedragten	46
Camilla Luise dahl	

Da “både” var på mode	52
Camilla Luise Dahl & Dorothy Jones	

Dragtjournalens favorit #4

Adeline Genée-Isitts brudekjole i Den Gamle By	59
Tove Engelhardt Mathiassen	

Varia: Småstykker til klædedragtens historie

Løsøret efter Karenn Tomaßdaathers Skriffuers, Vordingborg, 25. okt. 1638	63
Skiftet efter Amtmandinde Mette Margrethe Westh, f. Sonne. Rønne, 1. Dec. 1774.	68
Skiftet efter Kammerjunker Hans Ahrenfeld, Kbh. 22. maj 1702.	73
Afskrift og noter ved Camilla Luise dahl	

Anmeldelser	76
--------------------	-----------

Bidragssydere til dette nummer	82
---------------------------------------	-----------

Glimt fra hørrens 1000-årige historie

- set ud fra arkæologiske og recente fund

Else Østergård

*Skønt pigesart og kærmindesblaa
et Tømmer gemmer du i dit Straa.
Naar Ave og Tugt om din Stængel griber
du røber Styrke i hver en Fiber.
(fra Johannes V. Jensen: Hørwise. 1940)*

Hør (*Linum*) er en af vore ældste kulturplanter. Mennesket har fra de tidligste tider samlet frø; de har vidst hvilke gavnlige og skadelige egenskaber, der fandtes hos hver eneste plante i det område, hvori de boede og færdedes. Den vildtvoksende hørplantens næringsrige frø er spiselige, og der kan presses olie af dem. Frøsamleren har rimeligvis også erfaret, at hørplantens ranke og tynde stængel, der kan blive op til en meter høj, var anvendelig og har så samlet stråene med. Flettet ind imellem nedstukne pinde er de stærke og fleksible stængler brugelige som læ for blæsten eller som fangstfælde for fisk på tværs af et vandløb. Udsat for vejr og vind blev den hårde bark på stænglerne opløst, og de skinnende fibre i basttaverne blotlagt. Som sådan må de have tiltrukket sig samlerens opmærksomhed; med tiden blev hørren (*Linum usitatissimum* L., "den mest nyttige") en dyrket tekstilafgrøde.

Hørplantens store tilpasningsevne betyder, at den kan vokse under meget forskellige klimatiske forhold og dermed i mange verdensdele. Hørfibre er fundet på tenvægte fra bosættelser i såvel Syrien, Irak som Iran og viser, at der 8000-6000 f. Kr. blev dyrket og spundet hør. Det hidtil ældste fund af forarbejdede tekstiler i hør – vild såvel som dyrket – er fra en hule ved Nahal Hemar i Israel og ¹⁴C dateret til 8000 f. kr.¹ Her blev i 1983 blandt andre genstande fundet mange hundrede fragmenter af net i sammensnoede, knyttede og syede teknikker, f. eks nålebinding, løbbinding og desuden en slags fingervævning.

En meget kunstfærdig knyttet tophue-lignende beklædning (32 cm høj og 16 cm i diameter) er forarbejdet af to-trådet (Z-spundne og S-tvundne) hørtråde. Mønsteret er romber i fine og tætte knuder, der er diagonalt placerede og forbundet med et åbent knyttet net, næsten som en kniplingssyet bund. Enkelte af romberne har skaller hæftet på og ved andre ses stadig trådrester fra fastsyning af en eller anden dekoration. Forneden er "huen" afsluttet med et fire centimeter bredt bånd i islætstvinding: to "islæt" tvindes om hinanden samtidig med, at de "væves" ind og ud mellem "trendtråde". Båndet er syet sammen med kastesting, men også knaphulsstinget var kendt, som det ses på en kant langs en rektangulær "serviet" (17 x 30 cm), måske fremstillet i en ramme. Den anvendte teknik er en tvinding med 11 tråde pr. cm i trend og islætstråde i rækker med åbne mellemrum. (materialet er fine og grove hørfibre, der måler fra 8 til 50µ i diameter).

I Nahal Hemar hulen findes eksempler på anvendelse af mange andre vegetabiliske fibre, der sandsynligvis er valgt efter, hvilken brug den forarbejdede genstand skulle indgå i: forskellige kurve, måtter etc. Spindingen er jævn og smukt udført; som to-trådet måler de fineste fra 0,6 til 0,7 mm i diameter.²

I Nahal Hemar området er der store forekomster af asfalt; blandt fundene i hulen er der således cylindriske beholdere og kar med en diameter fra 5 til 40 cm, dannet af tæt lagte snore, der efterfølgende er beklædt med asfalt indvendig såvel som udvendig således, at karrene har

¹ Schick 1988, s. 31-43.

² Shimony & Jucha, s. 44.

Fig. 1a Fragment af vævning i én-trådet hør i brudt diamantkiper. Fund fra Nr. Sandegård Vest, dateret til til 500-600-tallet og dermed noget af det ældste vævede hør, der kendes herhjemme. Foto: Nationalmuseet.

været vandtætte. Det er tankevækkende, at der for omkring 10.000 år siden levede mennesker, der allerede beherskede et tekstilhåndværk med stor genialitet og med et så sofistikeret udtryk. I denne periode, kaldet *Pre-Pottery Neolithic B Periode*, kendte man ikke til at forme og brænde lerkrukker.

Hør i Europa

De såkaldte “schweiziske pælebygningshør”, d.v.s. fragmenter af hørlærred fundet på neolitiske søbredsoplader, viser, at hør (*Linum bienne*) nu er kendt og brugt i Europa. De blev fundet indkapslet i ler – så at sige “hermetiseret”.³

Hvornår hør dyrkningen når til Danmark og til det øvrige Norden, er endnu ikke helt klarlagt, men har sandsynligvis været i 500-600-årene e.Kr. Imidlertid har et vigtigt “hørfund” vist, at der allerede fra 700-årene fandt en større hørfremstilling sted i Danmark. Stedet er Næs ved Avnø fjord i Sydsjælland, hvor der efter en forudgående prøvegravning i årene 1997-99 blev afdækket et 50.000 kvadratmeter stort areal. Beliggenheden ved fjorden var velvalgt, skulle det vise sig.

Udover spor af fire langhuse og adskillige omkringliggende huse, som dog ikke var samtidige, lå der i forbindelse med husene 79 grubehuse og i behørig afstand herfra fandtes ikke mindre end 58 brønde med forbindelse til en 150 meter lang kanal. I enkelte af grubehusene kunne der erkendes ildsteder og altid placeret i kanten af disse. Hermed ses en mulig påvirkning fra det slaviske område – syd for Østersøen – hvor sådanne er hyppigt forekommende. Fundmaterialet fra de nederste lag i grubehusene viser, at husene overvejende har fungeret som værkstedshytter til brug ved forskellige håndværk. Fundmaterialet var hovedsagelig ten- og væbevægte, bennåle, glattesten, perler, kamme og smykker. En anden stor fundgruppe bestod af almindelige brugsgenstande som potteskår, knive, hvæssesten etc.

³ Geijer 1972, s. 298.

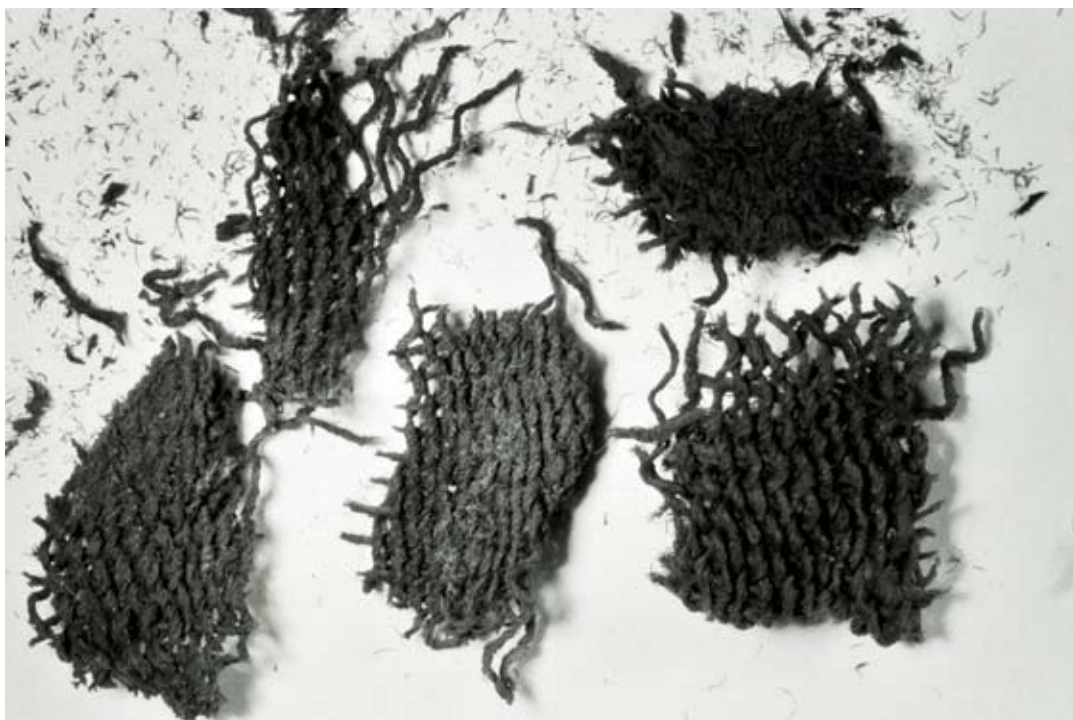
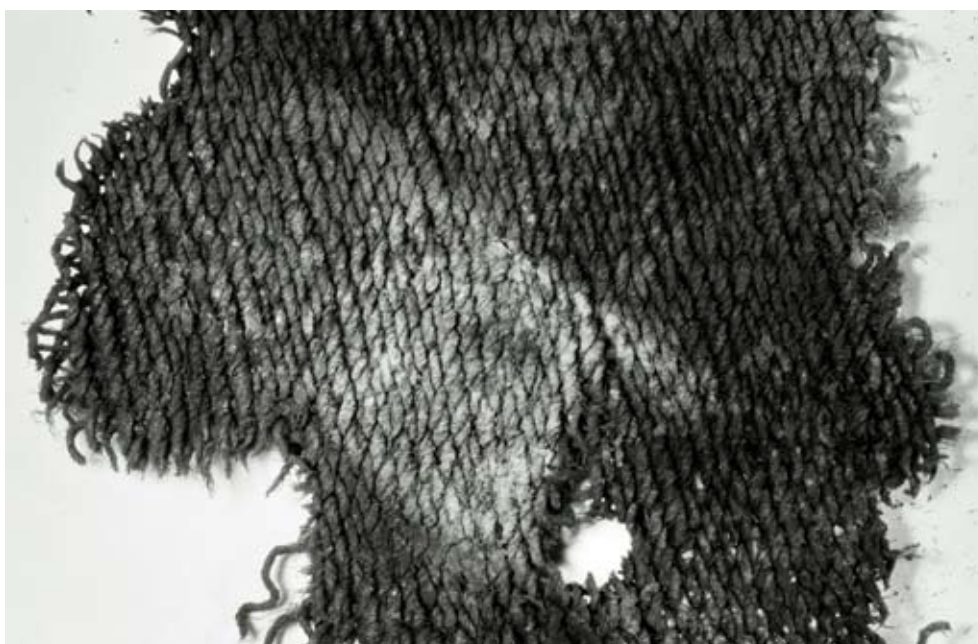

Fig. 1b Fragmenter af vævninger i én-trådet hør fra Nr. Sandegård Vest. Her ses 2/2 kiper med samme antal tråde i trend og islæt (balanceret vævning). Dateringen er 5-600-årene e. Kr. Foto: Nationalmuseet.

Det vigtigste fund lå dog på bunden af en vidjeflettet brønd: flere velordnede bundter af hørstængler. I mange brønde blev der desuden fundet frø af hamp og stedvis adskillige frø af stor nælde foruden frø og kapseldele af hør.⁴ Brøndene havde været brugt ved en storstilet hørproduktion.

Forarbejdningen af hør til brugbart spindemateriale er omfattende; flere processer er ildelugtende, og derfor var "vaskebrøndene" på Næs placeret længst væk fra bebyggelserne. Hørtaverne frigøres fra stænglerne ved rødning, en forrådnelsesproces, som foregår bedst i langsomt rindende vand gennem flere uger med adskillige skylninger undervejs. Herefter tørres hørtaverne over ild i en grav, en såkaldt brydegrav. Det er en kunst at tørre hør uden at den brændes.

På Næs blev der i forbindelse med andre brønde registreret lange gravede render og gruber, som rimeligvis har været brydegrave. På bunden af gravene lå store mængder af ildskørnede sten og trækul; man har tydeligvis fundet en metode til at kontrollere varmen og ilden. De opvarmede sten afgiver en jævn varme over lang tid, herved har man kunnet undgå, at hørrer blev antændt. Den videre forarbejdning - spinning og vævning - fandt sted i grubehusene.⁵ Næs lå oprindeligt tæt ved kysten, og bebyggelsen kan have fungeret som anløbsplads med hørtekstiler som en speciel handelsvare.

Næs ophører tilsyneladende med at eksistere engang i begyndelsen af 900-årene. Måske var det en brand, der standsede produktionen, eftersom et tyndt kulturlag karakteristisk med mængder af sod og trækul dækker store dele af bebyggelsen.⁶

Hør – såning og høst

Hørplanten er insektbestøvet og har dermed få pollen, og de spredes kun dårligt. I Irland har et forsøg vist, at hør dyrkningen ikke efterlader sig mange spor. To jordprøver blev taget midt på en hørmærk. Ud af 1034 pollenkorn var kun tre fra hør.⁷ I Danmark er der bl.a. fundet hørpollen i forbindelse med en byarkæologisk udgravning i Svendborg.⁸ Mere forbavsende er det, at der også i Grønland er påvist hørpollen.⁹ Findes der alene hørfrø, betyder det ikke nødvendigvis, at der er blevet dyrket hør det pågældende sted, da frøet kan være importeret.

Hørfrø sås om foråret og sidst på sommeren høstes (ruskes) planten, det vil sige trækkes op med rod. Det er kun hørrerens basttaver, der har tekstil interesse, og hele forarbejdningen består i at frigøre taverne - som tidligere nævnt - der er glatte og bøjelige, meget stærke, men uelastiske.

Hørplanten gennemgår lange og arbejdskrævende processer, før den kan forvandles til en tråd. Processerne er: knevling, rødning, tørring, brydning, skætning, hegling og først herefter er fibrene klar til at blive spundet. Ved både skætningen og heglingen afrives en del grove taver, såkaldt skætte- og hegleblår. Af sidstnævnte spindes blågarn, der er mere ujævn end horgarn. Skal der opnås en meget tynd og fin tråd, må planten høstes, mens stænglen er grøn. Og en lang vækstperiode giver tykkere fibre og tilsvarende tråde.

⁴ Møller Hansen 2000, s. 12-17.

⁵ Walton Rogers 2007, s. 41-47.

⁶ Møller Hansen og Høier 2000, s. 59-89.

⁷ Andersson 1996, s. 12.

⁸ Jørgensen 1986, s. 71; Sørensen 1982, s. 296-302; Østergård 2003, s. 76-78.

Hørtråd

Mikroskopiske undersøgelser har afsløret, at den enkelte hørfiber celle har op til flere cellevægge, som p.g.a. cellevæggenes molekylestruktur har en tendens til at sno sig omkring sig selv med de to yderste drejende (sig) modsat hinanden.⁹ Cellevæggenes drejninger skiftevis mod højre og venstre er hovedårsagen til hørfibres store trækstyrke. Den yderste cellevægs drejning mod venstre betyder, at hørren helst skal spindes i en S-spinding.

Det må de gamle egyptere åbenbart have haft en fornemmelse for, eftersom de spandt deres hørtråde i S-spinding, og afbildninger på nogle firetusindårige gravmalerier viser, at egyptiske spindere spandt med vægten siddende øverst på tenen.

Da hør dyrkningen spredte sig op igennem Europa, ændrede spinderetningen sig til Z-spinding.¹⁰

Vævning af hør

Vævekunsten er formentlig udviklet til hør, idet de tidligste vævninger fundet i Nærorienten er i dette materiale. Senere spores denne færdighed i middelhavsområdet. Den ældste afbildning af en væv findes på en flad skål fra Badari i Egypten, dateret til 4000 f. Kr.

To tusinde år senere blev der på en mur i et egyptisk gravmæle afbildet en opretstående vævestol. Den blev brugt til vævning af hør i lærredsbinding, som var det traditionelle materiale til tøj. De to vævestole er - trods en primitiv fremstilling - af samme type. Men også græske vaser har afbildninger af såvel tene som væve i brug, og det er muligt at studere de anvendte arbejdsmetoder. Nogle af de vævninger, der blev produceret på de egyptiske væve, blev revet i smalle strimler og viklet om balsamerede lig for at undgå insektangreb på ligene. Sådanne mumiesvøb kan man se på Antiksamlingen på Nationalmuseet i København, hvor adskillige af de smukke og flere tusindårige tekstiler er udstillet.

I Nordeuropa er fund af såvel lærredsvævet tøj i halvt uld og halvt vegetabilsk materiale samt fund af vævevægte fra før 2400 f. Kr. dokumentation for, at hør og vævekunsten var nået hertil.¹¹ En af de kendteste afbildninger af en væv er dateret til 800-600 f. Kr. og findes på en ungarsk urne fra Ödenburg.¹² Væven er af typen *Warp-Weighted Loom* (på dansk: opretstående væv med tyngtet trend eller vægtvæv), der for at kunne fungere, læner mod mur eller tagbjælke, hvorved det såkaldte naturlige skel opstår.

Opretstående vævestol med tyngtet trend

Et forholdsvis nyt arkæologisk fund i Polen af et grubehus med bevarede vævevægte viser, at her stod engang en tilsvarende vævestol til brug for vævning af et vegetabilsk materiale. Fundet er dateret til slutningen af det første århundrede e. Kr.¹³

Den øst-vest orienterede grube eller vævehytte var 5-6 meter lang og et par meter bred. I bunden af gruben lå 29 konisk formede vævevægte fordelt på to rækker. Desuden fandtes stolpehuller, der dels viser, hvor væven stod, dels hvor tagkonstruktionens bærende stolper havde stået. Vægtene er omkring 20 cm høje og vejer fra 2300 g til 3300 g. Der er også nogle få mindre vægte (ca. 500 g, 1600 g og 1800 g). De små vægte menes at have været brugt til at afbalancere vægtenes tyngde.

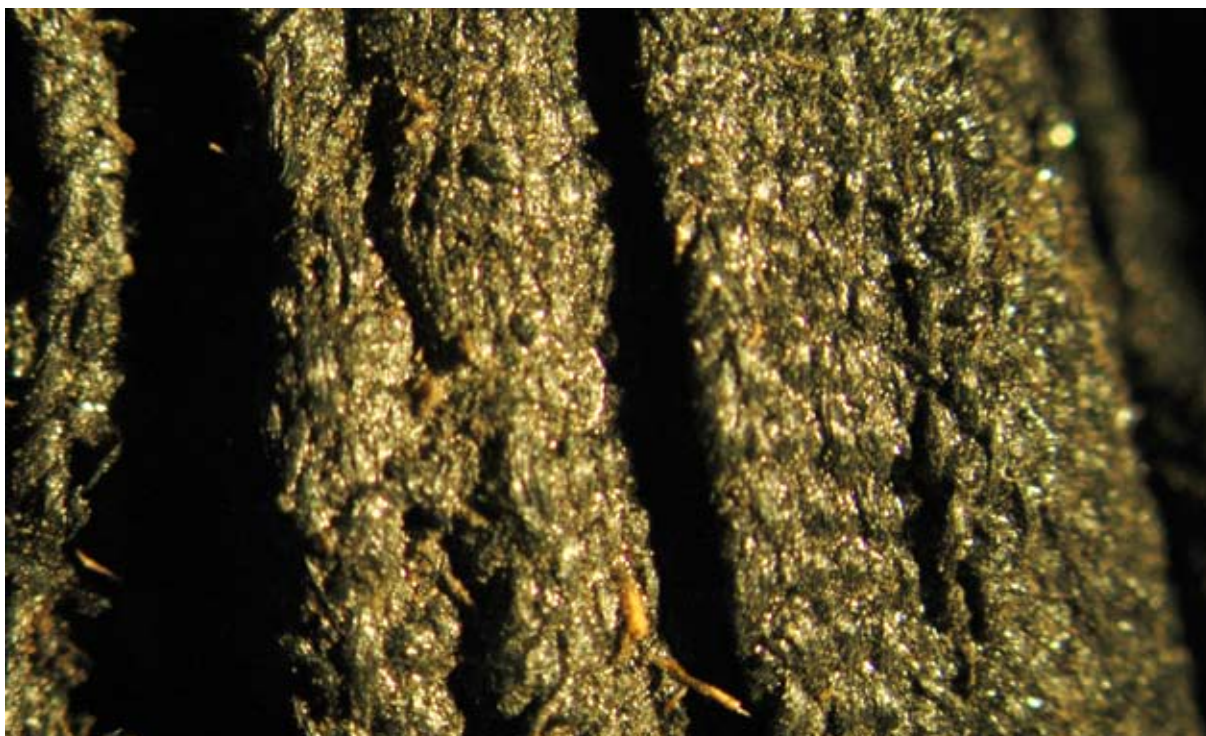
⁹ Sørensen 1982, s. 296-302; Østergård 2003, s. 76-78.

¹⁰ Bender Jørgensen 1992, s. 167-169; Walton Rogers 1997, s. 1745-1749; Wild 1970, s. 31-38.

¹¹ Bender Jørgensen 1992, s. 164.

¹² Stærmose-Nielsen 1999, s. 53-59 og 144-151.

¹³ Barska 2004, s. 45-54.

En jævn vævning opnås bedst, når trendtrådene har et ens træk. Forfatterens hypotese er, at der på denne væv blev vævet hørlærred med et trådtal på 8t/cm. Hver trendtråd skulle være tyngt med 50 g. De bevarede vægte vejer tilsammen ca. 48 kg, men da vægtene oprindeligt var soltørrede og først blev brændt, da der gik ild i huset, har den oprindelige samlede vægt udgjort ca. 67 kg. Fordeles disse tunge vægte på 1335 trendtråde, vil det være muligt at væve et stykke lærred med en vævebredde på 167 cm. Efter stolpehuller og placering af vægte at dømme har væven haft en bredde på over tre meter. For at kunne væve på en så bred væv må der af praktiske grunde sandsynligvis have været flere personer i arbejde ved væven.

Forfatteren antager, at der er vævet hørlærred på væven. Man kunne imidlertid også forestille sig, at der blev vævet hampelærred, da både hør- og hampetråd kræver en fugtig temperatur (høj fugtighed) for at undgå, at de tyngede trendtråde sprænges under vævningen.

Hampelærred er et produkt, som er kendt fra begyndelsen af vor tidsregning, og bl.a. omtalt af Plinius. Men også i middelalderen var hampelærred et meget brugt materiale især til grovere varer.¹⁴ At det var et vigtigt materiale fremgår af den kendsgerning, at der i Paris i 1258 var et laug for hampelærredsvævere, og fra Finland er der oplysninger om, at der i middelalderen blev dyrket mere hamp end hør. Begge slags lærreder blev i øvrigt i Sverige brugt som betaling af tiende til præster.¹⁵

Fig. 2.

Hørlærred fra det norrøne Grønland (982-1400-årene). Der er fundet elleve fragmenter af hør fordelt på tre nordbogårde. Vævningerne er i lærredsbinding, de er forkullede og findes som sorte lagdelte flager. Et af de mest interessante stykker blev fundet ved udgravningen af Gardar, hvor den grønlandske biskop boede. På det mindste fragment (100 x 60 mm) ses smalle foldede læg, og med netop dette fundsted er det rimeligt at gætte på, at det læggede fragment er fra en gejstlig dragt. (Foto: Irene Skals, Nationalmuseets Bevaringsafdeling i Brede).

¹⁴ Walton Rogers 2007, s. 14.

¹⁵ Andersson 2003, s. 20-21.

Den horisontale vævestol

I overgangen mellem vikingetid og middelalder dukker der en ny væv op. Den ofte citerede Rashi fra Troyes, født 1040 i Frankrig, nævner indirekte de to typer væve, som var i brug på hans tid, og som han øjensynligt har iagttaget: *“Mændene væver med fødderne, mens kvinderne har en kæp, de flytter opad og nedad”*.¹⁶

Vævning på den horisontale væv kunne gøres meget hurtigere end ved den opretstående, og i de følgende århundreder blev vævningen professionaliseret, som det “illustreres” med arkæologiske fund fra Altstadt von Winterthur i Kanton Zürich.¹⁷ Her blev med nogle års mellemrum opdaget to vævekældre, som udfra fundomstændigheder kan dateres til 1200-1300-årene.

I den største og yngste kælder, der måler ca. 6,3 x 4,9 meter, og hvoraf kun 1/3 kunne frilægges, var der rester af hjørnestolper fra væve, dele af trendbom, stykke af rør (vævekamme) og snor til opbinding af tramper. Der blev desuden fundet mange stykker fint og åbent vævet hørstof i lærredsbinding. Mindst fire vævestole kunne erkendes i den næsten to meter dybe kælder; det var desuden muligt at se, at der havde været tre tramper til hver væv. En heftig brand har efterladt kælder og øvrige efterladenskaber forkullede, hvilket muliggjorde identificeringen af det nævnte. I den ældste havde der ligeledes været et væveværksted, men mindre. I bunden af kælderen var der nogle rektangulære gruber, hvor vævenes trampeanordning havde været placeret. Udover de fundne tekstilfragmenter i toskaft, er der i vævekældrene også blevet vævet kipervævninger, som et antal tramper antyder. Man har således kunnet omstille produktionen efter kundens bestillinger.

Efterbehandling

Hørren kan bleges, såvel før tråden spindes som efter. Man kan også blege det vævede hørlærred. Tidligere blev der i såkaldte blegehaver spændt længder af lærred ud på græsset; her blev det fastholdt med pløkker, stukket ned igennem isyede løkker langs lærredets kant. Lærredet blev vendt dagligt, stænket med vand, hvis ikke duggen gav væde nok, og efterladt indtil solen eller vejr og vind havde givet lærredet den eftertragtede hvidhed. Dette kunne tage måneder. Var blegemarkerne store, blev de overvåget fra mindre udkigstårne af frygt for tyveri af det møjsommeligt fremstillede hørlærred.

Man kunne også blege hørren med svage baser såsom potaske og lud af sæbe eller af soda.

I visse tilfælde blev det våde lærred banket med en flad træpind eller med en kølle for at gøre trådene så flade som muligt. Herved dannede trådene en næsten tæt overflade, der forstærkede hørfibrenes naturlige og skinnende fremtoning i det tørrede lærred.¹⁸

Udglatning

Det færdigbehandlede lærred kunne herefter igen glattes på forskellig vis - sandsynligvis efter hvilken brug, lærredet skulle indgå i. Med såkaldte glattesten, sømglatte eller glittesten, der oftest er fremstillet af massivt glas i form som et rundstykke¹⁹ med en diameter 6-10 cm og en vægt på omkr. 3-400 g, kunne lærredet gøres skinnende blankt.

¹⁶ Hoffmann 1964, s. 260.

¹⁷ Windler 1994, s.196-202.

¹⁸ Walton Rogers 1997, s.1775.

¹⁹ Sode 2007, s. 9.

Fig. 3. Prikkemønster fra 1500-årene. De prikkede huller i papiret danner tre skjolde med Trolle- og Gøjevåbenet, samt de sammenskrevne bogstaver HB – Herluf (Trolle) og Birgitte (Gøye). Det barnløse ægtepar havde skænket Herlufsholm med tilliggende godsmængde til en skole for ”menige ædlinger og andre ærlige mænds børn i Danmark til lærdom og gode sæder.” Prikkemønstre blev anvendt i forbindelse med navnemærkning af familiens tekstile bohavede: duge, servietter, skjorter, særke, sengelinned og lign., alt var vævet i hør. Prikkemønsteret blev anbragt ovenpå lærredet på det sted, hvor man ønskede navnetrækkene placeret. Et farvet pulver blev herefter drysset hen over hullerne og gnedet ned igennem disse, hvorved navnene blev synlige som prikker på lærredet. Broderiet kunne nu syes, og som oftest blev det udført som hvidsøm. (Foto: Rigsarkivet)

En sådan glattesten har en konveks overside og en flad lidt konkav underside. Ved presningen er det den hvælvede side, der vendes ned mod lærredet, som det ses af slidspor på glasset. Arbejdet foregik ved, at lærredet blev lagt på et hårdt underlag, hvorefter den runde glattesten blev gnedet frem og tilbage hen over lærredet samtidig med, at stenen blev presset hårdt ned på lærredet. Underlaget kunne være en glatte- eller strygebrædde,²⁰ som i Nordnorge og hos Nordboerne i Sydgrønland var plader af hvalben i et lidt større format end ”A-4”.

Glatte-presse-processen er beskrevet af Carl von Linné i 1749, hvor han på en rejse rundt i Sverige kom til Skåne. Herfra fortæller han om kvindernes hoveddug: *”När qwinnan hade twättat sine kläder, hade hon et hårdt og slätt bräde af Ek, hwaruppå hon utbredde et beredt kalf-skin. Här på udlade hon sit hwita och torra lin-kläde, hwilket gnedes med glas-stenen, på hwilken bägge händerna tryckte, och det med sådan ifwer, at svetten rann utor pannan. På detta sättet blewfo alla de lin-kläder gnidna och glänsande, som henne täckte på de ställen, der inga andra kläder skylte dem. Således kunde hon stärcka sine kläder utan stärkelse”*²¹

Glattestenen, som Linné her har set i brug, har holdt sig uændret i århundreder, og det er rimeligt at antage, at glitningen også tidligere er foregået på denne måde. Glattestenene optræder i arkæologiske fund fra Romertiden - senere i Nordeuropa og Skandinavien, hvor de især findes som gravgaver i vikingetidens kvindegrave.²² *Slikisteinn* var det islandske navn for

²⁰ Sode 2007, s.11; Østergård 2003, s.115.

²¹ Linné 1749, s. 44 ff. op. cit. Noss: 1966, s. 112, note 29.

²² Bender Jørgensen 1976a, s. 211.

en glattesten. Den nævnes i en såkaldt Måldag fra 1179, der i middelalderen bl.a. var et katalog over en kirkes ejendele, og slikisteinn er i den forbindelse tolket som et redskab til at glatte kirkens alterduge og andre hørtekstiler med. At "*slikja*" tøj er en terminologi, der er velkendt i såvel Island som Norge og brugt helt op til vor egen tid.

Slikjebein, dannet af kæbeben, tænder eller andet knoglemateriale fra dyr, er glatteredskaber, som især blev brugt til at stryge hovedtøj og lin med.²³ I skriftlige kilder fra 1300-årene findes betegnelsen *glissing* som benævnelse på et hovedlin. På tysk betød dette ord: blank og skinnende, og det er tænkeligt, at hovedlinet har fået sit navn, fordi det var gjort blankt.²⁴

Til større brugstekstiler, som ligeledes skulle gøres skinnende glatte, kunne andre metoder tages i anvendelse. For eksempel blev sammenfoldet hørlærred lagt mellem store træplader, der ved hjælp af en skrueanordning blev presset sammen. Sådanne skruepressere har ligesom glittestenene været kendt langt tilbage i tiden. En anden måde at "rulle" hørlærredet smukt på kendes fra den schweiziske hørindustri storhedstid i Sct. Gallen (1400-1600-årene). Her brugte man store kugler af marmor til at trille hen over lærredet, indtil det fremtrådte fuldstændig blankt. Afbildninger af hørrens forarbejdning frem til det færdige lærred kan desuden ses på antikke græske vaser og i egyptiske billedfremstillinger.

Den romerske digter, Plinius, der levede fra 23-79, beskriver de forskellige stadier af arbejdet med hør og trods mindre forskelligheder, er det de samme arbejdsgange, som blev praktiseret her i Norden frem til den industrielle tidsalder – og som stadig anvendes forskellige steder i verden. I *Be gesceadwisan gerefan* en tekst fra England, dateret til begyndelsen af år 1000, findes rådgivning om hvilke planter - heriblandt hør - det var klogt at dyrke. Desuden er der en liste over de redskaber, der var nødvendige ved fremstilling af tekstiler fra fiber til et færdigsyet produkt i et velorganiseret (estate) tekstilværksted.²⁵

B rug af hørlærred

I Egypten troede man, at hør var skabt af gudinden Isis, og de præster, der tjente hende, var tvunget til udelukkende at bære dragter af hvidt hørlærred som symbol på guddommelig renhed. Hørrens rolle som religiøst symbol fortsatte hos israelitterne og blev senere overtaget af grækere og romere. De frie borgere i Rom klædte sig i skinnende hvid (*candida*) toga. Traditionen med hvidt hør som symbol for renhed afspejles ligeledes i den katolske kirkes liturgiske dragt, hvor *alba* (messeskjorte) og den aflange *amictus* (humere, skuldertørklæde) skal være af hvidt lærred.

En lignende symbolik lå sandsynligvis bag den tradition, at sædemanden i Sverige skulle være klædt helt i hvidt, når han om foråret såede sine hørfrø.²⁶

I mange århundreder har kvinders hovedtøj været syet af hvidt hørlærred. Det ses på kalkmalerier, epitafier, malerier såvel profane som gejstlige. Og i forskellige regnskaber og inventarier er det muligt at finde oplysninger om, hvilke slags lærreder der blev brugt til disse hovedtøjer; f.eks. fremgår det, at Dronning Christine (Kong Hans' dronning) i 1511 købte 6 alen *smoett leridt* (= smålærred, dvs. i en smal vævebredde) til pigernes hovedklæder og senere 3 alen *hollandz lærett* til hovedklæder.²⁷

Nogle årtier senere nævnes i booptegnelser fra Helsingør bys borgere under *Linklæder*: Hovedklæder, hatte, korsklæder og desuden 3 Al. *Skeverdug* (kammerdug). Fra 1617 findes en opgørelse over en købmands kramvarer, og der nævnes: 10 skjorter, rukraver (pibede) og slette kraver, nathuer og linhuer.²⁸ I andre optegnelser f.eks. fra den jyske adelsmand Thomas

²³ Noss 1965, s.1-8; Østergård 1982, s.304.

²⁴ Krogerus 1982, s. 31; Dahl 2007, s. 76, 127-129.

²⁵ Walton Rogers 2007, s. 44.

²⁶ Sandklef 1945, s. 5.

²⁷ Christensen 1904, s. 380 og 401.

²⁸ Olrik 1903.

Fig. 4. Tøj fra Jarlen af Bothwells kiste. Jarlen af Bothwell ligger begravet i Faarevejle Kirke i Odsherred. Han var den skotske dronning Marie Stuart's tredje mand og endte som gidsel i et storpolitisk spil med den danske konge, Frederik II, som en af hovedaktørerne. Kongen lod til sidst Jarlen indespærre på Dragsholm Slot, hvor han døde den 14. april 1578. Ved en restaurering af kisten på Nationalmuseet i 1975 blev resterne af ligtøjet undersøgt. Tøjet lå dels på liget, dels spredt i kisten, som i mange år havde været mere eller mindre tilgængelig for besøgende i kirken. Et manchettignende stykke, som blev fundet ved venstre skulder, består af et 50 cm langt og 6,4 cm smalt stykke, der er tæt rynket sammen og fastholdt i en smal linning på 10 x 2,5 cm. De to stykker er syet af forskellige kvaliteter hørlærred. På linningen ses et lille broderi. Det manchettignende stykke kan have været kruset. Foto: Niels Erik Jehrbo, Nationalmuseet.

Fig. 5. Detalje af Jarlen af Bothwells manchett. Den ene ende af linningen er næsten intakt, og her ses et to cm langt knaphul. Det er ikke muligt udfra det fragmentariske stykke at afgøre, om det er fra en ærmemanchett eller, om det engang har været en smal pibekrave, kruset eller med smalle pibede læg. Det uprætentiøse broderi består af to rækker af små stikke sting, der er tilpasset knaphullets bredde. Imellem de to rækker er syet en række knude sting. Et lignende broderi findes på en pibekrave fra begyndelsen af 1600 årene, nu på Rijksmuseum i Amsterdam.

Fig. 6
Maleri af Jomfru Maria, Maribo Domkirke. Sandsynligvis et nordtysk arbejde. Det er malet på hørlærred, som er ¹⁴C-dateret til 1350-1400-årene, og det er dermed Nordens ældste maleri på lærred. Det legemsstore maleri (170 x 120 cm) er udført med lyse temperafarver, som ikke dækker lærredet fuldstændigt. Der findes ingen bevarede ægkanter, hvilket betyder, at lærredets vævebredde har været større end de 120 cm, der nu kan måles. Restaureret på Nationalmuseets Bevaringsafdeling i Brede i 2008 af Mikala Bagge. (Foto: Kira Krøis Ursem og Roberto Fortuna, Nationalmuseet).

Dyre, der ejede Sundsby i Bohuslen (Sverige), fra år 1652 opremses kiste efter kiste fyldt med gangklæder, og blandt *Linkleder* fandtes 6 par *krusett handstrømper* (d.v.s. manchetter). I samme kiste var desuden *1 kammefoer med 3 kamme udj saauellsom speill, sagx och kruseiernn*, den tids toilettaske, som også indeholdt jern til at pibe kraver og manchetter med.²⁹

I mange hundrede år er de fineste europæiske hørkvaliteter blevet fremstillet i Nordfrankrig, Belgien og Holland; den berømteste var *Toile de Reims*, der fik ry for at være ligeså tynd som det egyptiske hørlærred. Andre kendte lærreder er kammerdug fra Cambrain, ofte benævnt *Hollands leritz*, som det ses i blandt andet Birgitte Gøyes inventarium.³⁰

Fra den tidlige middelalder blev russisk hørlærred importeret til Byzans (det nuværende Istanbul), hvor det blev anvendt som forstof. "Russerlærred" blev via Baltikum også importeret til Norden – ikke kun i middelalderen – men også senere.

²⁹ Kjellberg: 1929, s. 3-4.

³⁰ Rasmussen 1974, s. 6-16.

Fig. 7. Maria Cathrines ansigtsdug. Udsnit med broderi i forgylt sølv- og silketråd syet på et utroligt tyndt og fint stykke hørlærred, som anes imellem broderietrådene. Lærredet udgjorde oprindeligt den ansigtsdug, der ved begravelsen af den kun tre måneder gamle pige, Maria Cathrine, var lagt over hendes ansigt. Maria Cathrine blev født den 29. maj 1628, som datter af Christian IV og Kirsten Munk. Hendes kisten står i en krypt under Sankt Birgitte kapel i Roskilde Domkirke. Ved en restaurering af kisten i 1980'erne blev der ovenpå hovedpuden fundet et løstliggende 3½ cm bredt broderi. Broderiet havde siddet som en ramme yderst langs ansigtsdugens kanter. På puden lå der desuden stumper af en snor med hvide perler. Det er sandsynligvis på grund af metaltrådene, at der på to af båndets hjørner fandtes bitte små rester af hørlærredet. Bemærk at metallahnen måler ca. 0,5 mm. (Foto: Niels Erik Jehrbo, Nationallmuseet).

Bevarede hørlærreder i Danmark

Ved arkæologiske udgravninger i Danmark finder man kun sjældent vegetabiliske vævninger som hør, hamp eller nælde, da jordbundsforholdene ikke er gunstige for bevaring af disse materialer. Findes tekstilerne derimod fastklæbet til metalgenstande eller bliver fundet tæt på sådanne, er trådene i tekstilet bevaret, dog oftest fuldstændigt omdannede – mineraliserede - hvorved fibrenes kemiske sammensætning er blevet erstattet af metalsalte. Det vil sige, at det er muligt at analysere vævningen.

Hørtråde kan også bevares som forkullede, idet plantefibre - paradoksalt nok - har en bedre chance for at overleve end ikke forkullede hørtråde, eftersom de har mistet de organiske dele, som gør dem attraktive for skimmelsvampe og andre mikroorganismer.³¹

Et helt specielt hørfund blev gjort i forbindelse med udgravningerne ved Viborg Sønder sø i 1984. En stor tekstilkump, indlejret i en grube eller et stolpehul, viste sig at være en skjorte af hør; den kan ud fra fundomstændigheder dateres til omkring 1050. Netop indlejringen i den fugtige, lufttætte og lerholdige grube kombineret med tilstedeværelsen af trækul og garvesyreholdig bark var faktorer, der her havde skabt et optimal "bevaringsklima" for hør. Skjorten er den eneste nogenlunde bevarede af sin art i Nord- og Mellemeuropa.³²

Andre klimatiske forhold som kulde, varme, fugt og væde, samt jordens bonitet har også indflydelse på bevaringen af arkæologisk hør.

I alt er der måske bevaret en halvandet hundrede fragmenter af jordfundne vegetabiliske tekstiler her i landet.³³ Men der findes sandsynligvis flere, da en del toskaftsvævninger i uld eller hør let kan forveksles. Og når trådene i tekstilet er meget omdannede, kan det være

³¹ Walton 1989, s. 300.

³² Fentz 1998, s. 249-266.

³³ Bender Jørgensen 1986, s.11, 194-228; Mannering 1997, s. 118-140.

umuligt eller uhyre besværligt at identificere fibermaterialet. Nælde-, hør- og hampefibre ligner hinanden så meget, at der udover mikroskopiske analyser også må anvendes kemiske ved en identificering. Desuden kræves stor erfaring af udøveren. Endelig kan det være vanskeligt at bestemme bindingen i vævningen, især hvis kun den ene side af fragmentet er synlig.³⁴

Fravær af hørtråde

Hørtråde kan også påvises ved deres “fravær” forstået på den måde, at når en vævning mangler det ene trådsystem, oftest trenden, men stadig hænger sammen, har det manglende system sandsynligvis været af et vegetabilsk materiale. I bedste fald - og hvis man igennem mikroskopet kigger nøje efter - kan der sidde få fiberrester tilbage.

Det ældste danske hørlærredsfragment er fundet i en rigt udstyret grav i Himlingøje på Østsjælland og dateret til yngre romersk jernalder, ca. 200 år e. Kr. Fra de følgende århundreder og især fra vikingetiden bliver forekomsten af fund af vegetabilske tekstiler hyppigere. Imidlertid er det ikke kun vævninger, der er registreret.

Ved en byarkæologisk undersøgelse i Århus Søndervold, dateret til vikingetid, er der gjort et interessant hørfund: to delvist forkullede nøgler garn. Det ene nøgle består af tynde Z-spundne tråde. I nøglet er et rundt hul eller en fordybning, som formentlig skyldes, at tråden under spindingen på håndten enten er blevet vundet om denne eller, at tråden fra tenen er blevet vundet over på en vindepind. I begge tilfælde vil pinden efterlade et hul i nøglet. Det andet nøgle er trendrester, der efter afklipping fra tøjbom er vundet om sig selv.³⁵

Slutning

Til hørrens oldgamle historie knytter sig først og fremmest de primære teknikker: nålebinding, maskesyning, tungesting o.a., som blev brugt til fremstilling af bl.a. fangstnet, kurve og måtter. Forarbejdningen af hørstrået har haft et parallelt forløb med den måde, hvorpå lindetræets ved omdannes til bast. Begge materialer gennemgår samme processer, før de kan henholdsvis spindes og bindes, knyttes.

Anvendelsen af lindebast og -bark er i Norden ophørt for snart hundrede år siden, men findes måske enkelte steder som en specialitet og sælges som en kunstgenstand.

Dyrkning af hør i Danmark til spinding er i dag af et beskedent omfang. Hørvarer er blevet et luksusprodukt, som kun få anskaffer sig og endnu færre forstår eller har tid til at behandle på den rette måde.

³⁴ Østergård 2003, s. 69, fig. 41; Walton Rogers 2007, s. 72.

³⁵ Lorenzen 1971, s. 229-232.

Litteratur:

- Andersson, Eva: *Textilproduktion I arkeologisk kontekst. En metodstudie av yngre järnåldersboplatser i Skåne*. University of Lund. Institute of Archaeology Report Series No. 58. Lund, 1996.
- Andersson, Eva: *Tools for Textile Produktion from Birka and Hedeby. Excavations in the Black Earth 1990-1995. Birka Studies*. Volume 8. Stockholm, 2003.
- Barska, Katarzyna: The Roman Period warp-weighted Loom from Ozarów Mazowiecki, Poland i *NESAT VIII. Priceless Invention of Humanity - Textiles*. Acta Archaeologica Lodziensia Nr 50/1. Lodz, 2004.
- Baines, Patricia: *Flax and Linen*. A Shire Album. Shire Publications Ltd., 1998.
- Bender Jørgensen, Lise: *Textilfundene fra Stengade I i J. Skårup: Stengade II. Meddelelser fra Langelands Museum*. Rudkøbing, 1976.
- Bender Jørgensen, Lise: *Forhistoriske tekstiler i Skandinavien*. Prehistoric Scandinavian. Textiles. Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København. s. 200-216, 1986.
- ”Bouppteckning efter Thomas Dyre till Sundsby år 1652”. Av Sven T. Kjellberg. *Bidrag till kännedom om göteborgs och bohulsäns Fornminnen och Historia*, årg. 1929, första bandet.
- Dahl, Camilla Luise: *Strige, Glissing, Skaut: Terminologiske undersøgelser af genstandsfeltet ”hovedbeklædning” samt typologiske angivelser deraf i skriftlige kilder fra ca. 1200-1600*. Speciale, Københavns Universitet, Institut for Historie: Saxo Institut, marts 2007.
- Fentz, Mytte: *En hørskjorte fra 1000-årene. Viborg Sønder 1000-1300*. Byarkæologiske undersøgelser 1981 og 1984-85. Århus Universitetsforlag, 1999.
- Geijer, Agnes: *Ur textilkonstens historia*. Lund, 1972.
- Møller Hansen, Keld: *Hørgården. Skalk*. Nyt om gammelt. Nr. 1. DK-8270 Højbjerg, 2000.
- Møller Hansen, Keld og Høier, Henrik: *Næs – en vikingetidsbebyggelse med hørproduktion. KUML 2000*. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab. Aarhus Universitetsforlag, 2000.
- Hoffmann, Marta: *The Warp-Weighted Loom*. Studies in The History and Technology of an Ancient Implement. Universitetsforlaget. Oslo, 1964.
- Krogerus, Gunvor: *Bezeichnungen für Frauenkopfbedeckungen und Kopfschmuck im Mittelniederdeutschen*. Commentationes Humanarum Litterarum: 72: 1982. Societas Scientiarum Fennica, Helsingfors, 1982.
- Linné, Carl von: *Skånska Resa*. Stockholm, 1749.
- Lorenzen, Erna: *Textiler*, i H. Hellmuth Andersen, P.J. Crabb & H.J. Madsen: *Århus Sønder vold. En byarkæologisk undersøgelse*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter IX, 1971.
- Mannering, Ulla: *The textiles from Nørre Sandegård Vest*, i L. Jørgensen and A. Nørgård Jørgensen: *Nørre Sandegård Vest*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København, 1997.
- Nielsen Stærmose, Karen-Hanne: *Kirkes væv*. Opstadvævens historie og nutidige brug. Forsøg med fortiden 6. Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter Lejre, 1999.
- Noss, Aagot: *Før strykejernet. Slikjekjake og Mangletre. By og Bygd*, bd. 18. Oslo, 1965.
- Olrik, Jørgen: *Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden*. Udgivet af Østifternes Historisk-Topografiske Selskab med Understøttelse af Carlsbergfondet, 1903.
- Rasmussen, Holger: *Birgitte Gøyes Enkestand. Inventarium*. Wormianum, 1974.
- Sandklef, Albert: *Lin och Linne*. Lantbruksförbundets Tidskrifts AB, Stockholm, 1945.
- Schick, Tamar: *Nahal Hemar Cave. Cordage, Basketry and Fabrics*. Ofer Bar-Yosef and David Alon, (eds.) i *ATIQTOT. Volume XVIII*. Jerusalem, s. 31-43, 1988.
- Shimony, Carmela and Jucha, Rivka: *Nahal Hemar Cave. The Fibres and Yarn Measurements*. Israel Fibre Institute, Jerusalem. Bar-Yosef and David Alon, (eds.) i *ATIQTOT. Volume XVIII*. Jerusalem, s. 44, 1988.
- Sode, Torben: *Glattesten. Skalk*. Nyt om gammelt. Nr. 1. Højbjerg, 2007.
- Walton Rogers, Penelope: *Textile Production at 16-22 Coppergate*. The Archaeology of York The Small Finds 17/11. York, 1997.
- Walton Rogers, Penelope: *Cloth and Clothing in Early Anglo-Saxon England, AD 450-700*. Published by the Council for British Archaeology St Mary's House, 66 Bootham, York, 2007.
- Warburg, Lise: *Spindebog*. Borgen, 1974.
- Wild, John Peter: *Textile Manufacture in the Northern Roman Provinces*. Cambridge, 1970.
- Windler, Renata: *Spätmittelalterliche Webkeller in der Altstadt von Winterthur (Kanton Zürich)*. G. Jaacks & K. Tidow (eds), *Textilsymposium Neumünster 1993, archäologische Textilfunde, archaeological textiles* (NESAT V). Neumünster 1994 s. 196-202, 1994.
- Østergård, Else: *Analyse af tekstilmaterialet fra Seem relikvierne i hikuin I*. Udgivet af yngre arkæologer og etnografer på Moesgård. (Red. Jens Vellev), 1974.
- Østergård, Else: *Tekstilfragmenter fra Jarlen af Bothwells kiste i Faarevejle Kirke*, i K. Strandgaard: *Jarlen af Bothwell. En 1500-tals fyrste*. (Red. Ole Strandgaard), 1985.
- Østergård, Else: *Katalog i Fru Kirstens Børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke*. (Red. R. Egevang). Herning. s. 217-245, 1988.
- Østergård, Else: *Som syet til jorden. Tekstilmund fra det norrøne Grønland*. Aarhus Universitetsforlag, 2003.

Bilag:

Analyser af hørlærreder, som kronologisk dækker ca. 1000 år.

Else Østergård

De ældste fragmenter er fra Nr. Sandegård Vest, Bornholm og dateret til 5-600-årene e. Kr.; det yngste stammer fra en kongelig begravelse i 1628 i Roskilde Domkirke. Hvorvidt der er tale om importerede lærreder eller hjemlige produkter, er ikke til at afgøre, men de har på forskellig vis overlevet tidens tand - enten som fragmenter eller som større vævninger. Alle har 1-tr. svagt Z-spundne tråde i både trend og islæt, og med et par undtagelser, er vævningerne i lærredsbinding.

Proveniens:	Museumsnr.:	Datering:	Mål i mm:	Tråde pr. cm:	Spinde-grad mm:
Ålborg hist. Museum. Lindholm Høje	129X1566	vikingetid	50x50	6x5 pr. ½ cm	
Ribe Mus. Seem Kirke ¹⁾	?	1000-1100-årene	nogle få kvadrat cm	26x22	
NM. Mønt-samlingen	FP 4856	1234-41	20x12 og 15x10	22x18	30°/20°
GUS, Grønland ²⁾	1950X3103	1100-1350	flere fragm. største mål: 260x55	16x18	
GUS, Grønland ²⁾	1950X3103	1100-1350	150x90	8x8	
GUS, Grønland ²⁾	1950X3103	1100-1350	120x50 bånd	16x18	
Gardar, Grønland ²⁾	u. nr.	1300-årene	100x60, smalle foldede læg	16x16	20°/15°
Nipaatsoq, Grønland ²⁾	KNK 991X577	1300-årene	forkullet klump	20x18	
NM. Rådved-skatten, Horsens ³⁾	D 166/1976	1300-årene	30/45, glansfuldt, rester af tråd fra nedsyning af smykker (?)	12x13	
Rådved-skatten ³⁾	D 166/1976	1300-årene	pose, 12 cm bred og 23 cm lang med fem cm lang flettet snor fra sammensnøring	8x10	ægkant og ombøjede kanter
Sanderum Kirke ⁴⁾	KMO/1956/847	1500-årene	flere fragmenter (fra indpakning af relikvier) med næsten samme mål: 40x50	12x9 18x18 14x10	blå 2tr. S-tv. høltråd
Jarlen af Bothwell Faarevejle Kirke ⁵⁾		1570'erne	50x25 og 260x70	16x16	ægkant

Jarlen af Bothwell ⁵⁾			200x150	24x20	
Jarlen af Bothwell ⁵⁾			100x70 og 60x100	17x13	
Jarlen af Bothwell ⁵⁾			64x500 "manchet"	32x18	ægkant
Jarlen af Bothwell ⁵⁾			100x25 linning	34x28	broderi-tråd: 2tr. S-tv.
NM. Sølvs-katten Balle, Djursland	D137-159/1968	1600-årene	90x70	14x12	
Sølvs-katten fra Balle			50x50 (og et mindre fragm.)	20x18	
Sølvs-katten fra Balle			120x180 (og syv mindre fragm.)	5x10	blår el. hamp
Maleri på lærred, Maribo Domkirke ⁶⁾		1350-1400	170x120 cm	15x17 16x19	20° i både trend og islæt
Roskilde Domkirke Maria Cathrines ansigtsdug ⁷⁾		1628	hør-lærred under broderi, nu næsten forsvundet		5-10° i både trend og islæt

Alle tråde i væveanalyserne er ZxZ spundne og én-trådede

¹⁾ Else Østergård: *Analyse af tekstilmaterialet fra Seem-relikvierne* i hikuin 1.

Forhistorisk museum Moesgård. 1974. s. 67-68.

²⁾ Else Østergård: *Som syet til Jorden. Tekstiltfund fra det norrøne Grønland*. Aarhus Universitetsforlag 2003. s. 76-78, s. 237, 243, 246. Penelope Walton Rogers: *Vegetabiliske fibre* i *Som syet til Jorden* s. 82.

³⁾ Fritze Lindahl: *Textilerne*. I Jørgen Steen Jensen, Niels-Knud Liebgott, Fritze Lindahl, Birthe A. Gottlieb *Skattefundet fra Rådved*, Kuml 1977, s. 54-59.

⁴⁾ Else Østergård: rapport i Vellev, Jens: *Altre og alterindvielser – særligt i Odense stift*. Sanderum kirke, Odense amt. s. 46. Fynske Minder 1975.

⁵⁾ Else Østergård: *Tekstilfragmenter fra Jarlen af Bothwells kiste i Faarevejle Kirke* i alle tiders Odsherred, Odsherreds Museum 1985, s. 30-36.

⁶⁾ Analyse v. Irene Skals, Nationalmuseets Bevaringsafdelingen i Brede.

⁷⁾ Else Østergård: Katalog i *Fru Kirstens børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke*. Nationalmuseet, Poul Kristensens Forlag 1988, s. 236 (Ansigtsdug)

Kläder och textil i räkenskapsböcker från 1400-talet

– Två senmedeltida godsherrars utbetalningar av löner samt inköp av tyg och färdiga persedlar

Linda Rosendahl

De nordiska länderna har det största antalet bevarade dräkter från medeltiden i Europa. Det stora materialet från Grönland, framför allt Herjolfnes är en stor tillgång för den som vill studera dräkter och textilier i medeltidens Norden. Som komplement till det bevarade materialet finns flera olika skriftliga dokument tillgängliga; daterade urkunder, diplom, testamenten, laghandlingar och inventarieförteckningar.¹

Även räkenskapsböcker är till stor hjälp när man vill studera tidens kläder och tyger. I räkenskaperna noterades utgifter för löner, livsmedel, tyger med mera samt ibland inkomster i form av skatter. Vad man som forskare emellertid måste vara medveten om är att det i allmänhet har varit flera skrivare involverade, det skrivna språket började inte standardiseras förrän under 1500-talets senare del och ibland kan därför ett ord vara skrivet på flera olika sätt även om det är samme skrivare som har gjort anteckningarna. Vi vet inte heller vad som egentligen var syftet med räkenskaperna. Hur pass noggrann var egentligen uppgiftslämningen? Kom alla detaljer med som skulle redovisas? Varför har man valt att redovisa ursprungsorten för vissa tyger men inte för andra, kostnaden för vissa men inte för andra och så vidare? Trots allt är räkenskaperna utmärkta källor för studiet av medeltida kläder, vad plaggen kallades, vilka färger som var vanliga samt vanligt textilmaterial. Det gäller bara att vara medveten om att de på inget sätt är kompletta och lämnar mycket mer att önska vad gäller fullständighet och olika detaljer.

Många av de senmedeltida räkenskaperna var knutna antingen till kyrkan eller till högadels storgårdar. Den största delen bevarade räkenskaper är från den senare delen av medeltiden. Då det emellertid är troligt att räkenskaper fördes även under 1300-tal och tidigt 1400-tal, är det förmodligen så att de inte har bevarats i lika stor grad, eller så har traditionen att föra räkenskaper inte blivit vanlig förrän andra halvan av 1400-talet. Vid denna tid ökade även kravet på skriftlig redovisning och antalet skrivare verksamma utanför kyrkan ökade. De äldsta bevarade räkenskaperna i Sverige är Raven van Barnekows räkenskaper för Nyköpings fögderi 1365-1367.²

I denna artikel kommer två räkenskapsböcker från sista fjärdedelen av 1400-talet tas upp – Gregers Matssons (Lillie) räkenskaper för huvudgården Tyresö, Sörmland, 1460-1494 och Iver Axelsens (Thott) räkenskaper för Visborgs slott i Visby, 1485-1487.

Först måste det påpekas att Gregers Matssons räkenskaper täcker cirka 30 år, medan Iver Axelsens endast tre år, varför det naturligtvis blir stora skillnader i antal omnämnanden i figuren. Trots detta kommer de två böckerna användas eftersom syftet inte är att undersöka de faktiska mängderna kläder och textilier som nämns och är i omlopp utan endast att ge en bild av kläderna och tygerna i källorna, samt vilka material och plagg som var vanligast hos respektive arbetsgivare. Avsikten är inte heller att utröna de vanligaste klädesplaggen och tygerna under medeltiden i Norden, utan endast i de två aktuella räkenskapsböckerna.

¹ Geijer: 2006, s. 279.

² Alvared: 1996., s. 10f.

³ Lovén: 1996, s. 131, 156.

Fig. 1

Porträtt av Iver Axelsen Thott (d. 1487) och hustrun Magdalena Knutsdotter Bonde (d. 1495) från tiden omkring 1485. Porträtten är utan tvivel framställda av en lokal konstnär och framstår mer charmerande än porträttlika. Efter E. F. S. Lund: *Danske Malede Portrætter*, 1903. Originalen finns nu på Gavnø slott, Danmark.

Gregers Matsson (Lillie)

Gregers Matsson (Lillie) nämns första gången år 1440 och dör år 1494. Han innehade flera höga ämbeten såsom riksråd och riddare, han var hövitsman på Raseborg i Nyland, Finland och Rumlaborg i Småland under 1450-talet.³ När Karl Knutsson föll år 1457, accepterade Gregers Matsson de nya makthavarna och fick ytterligare förläningar. År 1466 anslöt han sig till motståndarsidan under Nils Sture och Axelssönerna. Han hjälpte till att organisera Sten Stures marsch mot Brunkeberg och förlänades Stegeborg i Östergötland år 1487. Borgen hade tidigare tagits från Iver Axelsens (Thott) underfogde Erland Kagge. I sitt andra gifte äktade Gregers Matsson Ramborg Gustavsdotter (Sparre) och hans dotter Birgitta Gregersdotter var gift med Åke Jönsson (Svarte Skåning), medlem av en dansk-svensk adelssläkt.⁴

Iver Axelsen (Thott)

Iver Axelsen föddes runt år 1420 och dog år 1487. Han blev riddare, medlem av det danska riksrådet, sedan det svenska och hövitsman för Gotland, som administrerades från Danmark. Han tillhörde Skånes mäktigaste och genom tidernas godsrikaste adelsätt och gifte sig med den svenska kungadottern Magdalena Knutsdotter (Bonde). Iver Axelsen tillhörde den så kallade internordiska gränsadeln med stora godskomplex på båda sidor den gamla riksgränsen mellan Danmark och Sverige. På grund av detta var ätten mycket unionsvänlig och trogen de danska kungarna. Iver Axelsen satt under flera decennier som länsherre på Visborgs slott i Visby på Gotland, som hade utvecklats till en närmast självständig liten stat. Här bedrev han vad man inte kan kalla annat än sjöröveri, främst mot tyska fartyg. Efter hårda konfrontationer med kung Hans, tvingades han lämna Gotland och dra sig tillbaka till sin huvudgård och fasta hus Lillö, utanför Kristianstad i Skåne.⁵ (Fig. 1-2)

⁴ Alvered, 1996, ss 11f., Alvared: 1999, s. 11f.

⁵ Raneke: 2001, s. 92ff., Skansjö: 1999, s. 30ff.

Fig. 2

Porträtt av Oluf Axelsen Thott till Vallø (d. 1467), äldre halvbror till Iver Axelsen, på en triptyk från Valløby kyrka, Danmark ca. 1440- till 1450-talet. Oluf dog liksom sin halvbror på Gotland. Foto: Dragtjournalen.

Räkenskaperna

I Gregers Matssons räkenskaper kan man utläsa den för tiden vanliga avlöningsformen, nämligen att lönen utgick dels i pengar och dels i någon form av vara. Kläder och tyg är vanliga löner, men de verkar endast ha betalats ut till vissa tjänare, förmodligen de med högre rang.

Bland de som fick kläder eller tyg som lön och/eller gåvor finns präster, skrivare, skraddare, kock, svenner och troligen väpnare. Att en del av männen var väpnare framgår av att de förutom textilier och pengar även fick armborst, hästar och rustningsdetaljer. Anställda med lägre rang har troligen fått lön i form av mat, vilket inte tas upp här, och kanske enkla vadmalskläder som inte har redovisats i räkenskaperna.

Förvånande är emellertid att det endast är en kvinna i Gregers Matssons räkenskaper som nämns som mottagare av tyg:

*"Item hustrv anna lasse swe[n]ssons hustrv
en mark ta för til vplandh
xxe dagh iwlla och lerefth
til eth strich swa got som iij øra
Item iij alna iij skapth lerefth
och iij alin karelesth lerefth"*⁶

Lasse Svenssons hustru Anna mottager ett stycke lärft för tre öre alnen, som ska användas till ett strick – en sorts huvudkläde. Vidare får hon fyra alnar fyrskafad lärft och fyra alnar karelsk lärft. När kläder skulle sys upp eller när tyg gavs i lön eller gåva, angavs även ofta av vilket material plagget eller tyget skulle vara. I Iver Axelsens räkenskaper nämns en stugekona som får en röd skinnkjortel:

*"Item bent hanssøn til rød lask til Stwekonens
skyndkyorthell.....xij sk. lib."*⁷

Eva I Andersson har i sin avhandling undersökt svenska och norska testamenten och har kommit fram till samma sak, nämligen att det är endast de manliga tjänarna som skulle få kläder uppsydda åt sig. En möjlig tolkning är att det fanns en närmre relation mellan de kvinnliga

⁶ Alvered, 1996, s. 107.

⁷ Melefors: 1991, s. 189.

Fig. 3 Legenden om sädesundret. Det annars bibliska motivet visar bönder och soldater i dräkter och huvudbonader från tiden omkring 1480. Kalkmåleri i Tingsted kyrka, Danmark, ca. 1480. Foto: Dragtjournalen.

tjänarna och deras husfru. De gåvor som de kvinnliga anställda fick i form av avlagda kläder blev på så sätt personliga och togs inte upp i räkenskaperna.⁸ Detta förefaller vara en rimlig förklaring till varför det endast finns två kvinnor upptagna som mottagare av tyg i räkenskaperna. Det är orimligt att anta att det inte fanns fler kvinnliga anställda på en stor huvudgård som Tyresö eller på Visborgs slott.

Vissa av Gregers Matssons anställda fick både tyg och färdiga kläder. Hans Kock fick sex mark om året, sju alnar kläde från Aalst och en hud. Vidare gav Gregers Matsson honom fem öre till två slevar, ett par byxhosor värda tre öre samt fyra alnar vadmal.

*“... hans kok... om aredh vj mark vij alna alisth och en hwdh etcetera
gaff iach honum v øra til ij slewar och eth par buxhusur pa iij øra som i kom iij alna
wadmal...”*⁹

När Peder Skrivare anställdes av Gregers Matsson fick han en kjortel av leidenkläde fodrad med vitt kläde från England, ett par stövlar, en mark i pengar samt 12 öre till två alnar leidenkläde som skulle användas till hosor.

*“Sagde peder scriffware mik tyenisth pa sancta nicolaj tiid før iwlen
Item gaff iach honum en leisth kyortil under[-]
fødrar medh hwith vesterlindesth
Item eth par støffla
Item en mark peninga
Item xij øra til ij alin leisth til husur”*¹⁰

⁸ Andersson: 2006, s. 228f.

⁹ Alvered: 1996, s. 105.

¹⁰ Alvered: 1996, s. 119.

Enligt historiker Carsten Jahnke är "vesterlindesth" en term som betecknade engelskt tyg.¹¹ Troligen rör det sig inte om det fina engelska klädet eftersom det inte kallades för "engelskt", utan om ett lättare ylletyg av kamgarn. Engelskt kläde, liksom andra kläden, var hårt reglerat vad gäller bredd och kvalitet och endast de tyger som klarade kraven fick kallas för engelskt kläde. De lättare ylletygerna brukade användas som foder, vilket stödjer antagandet att "vesterlindesth" var ett lätt ylletyg. I allmänhet kom lättare ylletyger och kläde av sämre kvalitet från textilproducerande områden i dagens Tyskland och Polen.¹²

Det som direkt skiljer de båda räkenskapsböckerna är att i Iver Axelsens räkenskaper är inte tyg eller kläder i allmänhet upptagna i lönelistorna, endast reda pengar. Men det finns en del noteringar om att tyg har köpts in för sjömännens/skeppsmännens räkning:

*"Item hermen frobisse Som hannum stod igen for j st.
clede Som henrik scriffwere koffthe aff hannum
till skipmen Som køffmenebogen v[i]ste wt.....vj mark"*¹³

Henrik skrivare köper ett stycke kläde till skeppsmännen för 6 mark.

*"Item aff Erland kagge for i st. grønt alsk Som skipmen
finge her fore fik han.....x mark"*¹⁴

Erland Kagge kommer med ett stycke grönt aliskt kläde till sjömännen, för detta får han 10 mark.

Ytterligare två anteckningar finns om tyg till skeppsmännen. Ingen av posterna kommer i direkt anslutning till löneposterna för svenner, småsvenner och skeppsmän. Det intressanta är att sjömännen får även pengar i lön, på samma gång som svenner och småsvenner får ut sin lön. De två sistnämnda grupperna får emellertid inget tyg, det är i alla fall inte upptaget i räkenskaperna. Har sjömännen förhandlat sig till detta, är det en naturlig del i deras lön? Det verkar som om svenner och småsvenner förväntas betala sina kläder själva.

Klädespersedlar

Det allra vanligaste plagget i räkenskaperna var kjorteln, antingen färdigsydd eller som skulle sys upp av en viss mängd tyg av en bestämd kvalitet och färg. På andra plats kommer hosor, sedan tröja och hätta samt kappa. Nedan följer en kort redogörelse för alla de persedlar som nämns i räkenskaperna:

Kjortel (gammaldanska *kiortel*)

Kjorteln bars av både män och kvinnor under hela medeltiden. Den drogs över huvudet och ned över underkläderna. Plagget var försett med ärmar och bars med ett bälte om livet. Kjorteln kunde även kallas för tunika i svenska och danska testamenten.¹⁵ Troligen har namnet levt kvar medan själva plagget har ändrats allt eftersom modet förändrades.

Under andra halvan av 1400-talet kallas både männens och kvinnornas överplagg i Frankrike för *robe*, vilka förmodligen i Norden fortsättningsvis kallades för kjortel. Kjorteln kunde bäras både som mellan- och som överplagg, då över en andra kjortel. Kjorteln kunde tillverkas av kläde, siden, linne eller som till stugekonan av skinn.

¹¹ Muntlig uppgift från Carsten Jahnke, Københavns Universitet.

¹² Andersson: 2006, s. 202. Mer om detta längre ned.

¹³ Melefors: 1991, s. 225.

¹⁴ Melefors: 1991, s. 142.

¹⁵ Geijer et. al.: 1994, s. 55.

Hosor

Benkläder för båda könen, lårlånga för män och knälånga för kvinnor. Hosorna var ofta tillverkade av ylle, ibland försedda med fötter, ibland endast med öglor ned om foten. De fästes i bältet med remmar. Under slutet av 1300-talet och under 1400-talet blev manshosorna allt mer åtsittande. I takt med att livplaggen blir kortare, blev hosorna längre. För att dölja bärarens intima delar kom de så småningom att sys ihop bak och få en triangelformad tygbit fram, som bands fast i hosbenen, ibland kallad blygdkapsel.

Hosorna bands fast i mellanplaggets underdel med nålremmar, försedda med snörnåbbar, se nedan. För en del hosor fanns ytterligare specifikationer – byxhosor, utehosor och ridhosor. Ett par utehosor gavs till en av Gregers Matssons anställda den 30 november. Då är det troligen inte helt omöjligt att det faktiskt rör sig om ett par hosor man drar på utanpå sina andra när det är kallt, termen ridhosor borde tämligen avse hosor man använder till häst, kanske som de skinnskydd, chaps, som användes och används än i dag av cowboys i USA.

Termen byxhosor är kanske en sammanblandning av termen hosor och det yngre låneordet byxor. Möjligtvis hänsyftar namnet på de senmedeltida hosor som var hopsyddas i grenen och allt mer kom att likna vår tids strumpbyxor.

Tröja

Tröja var troligen en nordisk benämning på doublet, som ursprungligen bars som ett mellanplagg, men som under slutet av 1400-talet inte längre behöve bäras tillsammans med ett överplagg.¹⁶

Termen doublet syftar på att plagget var gjort av dubbelt tyg, det vill säga fodrat.¹⁷ I nedre delen fanns ofta men inte alltid snörhål där hosorna fästes. Dessa tröjor eller doubleter kunde vara förfärdigade i olika material.

I Gregers Matssons räkenskaper nämns sardukströja och i Iver Axelsens en tröja av blå damast och blått silke till en tröja.

Rumptröja

Ett plagg som jag inte riktigt vet vad det är för något är den så kallade rumptröjan, vilken förekommer tre gånger i Gregers Matssons räkenskaper. Från senare delen av 1600-talet fanns en mössa som var tillverkad av läder och prydd med det avdragna skinnet av djursvans, framför allt mård. Mössan uppges ha kallats för rumpmössa. En teori är att rumptröjan varit prydd med päls från svansar.¹⁸ En mer trolig förklaring är emellertid att det var en doublet vars ryggstycke gick ned i en liten spets – svans.¹⁹

*“Item bench pawalsson ij mark danska
hwita och en bla romppatroya”²⁰*

Hätta

En av medeltidens mest kända plagg, som oftast bars av män. För det mesta kallas den för struthätta på grund av den tygstruten som hängde ned från hättans bakre del. Struthättan var försedd med ett axelslag, som liksom struten ändrade form och längd allt eftersom modet växlade. Under slutet av 1300-talet blev struten extremt lång.

Under 1400-talet ändras sättet att bära hättan. Istället för att bära den på traditionellt vis, dras ansiktsöppningen ned över hjässan och axelslaget och struten viras ihop till en turbanliknande huvudbonad, se vidare under “hatt”.²¹ (Fig. 3)

¹⁶ Dahl: 2006, afsnit 5: Trøje og doublet, s. 18-21.

¹⁷ Geijer *et. al.*, 1994, s. 47.

¹⁸ Alvered: 1996, ss. 170f.

¹⁹ Muntlig uppgift från Camilla Luise Dahl.

²⁰ Alvered: 1996, s. 107.

²¹ Nockert: 1996, s. 208.

Fig. 4
Förnäm lång klädsel från slutet av 1400-talet.
Kalkmålning från Elmelunde kyrka, Danmark,
omkring 1480. Foto: Dragtjournalen.

Kappa/kåpa

De båda orden behandlas under samma rubrik eftersom det inte är helt fastställt om det rör sig om olika plagg eller bara olika benämningar. I Iver Axelsens räkenskaper skrivs kåpa som *kob* och i Gregers Mattsons räkenskaper som *kapa*.

Enligt bildkällor från slutet av 1400-talet var mantlar väldigt ovanliga, varför det kan anses troligt att termerna kapa och kåpa syftar på ett manligt plagg buret överst/ytterst. Just benämningen kåpa används inte för mansplagg förrän under 1400- och 1500-talen. Termen kan då eventuellt ha blivit gemensam för både kapa och kåpa samt för män och kvinnor.²²
(Fig. 4-5)

Snörband

Möjligen snodda eller vävda prydnadsband, eller ett annat ord för nålremmar.

Nålremmar

Band som användes till att binda fast hosorna i mellanplagget, tröjan eller doubleten. För att skydda ändarna syddes ofta metallbeslag, kallade snörnäbbar, fast.

Handskar

I räkenskaperna nämns att Iver Axelsen köpte garvat skinn till handskar.²³

Förkläde

Ett stycke tyg som används för att skydda bärarens kläder vid arbete. Förklädet kan antingen endast bindas fast runt midjan, eller gå upp i en flik över bröstet och fästas på bröstet med en nål, runt nacken såväl som runt midjan.

I Gregers Mattsons räkenskaper benämns det *skyrtil dwk*. Henning anställs av Gregers Mattson och får förutom pengar kjortel, hosor, hetta, tröja, ett par skor och ett förkläde. Vad

Fig. 5
Förnäm klädsel från slutet av 1400-talet.
Kalkmålning av Albertus Pictor. Husby-Sjutolft kyrka,
Uppland, 1400-talets slut. Foto: Dragtjournalen

²² För ytterligare diskussion kring termerna kapa och kåpa, se Camilla Luise Dahls artikel: Cappa og kobe: Forvirringen om dragten "kåbe" i middelalderen". Dahl: 2005, s 61.

²³ Melefors: 1991, s. 455.

Fig. 6

Föreställning om fattig och rik. Den rike och den fattige tillber den korsfäste, men den rike tänker på sina hästar, sina kläder och rikedomar istället för Jesu sår. Kalkmålning, Kelby kyrka, Danmark, omkring 1480. Foto: Dragtjournalen.

Henning arbetade med framkommer inte, han får emellertid en skräddares lön. Skräddare brukar emellertid inte behöva förkläden, så Henning var kanske inte skräddare utan något annat.

*“Item sagde heningh kom migh tyenisth
Pa sancta maria magdalena tidh gaff
iach honum xij øra peninga kyortil husvr
hettha trøyya medh skredare løøn iiij mark
Item ith par sko iiij ørtugh skyrtil dwk j øre”²⁴*

Skjorta

Skjortan var ett underplagg och för det mesta tillverkad av linne. Iver Axelsen köper åtta alnar lärft till skjortor.²⁵

Hatt

En typ av hatt, på kontinenten kallad *chaperon* utvecklades ur det turbanliknande arrangemanget med hättan. Hättan förvandlades till en tygrulle med stoppning, axelslaget blev ett tygsjok, ofta dekorerat med uppsplitsningar. Struten kunde slängas runt halsen eller dras under hakan och fästas under tygrullen. Möjligheterna var flera.

Under 1400-talet bar männen olika sorters hattar av filt, bäverskinn eller annat material. Hattarna kunde vara släta eller långhåriga, spetsiga, med runda kullar, ballongformade, med brätten som kunde vara raka, rullade, uppvikta eller avskurna.

Runt år 1460 började en del män bära baretter med utskurna kanter.²⁶ I Iver Axelsens räkenskaper nämns att han låter köpa in sex sammetshattar à en mark stycket:

²⁴ Alvered: 1996, s. 119f.

²⁵ Melefors: 1991, s. 455.

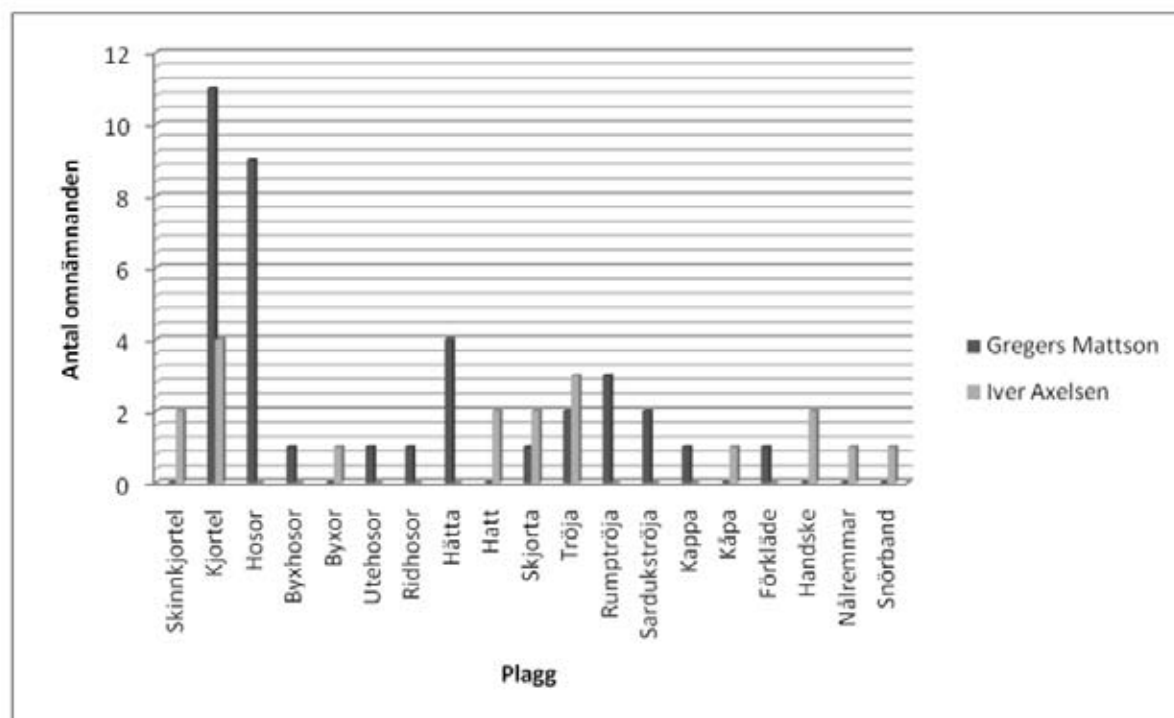
²⁶ Boucher: 1970, s. 198.

“Item Samme dagh gaff jach [myn herre] wt for vj samrems
 Hatthe som myn herre bade migh kowe st. j mark Suma.....vj mark”²⁷

Ordet “samrems” har här tolkats som sammet. Hur hattarna har sett ut framgår inte. Exempel på bland annat huvudbeklädning från Tingsted kyrka i Danmark, målade omkring år 1480.²⁸

Byxor

Vad som avses med denna term är oklart, eventuellt avses underkläder eller kanske är det ett annat ord för de hopsyddas hosorna, se ovan. (Fig. 6)

Tavle 1. Plagg som nämns i texterna samt antal omnämningen. Gregers Mattson till vänster, Iver Axelsen till höger.

Större delen av alla plagg som nämns i Iver Axelsens räkenskaper är ämnade åt honom, utom två skinnkjortlar till stugekonan och den gamle lektorn i svartbrödraklostret.²⁹ Förutom dessa skinnkjortlar nämns klädesplagg tillhörande andra i tre andra sammanhang, nämligen då Iver Axelsen fick lösa ut plagg hos skräddaren åt män som troligen inte kunde betala vad det kostade:

“Item niels en arbyds carll at losse syn skyorte medh.....ij alb.”

“Item oloff Sellandsfadher at losse Syne bixer fraa skrederen medh.....j sk. lib.”

“Item Cwren paa blak at losse syn kyortel fra skrederen medh.....j ff”³⁰

²⁷ Alvered: 1996, s. 432.

²⁸ Det finns ett antal publikationer som behandlar kalkmålningar som källor till samtidens dräkter, därför kommer inte jag att ta upp den diskussionen här. Syftet med bilderna i denna artikel är att ge en bild av hur man *kunde* ha varit klädd under slutet av 1400-talet. Se till exempel Bolvig 2003 och Saxtorph: 1970.

²⁹ Melefors: 1991, s. 189 & 230.

³⁰ Melefors: 1991, s. 218, 233 & 348.

Oftast gavs de anställda hos Gregers Matsson ett eller två färdiga plagg, men det finns exempel på att någon fick upp till tre plagg, vilka då förmodligen utgjorde en dräkt med plagg av samma material och färg. Åter andra fick plagg och tyg, som skulle sys upp till en hätta eller hosor, där det färdiga plagget och tyget inte var av samma kvalitet eller färg.

*“Item andhers laurinsson en kyortil
aff blath neresth
och ij alin brw[n]th hagensth til
husor och hettha och iiij mark
peninga nesta dagh epter lucie”*³¹

*“Item erich swensson iiij mark peninga
Item swa mikith engilsth clede som han fik kappa
troya hosor och hetta”*³²

*“Item anders lawrinsson en bla kyortil aff deller[e]
-minsth och j leisth hetta och en mark peninga”*³³

*“Item olaff magnsson xij øra
och iiij alin sardugh och kyortil rida hwsur
och rompa tryøøya”*³⁴

Dräkternas utsmyckning

Inte mycket nämns om dräkternas utsmyckning. Förmodligen fick Gregers Matssons anställda själva bekosta eventuella utsvävningar vad gäller sina kläder. Vid ett tillfälle får emellertid en man vid namn Botulf ett silverbälte samt fem alnar leidiskt kläde.³⁵

Gregers Matsson köpte in 30 gråverk, det vill säga den nordiska ekorrens vinterpäls, år 1490.³⁶ Jag förmodar att dessa inte var avsedda för några andra än hans familj, då dessa skinn var relativt värdefulla. Enligt S. M. Newton fick nästan alla inomhustjänare i det kungliga hushållet år 1360, tre alnar färgat ylle och samma mängd randigt ylle. Bara vissa fick en bit vitt lammskinn till exempel kammartjänarna, skräddarna, stenhuggarna och stallmästarna. De i lägst rang fick inget skinn.³⁷

Iver Axelsen köper 18 timmer gråverk, ett timmer motsvarar 40 skinn, år 1487.³⁸ Ytterligare utsmyckningar återfinns i Iver Axelsens räkenskaper. Esbjörn Fatabursmånsven köper en silkebård till sin herres kjortel, se ovan. Nålremmar och snörband inköpes också åt Iver Axelsen, de kan egentligen inte anses vara dekorationer utan snarare en nödvändighet, i alla fall nålremmarna för att hålla uppe de snäva hosorna.³⁹ Slutligen en notering, som verkligen målar upp en bild av hur rikt och förnämt klädd Iver Axelsen var:

*“Item clemynd gwldsmedh for iiij lod solff som kom wti myn herres
clederiiij mark”*⁴⁰

³¹ Alvered, 1996, s. 99.

³² Alvered, 1996, s. 93.

³³ Alvered, 1996, s. 124.

³⁴ Alvered, 1996, s. 131.

³⁵ Alvered, 1996, s. 158f.

³⁶ Alvered, 1999, s. 150.

³⁷ Newton: 2002, 67.

³⁸ Melefors: 1991, s. 448.

³⁹ Melefors: 1991, ss. 181, 367.

⁴⁰ Melefors, 1991, s. 456.

Fig. 7

Moderiktig ung man klädd i kostbara tyger och pälsverk. Kalkmålning i Roskilde Domkyrka, omkring 1460-tal. Foto: Dragtjournalen.

Clemens guldsmed levererar och får betalt för fyra lod silver till Iver Axelsens kläder, totalt 60 g silver. Det framgår inte om allt detta silver skulle sitta på ett plagg eller delas upp på flera. Det framgår inte heller i vilken form detta silver kom. Det kan ha varit knappar eller ströningar eller något annat dylikt.

Det är endast Iver Axelsens räkenskaper som över huvud taget nämner och ger en bild av kläder burna av högadeln vid denna tid. Sidentröjor, sidenbårder, sammetshattar, handskar, damasttröjor, sidenkåpor och flera linneskjortor. Gregers Matssons egna kläder nämns inte någonstans, den enda noteringen som kan ge en vink om hans klädprakt är det ovan nämnda inköpet av 30 gråverk.

(Fig. 7)

Tygerna i räkenskaperna

En rad olika tyger och kvaliteter nämns i räkenskaperna. Nedan följer en kort beskrivning av dessa. Det allra vanligaste tyget var kläde av varierande kvalitet. Det är inte alltid som ursprungsorten/- området framgår i räkenskaperna, endast ordet kläde. Men i flera fall har skrivaren antecknat varifrån klädet har importerats och således även givit en indikation på tygets värde.

De allra finaste ylletygerna kom från Brügge, Brabant, Deventer, Leiden, Nijvel m.fl. i Nederländerna, Belgien och Flandern. Ylletyg av sämre kvalitet, ovalkade, ej överskurna eller av kamgarn nämns också. Dessa har samlats under rubriken lättare ylletyger. Vadmal har fått en egen rubrik då detta ofta betecknade inhemskt ylle. Slutligen lärft eller linne, silke, blandtyger och damast.

Kläde

Under medeltiden betydde ordet kläde ett importerat, valkat och överskuret ylletyg. Ofta skrivs inte ordet kläde ut utan man använder någon form av ursprungsbeteckning, som engelskt eller gentz – dvs. från Gent i Flandern. Ibland används emellertid endast ordet kläde. Ursprungsorter och områden vanliga i de nordiska källorna är: Gent, Ieper, Kortrijk och Arras i Flandern,

Fig. 8 Äldre man och ung pojke klädda efter ålder och stånd. Kalkmålning i Härkeberga kyrka, Uppland, omkring 1475. Foto: Dragtjournalen.

Poperinge, Nijvel och Comines i belgiska Brabant, Leiden och Naarden i Holland, London i England, Marienburg och Thorn i nuvarande Polen samt Lübeck och furstendömet Mark i nuvarande Tyskland. Ibland användes även brabantiskt eller nederländskt utan närmare ortangivelse.

Det är osäkert om alla dessa tyger ursprungligen var kläden, men det är säkert att tygerna från Flandern och övriga Nederländerna var det. Möjligen kan de tyska och polska tygerna betecknas som lättare ylletyger då de var lättare och billigare. Lakan är ett flamländskt ord för tygstycken, vanligen kläden, som oftast var tyger av högre kvalitet, bredare och längre. Under medeltiden var lakan en vanlig benämning på kläde i Norden.⁴¹ I Iver Axelsens räkenskaper nämns lybskt lakan, vilket i så fall skulle betyda kläde från Lübeck.

Lättare ylletyger

Ovalkade tyger som helt eller delvis tillverkades av kamgarn. Benämningen sayan avsåg ett fint, tunt ylletyg som var blankt och glänsande på rätsidan. Sayan tillverkades i Brygge, Tournai och Arras.⁴²

Andra tyger av denna sort är silfar, sarduk, foderduk med flera, tyger som importerades från bland annat städer i nuvarande Polen och Tyskland. En vanlig ursprungsort i räkenskaperna är tyska Hagen, men även Marienburg och Lübeck nämns. Sarduk var ett tyg med linnevarp och ylleinslag. De lättare ylletygerna användes som tyg i kläder och som foder. I KLNLM nämns att termen "vesterlindesth" avser ett fodertyg av lättare ylle från England, men det står även att termen är så allmän att det inte är helt fastställt att tyget kommer just härifrån. Termen betyder västerländskt.⁴³

Vadmal

Ordet vadmal avsåg ursprungligen ett visst mått tyg, men kom senare att användas för själva tyget. Vadmal var ett hemvävt ylletyg som i Norden användes som kläder med mera samt betalningsmedel. Tyget var vanligen ofärgat, om det var färgat var det oftast fråga om naturfärger som till exempel vitt, järngrått och brunt.

Tyget var i regel valkat, men det förekommer även uppgifter om ovalkad vadmal. Vadmal hade troligen mindre bredd än klädet samt saknade den fina ullen, den omfattande efterbehandlingen och den dyrbara färgningen. Benämningen vadmal var emellertid inte entydig, arkeologiska

⁴¹ Andersson, 2006, s. 349. KLNLM, kläde, bd. VIII, 1963, s. 467.

⁴² KLNLM, *op. cit.*, s. 459.

⁴³ KLNLM, *op. cit.*, s. 461f.

fynd från Århus visar att bindningen såväl som garnet kan variera. Man framställde två-, tre- och fyrskafsvadmal.⁴⁴

Linne

Linnet odlades och bereddes till linne i Norden. Kallades även lärft. Linne var troligen till största delen inhemskt, men viss import har troligen skett. Hustru Anna fick lärft från Karelen, se ovan. Peckling var en sorts grovt lärft.

Silke

Den allmänna benämningen siden säger ingenting om hur tyget var vävt, utan bara dess material. I denna kategori ingår även tyger som definieras utifrån sitt vävsätt, men som var tillverkade av silke, såsom samitum och baldakin – båda med komplicerade mönster. Hit förs även sammet, också den vävd av silke. När det i de norska och svenska testamentena endast står siden, var tyget ofta använt som foder i andra plagg, även om det förekom i kjortlar och mantlar. Troligen rörde det sig om enfärgade eller enkelt mönstrade siden i tvåskaf eller kypert.⁴⁵ Termen silke förekommer främst i Iver Axelsens räkenskaper.

Blandtyger

Fustian var ett tyg med varp av linnegarn och inslag av bomullsgarn, ofta använt till vadderade jackor och foder. Ulmerduk var även det ett tyg med lin och bomull, det framgår inte i vilket garn som användes till inslag respektive varp.

Damast

Ett tyg där mönster bildas genom omkastning av en och samma bindning – satin eller kypert. En verklig damast är alltid reversibel, det vill säga liksidig i den mån att mönstret framträder tydligt på båda sidor, men med omkastad bindningseffekt vilket ger olika glans. Ordet damast kommer från den syrisk staden Damaskus, varifrån främst sidentyger exporterades till Europa. Enligt svenskt språkbruk är damast en stormönstrad vävnad, med fri teckning.⁴⁶

Klädets ursprungsort

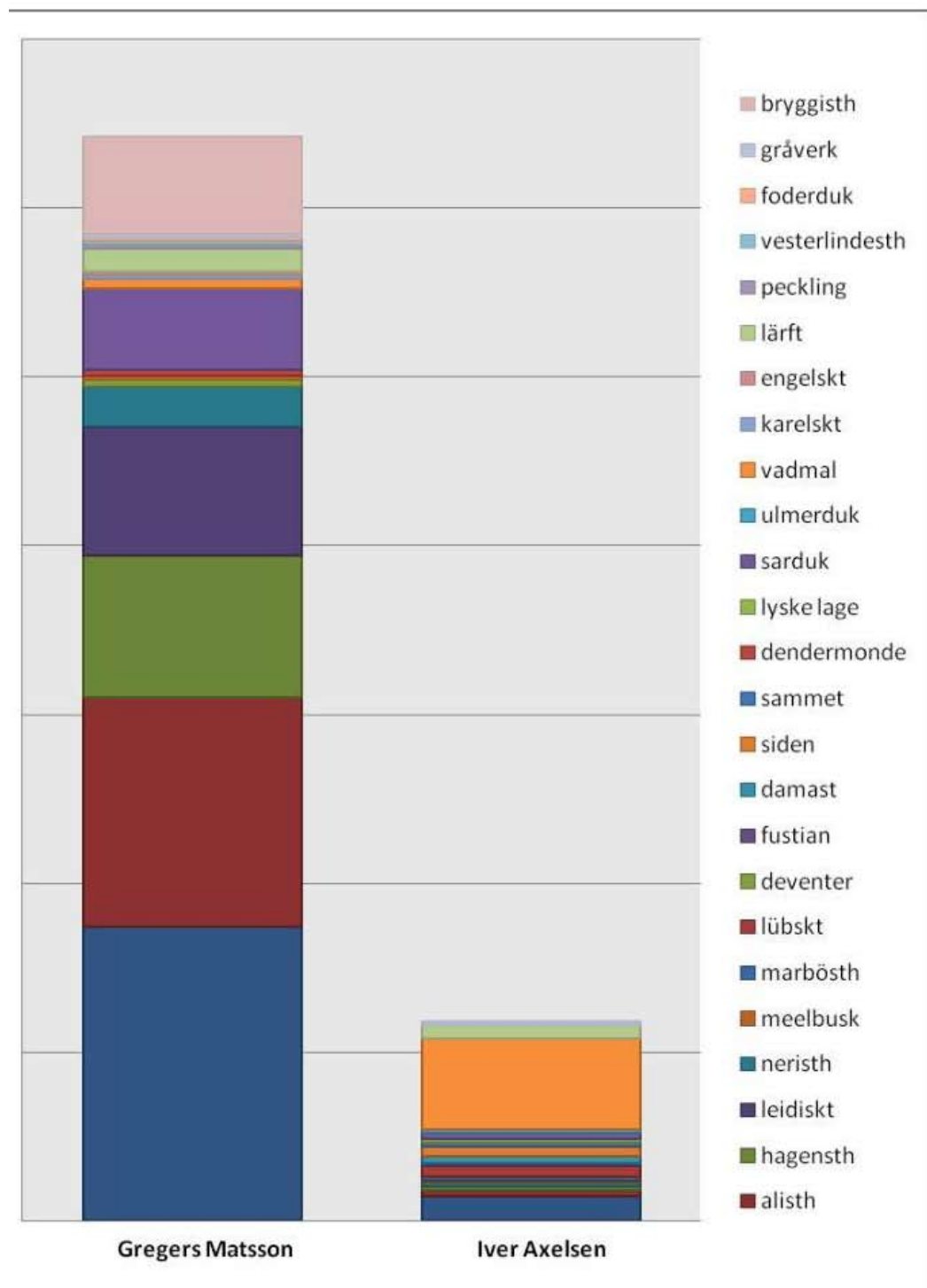
I texterna nämns nedanstående ursprungsorter eller ursprungsområden:

Aalst:	Stad i Belgien,
Brügge:	Huvudort i provinsen West-Vlaanderen i Belgien.
Dendermonde:	Belgisk stad i Oost-Vlaanderen.
Deventer:	Stad i provinsen Overijssel i mellersta Nederländerna.
England	-
Hagen:	Stad i Nordrhein-Westfalen i Tyskland
S'Hertogenbosch	Stad i Brabant
Karelen:	Område på ömse sidor om finsk-ryska gränsen
Leiden:	Stad i provinsen Zuid-Holland i Nederländerna.
Lübeck	Hansestad i norra Tyskland
Marienburg	Stad i Namur, nuvarande Polen
Naarden:	Stad i Holland
Vesterlindeth:	Från England

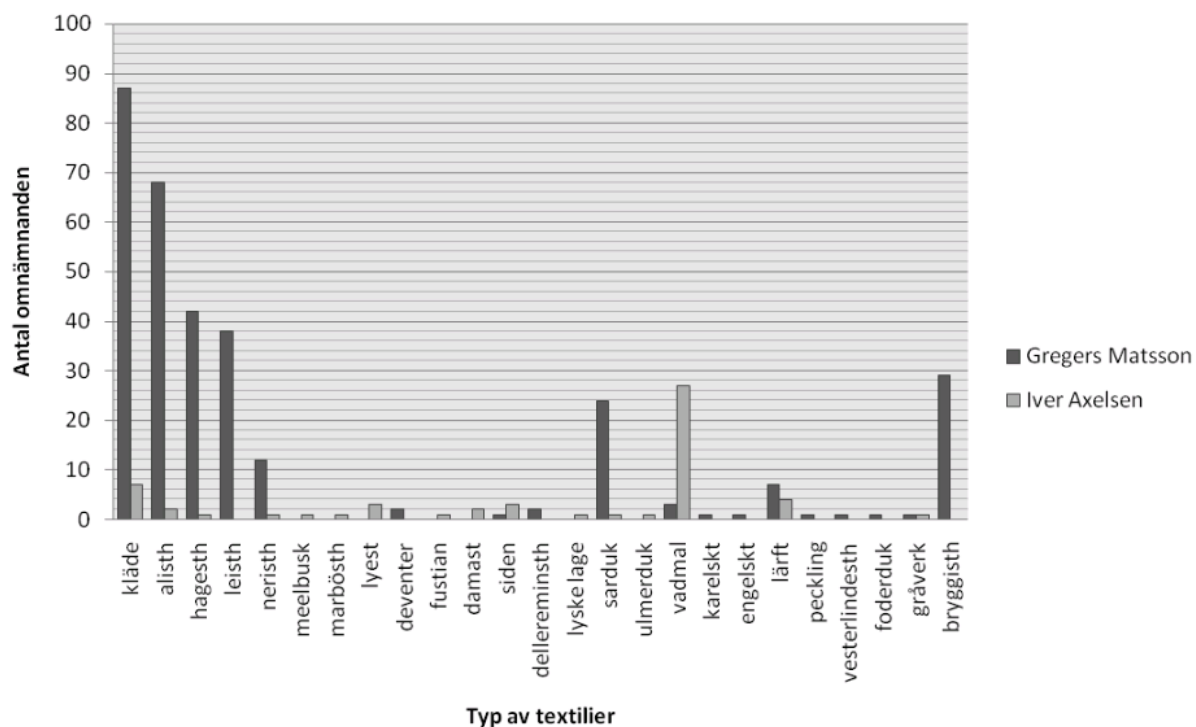
⁴⁴ KLM, vadmal, bd. XIX, 1975, ss. 410ff.

⁴⁵ Andersson, 2006, ss. 200ff.

⁴⁶ Geijer, 2006, s.73.

Tavle 2a. Förekommande textilier i räkenskaperna, antal omnämnanden samt ursprungsort.

Tavle 2b. Förekommande textilier i räkenskaperna, antal omnämmanden samt ursprungsort.

Tygernas benämningar i texterna samt deras ursprungsort:

Bryggisth	Brügge
Vesterlindesth	England
Engilsth	England
Karelesth	Karelen
Olmerduk	Ulm
Lyske lagen	Lübeck
Dellereminsth	Dendermonde
Dewenter	Deventer
Lyest	Lübeck
Marbösth	Marienbourg
Meelbusk	S'Hertogenbosch
Neristh	Naarden
Leisth	Leiden
Hagesth	Hagen
Alisth	Aalst

Vid en sammanställning av varifrån tygerna kom framgick att de allra flesta hade importerats från Aalst och Brügge i Belgien, Naarden och Leiden i Nederländerna samt Hagen i Tyskland. Ett fåtal noteringar nämner kläden från Deventer, Dendermonde, Lübeck och England. Det är vanskligt att dra allför många slutsatser av detta, då det som sagt inte alltid har noterats varifrån

tygerna hade hämtats. Vad som emellertid går att säga är att det billigare, lätta yllet från Hagen är det andra vanligaste att ges ut som lön. Förvånansvärt många anställda fick flera alnar av de dyrare och finare kläderna från Flandern och Nederländerna. Det är inte helt lätt att jämföra tygpriser mellan olika källor då myntenheterna inte alltid är desamma. I Gregers Matssons räkenskaper har det svenska myntsystemet använts, i Iver Axelsens det lybsk-danska.⁴⁷ Under not 48 ses det svenska systemet.

Enligt räkenskaperna var tyg från Hagen värt sju öre per aln medan tyger från Aalst och Naarden var värda en mark per aln.⁴⁸ Leidenkläde betingade ett värde av nio öre per aln.⁴⁹ Värdet för tyger från Deventer; Dendermonde och Brügge framgår inte. Kanske har de varit lika mycket värda som de ovan nämnda kläderna och detta har varit så självklart att ingen notering har gjorts om det.

År 1484 köper Gregers Matsson ett stycke aliskt kläde från Hendrik Kornigh för sju mark.⁵⁰ Längdmåttet stycke kan ha varierat mellan 27 och 50 alnar, en aln motsvarar ca 55,5 cm. Antingen varierade även klädet från Aalst i pris eller så existerade mängdrabatten redan under medeltiden. På det hela taget skiljer det inte mycket i pris på de olika kläderna, i alla fall de som har noterats med sitt pris per aln.

Om man jämför de angivna priserna per aln i räkenskaperna med en prisstadga från Kopparberget år 1347, märks att priserna verkar ha stigit väldigt mycket på 100 år. Detta är emellertid inte helt oväntat på grund av den avbefolkning och arbetskraftsbrist som följde i Digerdödens spår. Enligt prisstadgan kostade kläde från Ieper och Kortrijk i Flandern 4 öre per aln, från Poperinge i Brabant 3 öre, tyskt kläde från Thorn betingade ett värde av 2 1/3 öre, sayan eller silfar (lättare ylletyg) kostade 2 öre, bra vadmal kostade 2/3 öre och svensk eller småländsk lärft 2 penningar.⁵¹ Ingen av de ursprungsorter som nämns i räkenskaperna finns med i prisstadgan, men det går att jämföra priset på brabantiskt kläde år 1347 à 3 öre alnen med det från år 1480 à 1 mark per aln.⁵² Det är en nästan tredubbel ökning. Om jämförelsen håller skulle en aln flandriskt kläde från till exempel Brügge kosta 12 öre år 1480, det vill säga 1 mark och 4 öre alnen. Detta är bara spekulationer och jag kommer inte att gå närmre in på detta här.

De flesta lönerna som betalades ut av Gregers Matsson bestod av mellan en till tio alnar, men en del anställda fick så mycket som ett stycke kläde från Aalst. Intressant att notera är även att det är endast Aalstkläde som betalas ut i stycke, alla övriga kläden levereras i alnar. Detta skulle kunna tyda på att detta kläde inte var lika dyrt som de övriga från Brügge till exempel. Det är ett antal återkommande personer som får aliskt kläde i stycke: Hakon Byørnsson, Peder Gerdsson, Magnus Skåning och Hans Olafsson får tre eller fler stycke, Laurens Jönsson, Niclis Magnusson och Hans Japsson får ett stycke, Peder Skraddare får 1 1/2, Peder Lundh får ett stycke, Bengt Pavelsson och Knut Jute får 1/3 vardera. Utbetalningen sker under loppet av några år. Av dessa är det bara Peder Skraddare som vi vet hade för funktion på Tyresö gods. De andra verkar av deras lön att döma tillhöra det övre skiktet av anställda, kanske väpnare.⁵³

En annan kategori av tyger som betalas ut är sarduk, ett tyg bestående av linnevarp och ylleslag. Kostnaden per aln för detta tyg framkommer inte, däremot finns en anteckning om ett annat lättare ylletyg – foderduk, som kostade ett öre per aln. Sarduk gavs antingen som tyg eller färdiga kläder, då framför allt tröjor -

*“Item lasse sigurdsson... blath nerest och grønth dellereminsth
Item sardugh til en tryya”⁵⁴*

⁴⁷ 1 mark = 4 ferdingar = 16 skilling = 32 ore = 48 albi = gutniska örtugar = 192 penningar.

1 mark danska = 6 svenska ören, 1 mark danska är alltså 3/4 mark svenska.

⁴⁸ 1 mark = 8 öre = 24 örtugar = 192 penningar.

⁴⁹ Alvered, 1996, ss. 99, 120, 158.

⁵⁰ Alvered, 1996, s. 126

⁵¹ Andersson, 2006, s. 201.

⁵² Alvered, 1996, s. 120.

⁵³ Alvered 1996.

⁵⁴ Alvered, 1996, s. 109.

Fig. 9 Den rike mannens bord. En förnäm mans hushåll från tiden omkring 1490, han er omgiven av småsvenner, tjänare och övriga medlemmar av hushållet. Kalkmålning från Helsingør, omkring 1490. Foto: Louise Schelde.

Sarduk nämns endast en gång i Iver Axelsens räkenskaper.

Det finns inte många noteringar om vadmal i Gregers Matssons räkenskaper, en referens finns ovan, där Hans Kock får fyra alnar vadmal, men desto fler i Iver Axelsens. Det är stora mängder vadmal som levereras in till Visborgs slott, vilket inte är så konstigt med tanke på hur många som bodde och arbetade där, ca 150 stycken som skulle ha kläder. Vadmalen köptes in av bönderna runt om på landsbygden, betalades in som skatt eller köptes av öländska bönder.

En aln vadmal kostar mellan 5 gutniska örtugar och 4 albi (vitten) vilket motsvarar 8 gutniska örtugar. Vadmalen utgör den största utgiftsposten när det gäller textilier, inte sällan köps så mycket som mellan 20 och 40 alnar, ibland upp till 75 alnar. Den låga kostnaden per aln gör att herr Iver inte behövde betala mer än 6 mark och 1 fjärdedels mark för 75 alnar. Detta kan sättas i relation till att han betalar 12 mark för ett stycke brun damast.

I ungefär en tredjedel av fallen har skrivaren noterat att kläderna är valkade och överskurna. Frågan är om det betyder att två tredjedelar inte var det eller att man helt enkelt inte noterade detta.

*“Item bencht iønsson iiij mark peninga och iiij alna leisth crvppith oc vfferskuridh
Item niclis pedersson... iiij alna leisth crupphith och offwerskuridh...”⁵⁵*

Tyger från Flandern och Nederländerna var kläden (klæde) och således troligen alltid valkade och överskurna. I räkenskaperna nämns de flesta tyger som valkade och överskurna någon gång, utom klädet från de flandriska städerna Brügge, Dendermonde och England. Detta skulle kunna tyda på att klädet från Brügge, Dendermonde och England alltid var valkat och överskuret men att så inte var fallet med ylletygerna från Aalst, Leiden, Naarden och Hagen, varför det noterades om de var efterbehandlade. Det har inte varit möjligt att utröna om det fanns en prisskillnad mellan efterbehandlade och ej efterbehandlade tyger från de sistnämnda städerna.

⁵⁵

Alvered, 1996, s. 123.

Det finns en notering om att valkat aliskt kläde för en mark per aln:

*“Item anders sagare iiij alna alisth krwppith
och offwerskuridh alinen til j mark ppa thetta
aredh som nw komber och the andra aren
quith os i mellan”*⁵⁶

Lärft betalas ut i vissa fall, det är dock inte vanligt. Hustru Annas lärft till ett huvudkläde var värt 3 öre alnen. Gregers Matsson köpte två bultar lärft år 1484 för fem mark. En bult var en tygrulle som kunde innehålla mellan 20 och 40 alnar.⁵⁷

Endast en referens till silke finns i Gregers Matssons räkenskaper. Från den nionde juni år 1488 finns följande notering:

*“Item niclis lawrsson vj mark iiij alna leisth
och iij alin hagensth och en gra hesth
och silke i arboga”*⁵⁸

Hur mycket silke som Niclis Lawrsson (Niklas/Nils Larsson) fick framgår inte, inte heller vad det var värt. Vi kan emellertid utgå ifrån att det borde vara mer värt än många av kläderna. I Iver Axelsens räkenskaper finns tre noteringar om silke, en av dem kan läsas nedan.

*“Item esborn fadeburmosven for silke borde til myn herres kyortell..... j ff.
Item samme tid esborn for blo trod til myn herres kyortel.....ij alb.”*⁵⁹

Esbjörn fatabursmåsvan skickas att köpa en sidenbård och blå tråd till Iver Axelsens kjortel. En annan gång skickas han att köpa silke till sin herres tröja och till sist ett lod blått silke till en annan tröja åt Iver Axelsen. Här finns priset utsatt – ett lod silke för 1 mark, ett lod motsvarar ca 15 g.⁶⁰ Intressant är att silke inte mättes i alnar utan i lod, ett viktmått istället för längdmått. Det är silke som mäts i lod – alltså silketråd att sy med – silkestyg mäts i alnar.

Damast nämns endast i Iver Axelsens räkenskaper och båda gångerna är det till honom själv. Första gången köper han ett stycke brun damast för 12 mark och andra gången betalar han Peder Skraddare för en blå damaströja.⁶¹ Inte någonstans nämns att fru Magdalena Knutsdotter (Bonde) eller några av barnen får kläder uppsydda åt sig eller tyg inköpta. Möjligen har Magdalena Knutsdotter haft egna räkenskaper som har gått förlorade.

Färger

I de få fall där färgerna på kläderna eller tygerna är antecknade är blått och brunt det allra vanligaste, följt av grönt. Det är endast aliskt kläde som angivits som svart och leidiskt kläde som var rött i Gregers Matssons räkenskaper. Klädet från Naarden var vanligen blått, medan det från Hagen vanligen var brunt.

*“An[n]o dominj lxx primo pa manedagin
nesth för sancta thomassa dagh för jwlen
kom andersse lavrinsson til migh i gen theta*

⁵⁶ Alvered, 1996, s. 120.

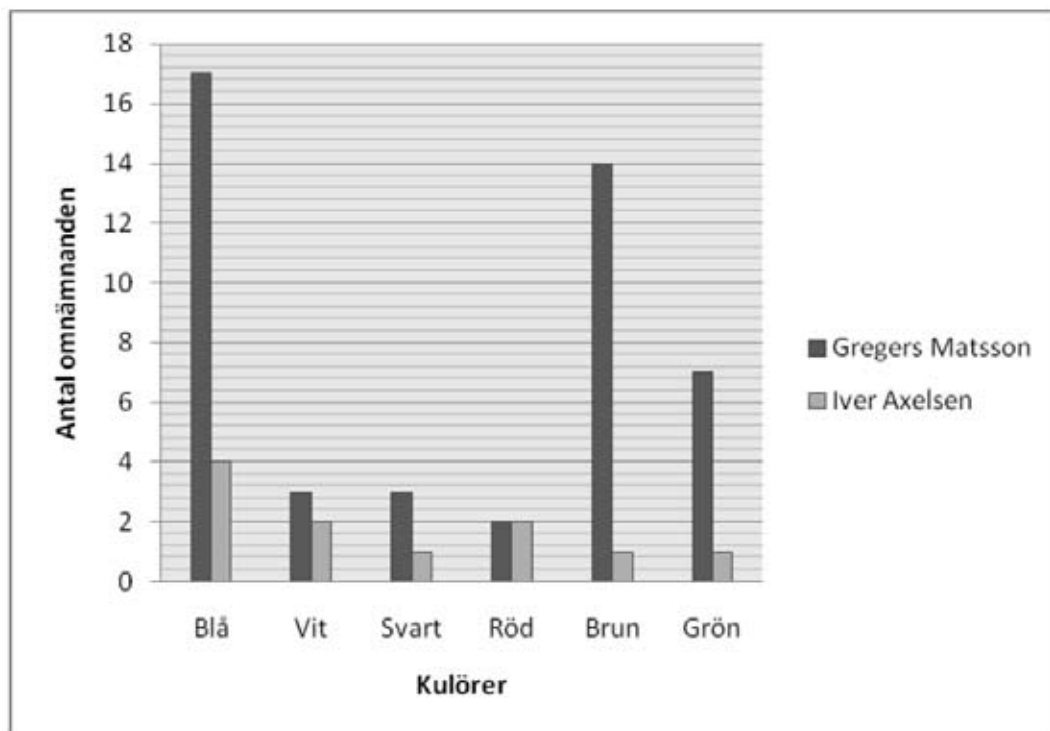
⁵⁷ Alvered, 1996, s. 126.

⁵⁸ Alvered, 1996, s. 151.

⁵⁹ Melefors, 1991, s. 15.

⁶⁰ Melefors, 1991, ss. 333, 436.

⁶¹ Melefors, 1991, ss. 182, 451.

Tavle 3. Färgerna i räkenskaperna samt antal omnämmanden.

*epterscriff[n]a haff giffwidh honom primo
iii øra icg swa ij mark och en bla
kapa vnderfoderadh medh huith clede
alinen aff thet hwita viij ørtugher die
thome”⁶²*

*“Item skogh vj mark oc vj alna røt leisth
Item niclis holm vj mark oc vj alna røt leisth”⁶³*

I Iver Axelsens räkenskaper är tyget från Lübeck rött, det aliska klädet grönt, damasten är brun och blå. Vidare är ett siden blått, klädet från S’Hertogenbosch blått och från Marienburg svart. Det är endast vadmalen som har nämnts som vit.

A vslutning

Genomgången av de två räkenskapsböckerna blev precis så uttömmande som jag hade hoppats - till och med mer.

En intressant upptäckt är att det endast finns noterat att vissa anställda fick lön i form av kläder och/eller tyg samt att det endast finns en kvinna omnämnd i räkenskaperna. De anställda som fick sin lön i både pengar och textilier av olika slag verkar ha tillhört det högre skiktet tjänare, såsom huskaplaner, skräddare och väpnare. Intressant är även att det fanns skillnader i bruket att betala ut lön i pengar och varor. Iver Axelsens skeppsmän är de enda som får ut tyg i

⁶² Melefors, 1991, s. 97.

⁶³ Melefors, 1991, s. 164.

lön, inte hans svenner eller småsvenner, vilket är fallet hos Gregers Matsson. Till Visborgs slott i Visby levererades stora mängder vadmal, vilket troligen sedan syddes upp till de anställda. Detta har emellertid inte redovisats i räkenskaperna, möjligen eftersom utgifterna redan redovisats - köpet av vadmalen samt lönen till skräddarna, vilken redovisas under svenlöner. Någon sorts lista över vem som har fått vad och när har troligen funnits men inte bevarats av olika anledningar. I Gregers Matssons räkenskaper finns endast några få anteckningar om vadmal som ges till anställda, detta tyder på att vadmal var ett tyg som inte gavs i lön till de anställda med högre rang, utan var förbehållet de andra, stalldrängarna, herdarna med flera. Vad dessas löner bestod av har inte antecknats i de aktuella räkenskaperna, eventuellt i andra räkenskaper, vilka inte längre finns kvar.

Vad skillnaderna i lönebruket beror på är osäkert, kanske kunde borgherren eller vem som nu hade anställda själv bestämma hur dessa skulle avlönas, eller så ligger skillnaden i olika praxis i Sverige och Danmark. Gregers Matsson tillämpade det svenska lönesystemet och Iver Axelsen det danska. Något entydigt svar har jag inte kommit fram till. Det är naturligtvis omöjligt att ge en komplett bild av hur lönesystemet sett ut, då den största delen räkenskaper är försvunna.

När det gäller de tyger som nämns i texterna är de flesta fina, relativt dyra kläden som importerats från olika delar av Europa. Många av de anställda fick dessutom stora mängder av dessa värdefulla tyger, ibland har tygets värde överstigit den lön som betalats ut i pengar. Många av de anställda får flera utbetalningar per år. Ibland endast en tygsort, men ibland upp till tre stycken olika vid samma lönetillfälle. Ett försök att få en uppfattning om de olika tygernas och framför allt då klädernas värde har gjorts, med resultatet att det inte har varit så stor skillnad i pris per aln, i alla fall inte mellan dem vars pris skrivits ut. Tyger från Brügge, England, Dendermonde och Deventer har inte prisbestämts i räkenskaperna. En svårighet med att jämföra tygernas värde har bestått i att de olika räkenskapsböckerna har använt olika myntsystem. I Gregers Matssons räkenskaper är priserna angivna i svenska mark och penningar, i Iver Axelsens i danska.

De färdiga kläder som ges till anställda är oftast kjortlar och hosor, men ibland även en skjorta och ett förkläde. I Iver Axelsens räkenskaper förekommer för det mesta endast kläder som är ämnade åt honom själv, det är dyrbara kläder av siden och damast, med silver och silkebårder. Gregers Matssons egna kläder lyser med sin frånvaro, de har kanske redovisats någon annanstans, det gäller även kläderna till de båda herrarnas respektive familjer.

Den vanligaste färgen i texterna är blå, följd av brun och grön. Den för slutet av 1400-talet så populära modéfärgen svart är endast nämnd tre gånger, två gånger på aliskt kläde och en gång på kläde från Marienburg. Färgen röd förekommer endast på leidiskt kläde samt lybskt kläde. Silket i Iver Axelsens räkenskaper är blått.

Dräktutsmyckningar är endast direkt nämnda i Iver Axelsens räkenskaper, silver och silkebård till hans kläder. Båda herrarna köper gråverk, vilket troligen kommer att användas till deras eller deras familjers kläder. En av Gregers Matssons anställda får vid ett tillfälle ett silverbälte. Några andra utsmyckningar nämns inte.

Avslutningsvis kan sägas att i alla fall Gregers Matssons räkenskaper kan ge en relativt bra bild av hur männen kring godsherren gick klädda, deras plagg, plaggens tyger och kvalitet samt färger. Det kan inte nog betonas att bilden på intet sätt är heltäckande eller allmängiltig för hela Norden under slutet av 1400-talet. Men detta har inte heller varit syftet med undersökningen. Tyvärr saknas till största del uppgifter om hur de kvinnliga anställda på Tyresö och Visborgs slott kunde vara klädda. En kvinna nämns i Gregers Matssons räkenskaper – hustru Anna, i Iver Axelsens räkenskaper nämns stugekonans skinnkjortel. Enstaka upplysningar men inte på långa vägar så uttömmande som de om de manliga tjänarna.

Referensförteckning:

- Alvered, Zeth: *Gregers Matssons räkenskaper*. Samlingar utgivna av svenska fornskiftsällskapet, häfte 263, band 82. Uppsala, 1996.
- Alvered, Zeth: *Gregers Matssons kostbok för Stegeborg 1487-1492*. Samlingar utgivna av svenska fornskiftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 83. Uppsala, 1999.
- Andersson, Eva I.: *Kläderna och människan i medeltidens Sverige och Norge*. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 47. Göteborg, 2006.
- Bolvig, Axel: *Dragt, magt og afmagt i danske kalkmalerier*. I: Anne Hedeager Krag (red.) *Dragt og magt*. Museum Tusculanums Forlag. Köpenhamns Universitet, 2003.
- Dahl, Camilla Luise: *Brog og særk. Mænds og kvinders undertøj i middelalderen*. Middelaldercentret: Center for historisk teknologi, Nykøbing F., 2006.
- Dahl, Camilla Luise: *Cappa og kobe: Forvirringen om dragten ”kåbe” i middelalderen*. I: Catharina Oksen (red.) *Middelalderdragter. Workpapers – tekstilforskning på Middelaldercentret vol. 1. Seks arbejds-papirer 2001-2005*. Nykøbing, 2005. Publicerad på Middelaldercentrets hemsida: www.middelaldercentret.dk.
- Boucher, Francois: *Klædedræktens historia. Den västerländska dräkten genom 20.000 år*. Malmö, 1970.
- Geijer, Agnes, Franzén, Anne Marie & Nockert, Margareta: *Drottning Margaretas gyllene kjortel i Uppsala domkyrka*. Andra omarbetade upplagan. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, 1994.
- Geijer, Agnes: *Ur textilkonstens historia*. Fjärde upplagan. Gidlunds förlag. Lund, 2006.
- Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid* (KLNLM). Band I-XXII. Malmö, 1956-78.
- Lovén, Ch.: *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska serien 40. Stockholm. Doktorsavhandling i konsthistoria vid Uppsala Universitet, 1996.
- Melefors, E. *Ivar Axelsson Totts räkenskapsbok för Gotland 1485-1487*. *Acta Eruditorum Gotlandica, Actum VII*. Visby, 1991.
- Newton, Stella Mary: *Fashion in the Age of the Black Prince. A study of the years 1340-1365*. Woodbridge, 2002.
- Nockert, Margareta: *Textilier och dräkt 1350-1450*. I Poul Grønder-Hansen (red.), *Unionsdrottningen – Margareta I och Kalmarunionen*. Nationalmuseet 1996, Föreningen Nordens årsbok 1997.
- Raneke, Jan: *Svenska medeltidsvapen I*. Nora, 2001.
- Saxtorph, N. M.: *Kalkmaleriernas kildiværdi. Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie*. Dansk historisk fællesforening. Odense, 1970.
- Skansjö, S.: *Jens Holgersen aktør i østersjørummet*. I: Sten Åke Nilsson (red.): *Glimmingehus 500 år. Skånsk senmedeltid och renässans*. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund 17. Lund, 1999.

Mindre meddelelser

Om at rekonstruere dragter til museer

Bjarne Drews

Mange herregårde er igennem tiden blevet åbnet som museer. Skønt herregårdene ofte rummer fine malerisamlinger, har de sjældent været i besiddelse af særlig mange udstillingsgenstande, heriblandt dragter og dragtdele. Det har derfor mange steder været et ønske at få fremstillet dragter, som kunne belyse stedets historie. Dette har været den primære grund til mit arbejde, og muliggjort at jeg har kunnet fremstille dragter til flere museer.

Da herregården Selsø skulle åbnes som museum, arbejdede jeg som frivillig medhjælper på stedet, og fik til opgave at fremstille dragter til en permanent udstilling på herregården.

Selsø gav mig frie hænder til at genskabe to dragter. Jeg valgte en sen renæssance kjole til et af værelserne, fordi slottet oprindeligt var bygget i renæssancen. Slottets sidste beboer var Johanne Agathe von Plessen, som døde i 1821, og derfor valgte jeg at den anden dragt skulle være i hendes stil, empiren.

Dragterne på Selsø fik positive reaktioner. Publikum synes, det er spændende og det gør museet mere levende, at der er dragter at se.

Ved en senere lejlighed, ønskede herregården Gammel Estrup ved Randers, at få fremstillet dragter til stedet til udstillingsbrug. Herregården havde da gennem en årrække afholdt et årligt 1700-tals marked, og dragterne skulle således tidsmæssigt falde indenfor disse tidsmæssige rammer.

Jørgen Skeel og Charlotte Louise von Plessen

På Gammel Estrup hænger et dobbeltportræt af greve Jørgen Scheel og hans anden hustru, Charlotte Louise von Plessen. Da jeg fortalte at dette portræt faktisk var skyld i, at jeg senere i min ungdom valgte at blive costumedesigner, var museet ikke sen til at spørge mig, om jeg ville være interesseret i at genskabe von Plessens kjole. Mit svar var naturligvis ja, da jeg altid har drømt om at lave netop hendes kjole.

Portrættet er malet af Andreas Brünniche i 1753, og det er højdepunktet af dansk rococo. (Fig. 1)

Jørgen Scheel er portrætteret i sin fineste dragt, nemlig Dannebrogordenens dragt, og hans hustru Charlotte Louise har valgt at bære den franske hofstil. Den franske hofstil, har som navnet siger, sin oprindelse i Frankrig. Til allerstørste galla, bar de franske damer et skørt og et korsetlignende livstykke, som var snøret i ryggen, og hertil et slæb. Stilen har aner helt tilbage til det 17. århundrede. For at finde mere om netop denne stil, har jeg studeret andre portrætter af blandt andre dronning Sophie Magdalene, som også er portrætteret flere gange i samme stil. Fra Sverige findes desuden ikke mindre end fire bevarede kjoler i denne stil. Janet Arnolds mønstre af Sophie Magdalene af Danmarks brudekjole har været en stor hjælp. Sophie Magdalene af Danmark blev gift med Gustav III af Sverige i 1766. (Fig. 2)

Fig. 1 Portræt af Overstaldmester Jørgen Scheel og hustru Charlotte Louise von Plessen malet af Andreas Bränniche 1753. I baggrunden t.h. ses Gammel Estrups bygninger. Spisestuen på Gammel Estrup.

Dragtfremstillingen

D Valget af materialer til dragterne, er ret besværligt idet museerne ikke har ubegrænsede midler til bekostning af disse genskabelser. Louise von Plessens kjole er ifølge portrættet lavet af lysegråt, blomstret silkebrokade. Ærmerne er ikke kniplinger, men broderet fransk broderi. Jeg måtte nøjes med at sy kjolen i gråt silke taft, ærmerne blev lavet af maskinbroderet silke organza. (Fig. 3)

Grande Corps, også kaldet Robe de Cour (hofdragt) bestod i midten af 18. århundrede af et stærkt afstivet fiskebensliv snøret i ryggen. Ærmerne, som var ganske små, blev sat til ud over skuldrene og på disse små ærmer, tilsatte man et stærkt lægget ærme med flere rækker af enten kniplinger eller broderede flæser. Ærmerne nåede kun til lidt under albuen.

Livet er så stærkt stivet med fiskeben, at det udgør et korset i sig selv. Det er dækket med stof af samme materiale som skørtet og kantet i halsudskæringen med læggede flæser. Livet snøres sammen i ryggen med snørehuller, der er dækket af stoffet. Skørtet er ret omfangsrigt, idet det udspændes af et fiskebensskørt som er ovalt i form og det er syet med ovale fiskeben. Kjolens skørt lukkes bagtil og ovenpå skørtet hæftes et langt slæb, som nåles fast foran på livstykket.

Den rekonstruerede kjole er i snit og syning lavet så autentisk som det har været mig muligt. Jeg lavede livstykket med fuldt afstivet linning, med kunstige fiskeben importeret fra Tyskland. Også fiskebensskørtet er lavet efter originale snitmønstre, ringene er dog lavet af plastikdækkede stålstivere. (Fig. 4)

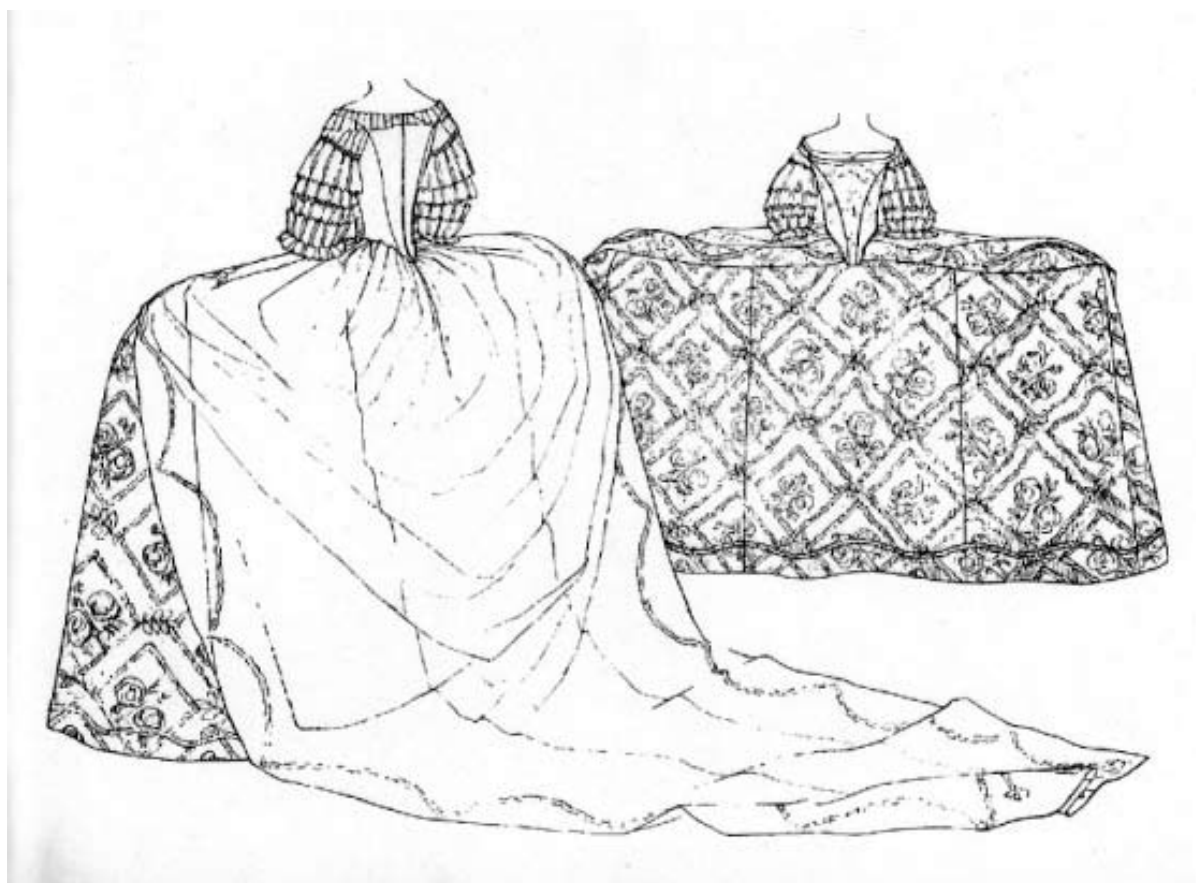

Fig. 2 Prinsesse Sophie Magdalenes brudekjole syet af Hofskrædder Ströver i København i vintermånederne før brylluppet 1766. Tegnet og mønster tegnet af Janet Arnold. Stoffet blev indkøbt i Hamborg. Sophia Magdalene blev gift i Stockholm med den kommende konge Gustav III.

Fig. 3 Rekonstruktion af Charlotte Louise von Plessens hofkjole, syet af gråt silketaft og broderet silke organza. Nærbillede af ærme.

Fig. 4 Rekonstruktion af fiskebensskørt. Med plastikdækkede stålstivere indsyet i stofstrimler. Der findes endnu bevarede fiskebensskørter, dog ikke i denne facon. Denne facon er rekonstrueret af Bjarne Drews. Indvendige bindebånd i hver side af hofterne, holder skørtet i den ovale form. Det er dette skørt som holder kjolens skørt i form.

Charlotte Louise von Plessens kjole på Gammel Estrup

Gammel Estrup fik fremstillet en fin grå opsats, som kjolen kunne stå på, og kjolen blev sat foran dobbeltportrættet. (Fig. 5) Museet har fået mange fine tilbagemeldinger, publikum er begejstrede.

Dette forår har museet bedt mig om at lave endnu to dragter, denne gang til et nyåbnet renæssanceværelse. Hertil er målet at prøve at lave dragterne som Eske Brok og hans hustru Constance Wiffert bærer på et par portrætter på stedet.

Fig. 5 Rekonstruktion af Charlotte Louise von Plessens hofkjole. Fotograferet på Gammel Estrup foran portrættet. 2006.

Litteratur:

Andersen, Ellen: *Moden i 1700-årene*. Nationalmuseet, Kbh. 1977.

Arnold, Janet: A Wedding-dress 1766. *Costume. Journal of the Costume Society*, #1, 1967, new series, s. 17 - 21

Ekstrand, Gudrun: *Kröningsdräkter i Sverige*. Carlssons, Stockholm, 1991.

Johansen, katia: *Det Elegante Liv - fra Frederik 5.s hof*. Rosenborg, Kbh. 2007

Payne, Blanche; Winakor, Greitel & Farrell-Beck, Jane: *A History of Costume*. Prentice Hall, 2. ed. London, 1996.

Ribeiro, Eileen: *Dress in Eighteenth Century Europe 1715- 1789*. Batsford, London, 1984.

Waugh, Nora: *The Cut of Womens Clothes 1600 – 1930*. Faber & Faber, London, 1994.

Med klimt og klang

– om klokker i klædedragten

Camilla Luise Dahl

Moden med at dekorere dragter og tekstil med alskens metalpynt, var på sit højeste i middelalderen.

I løbet af middelalderens Europa udvikledes en mode med at tilføje dragten beslag i form af klokker, bjælder og ringlende skaller. Sådanne pyntebjælder menes at være kendt allerede i 1000-tallet, men det var dog først i 13- og 1400-tallet, at skikken for alvor udvikledes i modedragten og da i en længere periode helt erstattede flade pyntespænder og -bezanter i modedragten.¹ (Fig. 1)

I billedernes verden herhjemme er det først og fremmest i 1300-tallets senere del, at vi ser klokker og bjælder i brug som pynt.

Fig. 1 Tronende konge i skæbnehjul. kongen er iført tidens ceremonielle skrud - en lang kjortel og kappe. I livet bærer han et bredt bælte forsynet med store gyldne bjælder. Kalkmaleri i Birkerød kirke, ca. 1360-80. Foto af forfatteren.

Pynteklokker og bjældebælter I slutningen af 1300-tallet var det populært at pryde bælter med store klokker og skaller, men man gik efterhånden så langt, at man også bar kæder om hals og ryg, og endda hosebånd kunne udsmykkes med ringlende bjælder og andre larmende ting. Skråremme, der blev båret over brystet, blev populære i samme periode. Brede kæder forsynet med klokker og båret på skrå af overkroppen fra skulder til hofte, kaldtes i Tyskland “dusings-bælter”, men denne betegnelse synes ikke at optræde i nordisk materiale i perioden.² De blev båret af både mænd og kvinder.³ (Fig. 2 & 3)

De mange ringlende, bimplende og raslende bjælder, klokker, skaller og løvblik må have afstedkommet en ganske musikalsk ledsagelse, når en person kom ind i rummet. I den tyske Göttinger Chronik fra anden halvdel af 1300-årene, omtales da også en fest afholdt af Hertugen af Braunschweig i 1370; ifølge kronikken var mænd og kvinder, både jomfruer og fruer, iført en så overdreven mængde af bjælder, beslag og borter med guld- og sølvpynt, at der lød en larm og støj af klingene, klirren og raslen.⁴

Det var tilsyneladende også sådanne ringlende beslag, der i 1381 forbydes byens borgere i

¹ Jönsson: 1982, s. 7.

² Dreyer: 1788, s. 1282ff.

³ Dreyer: 1788, s. 1283. og Jönsson: 1982, s. 7ff.

⁴ I følge krøniken var mænd og kvinder udstyret: ”Mit langen Röcken und Kleidern, die gingen schurr, schurr, kling, kling”, [med lange kjortler og klæder, der sagde rasle rasle, kling kling] Thiel: 1963, s. 212.

Fig. 2 Den bibelske Ahasverus iført moderigtig dragt med skrårem, bjældebælte og klokker bundet omkring knæene. Kalkmaleri i Tirsted kirke, Lolland, ca. 1400. Foto af forfatteren.

Fig. 3 Prinsesse Kleodolinde iført bjældeforsynet halskæde og bælte. Kalkmaleri i Björklinge kirke, Upland, Sverige, ca. 1410-20. Foto af forfatteren.

Göttingen, heri forbydes bl.a. klokker og skaller: “*Klocken eder schellen*” foruden knapper og skjolde (skjoldbezanter): “*Knope eder schalen*”.⁵ Det var nu ikke på grund af larmen de blev forbudt for byens borgere, men snarere at sådanne var ganske dyre og derfor kun burde være adelige forundt.

Også herhjemme fulgte man den nye mode. I en fortegnelse fra 1421 over genstande, der havde tilhørt den da afdøde Dronning Margrethe I (d. 1412), beskrives blandt andre genstande som et kostbart prydbælte af sølv sammensat af tyve sammenføjede led og forsynet med i alt 52 ringlende sølvklokker.⁶

I samme dronnings gravmæle i Roskilde domkirke, færdiggjort 1423, er dronningen afbildet iført et sådant bælte, der lader til at være sammensat af en mængde sammenføjede kvadratiske led smykket med ruder-ornament og prydet med bjælder hængende i lange kæder.

Bjældebæltet i gravmælet må være i mindre prangende målestok end det hun ejede. På gravmælet bærer dronningen nemlig kun fem klokker i bæltet.⁷ Disse klokker er imidlertid så store, at det næppe kan være 52 sådanne hun har haft i sit virkelige bælte men snarere mindre

⁵ Göttinger Statuten, s. 69 art. 27 og 29. Art. 27: ”Ok en schullen neyne vruwen noch juncvruwen mid uns draghen jenighe klocken eder schellen an oren klederen”. Art. 29: ”Welk man ok verschetot hunderd mark, de mach ghesmide draghen an sinen klederen unde nene fyne perlen aver knope eder schalen (skåle/skjolde) mach eyn jowelk man draghen an sinen klederen.” Dvs. formuende folk med over 100 mark i indkomst, måtte bære ”smederi” men ingen fine perler, og kun sådanne formuende folk måtte bære knapper og skjolde. Det er formodentligt ”smederi” af denne type, der omtales i et dansk testamente fra 1415, med smederi menes alskens metalbeslag, såsom hægter og spænder. Test, p. 115.

⁶ Repertorium, s. 294.

⁷ Det er muligt at klokkerne fortsætter videre rundt langs hele bæltet, men er dækket af de store pyntearmer. Små forhøjninger i stoffet, kunne tyde på det.

Fig. 4a & b
Salomons kroning. Dronning Batsheba ses iført et bælte med store bjælder hængende i lange kæder.

småklokker. Gravmælet er først fremstillet efter dronningens død og gengiver ikke faktisk modedragt båret af dronningen, men tilsyneladende ejede dronningen selv et tilsvarende bælte i sin levetid.

Et tilsvarende bælte forsynet med tunge, kraftige bjælder kan ses i en træudskæring af en dronning i en af korstolene sammesteds. Træudskæringen er en afbildning af Salomons kroning, og gengiver Batsheba i en dragt forsynet med to bælte. (Fig. 4).

Under barmen bærer hun et smalt bælte med lange kæder, i hver kæde en lille bjælde, mens hun lavt på hoften bærer et bredt, tungt ornamenteret bælte, der var typisk for 1300-årenes senere del. De brede ornamenterede bælte, var måske for kvindernes vedkommende, en kopi af mændenes brede ridderbælte, der i hele perioden ligeledes placeredes lavt på hoften.

I billedkunsten er bælteerne oftest fremstillet som tunge, brede og kraftige guldbælter, sat sammen af kvadratiske plader eller med forhøjninger i metallet.

Dette er dog nok i flere tilfælde noget af en symboltung overdrivelse. De fleste bælte, der optræder i samtidige skriftlige kilder er noget mere ydmyge end de ekstreme guldbælter billedkunsten kan fremvise. Billedet gengiver en scene fra det gamle testamente, men synes alligevel at have en hvis henvisning til Dronning Margrethe.

I 1400-tallet blev klokker og bjælde større, og billedkunsten i perioden giver eksempler på ekstreme bjælde og klokker i klædedragten.

Fig. 5

En af de hellige tre konger iført moderigtig dragt med bjældeforsynet skulderkæde, ringlende armbind og bælte med klokker. Kalkmaleri i Litslena kirke, Uppland, Sverige, ca. 1425. Foto af forfatteren.

Bjældemodens opkomst

Brugen af bjælder i dragten menes oprindeligt at have arabisk udspring, men dette synes hovedsageligt at have været i forbindelse med bjælder på seletøj og andet udstyr til heste. Derimod findes ingen belæg for bjælder i arabisk modedragt. Også i Europa har det at udstyre heste og vogne med klokker eller bjælder gamle traditioner. Meget tyder på at i middelalderen drog moden først fra Burgund over Tyskland og først dernæst op til Skandinavien. I Skandinavien kom skikken formodentligt til Danmark først og spredtes derfra til de øvrige nordiske lande.⁸ I alle fald kan man i samtlige af de nordiske lande finde eksempler fra fund af klokker og bjælder og billeder, der viser de yndede bjældebælter i brug.⁹ (Fig. 5 & 6)

Også anden påsyningspynt som beslag og bezanter rejste vel af samme vej op igennem Europa, og disse små smykkestykker havde måske som bjælderne arabisk oprindelse, skønt man mange steder og i mange kulturer brugte det at pynte dragter med metalstykker.¹⁰

Moden startede som så mange andre blandt samfundets elite, men efterhånden “sivede” den også ned blandt de lavere stænder. Med udgangen af middelalderen var bezanter, bjælder og andre pyntestykker forsvundet fra fornemme folks rober, men i stedet erstattet af broderi og perlestikkeri. Derimod vedblev de endnu en tid blandt almuen rundt i landet. For almuen hørte påsyningspynt og “flitter” specielt til særlige fine dragter, bryllupsskrud og lignende, og anvendtes endnu langt op i nyere tid.¹¹

En tysk tilrejsende beskrev et skånsk bryllup i 1592: “Brylluppet var mærkeligt at skue, særligt bruden klædt i kjortel og trøje i blå overpyntet med små delvist forgyldt sølvblik i form af allehånde blomster, roser, stjerner og symboler... hun bar endvidere et bredt bælte i rødt, ligeledes forsynet med allehånde ting som bjælder og klokker påsyede rundt om. Hovedet var sælsomt udstyret, ja det rigtigt skinnede.”¹²

Den megen ringlen og bimlen leder uvægerligt tanken hen på, at det tidligere i middelalderen var forbundet med samfundets udstødte at gøre opmærksom på sig selv gennem larm. Blandt andet måtte syge, handikappede, tiggere og specielt spedalske udstyres med særlige mærker, horn, rasler og skralder eller en klokke, således at raske forbigående kunne advares om at en syg var på vej.¹³ Hvor udbredt dette i virkeligheden var, kan måske diskuteres, og der er heller ikke gjort nogen undersøgelser af om den markante bjældemode opstod i forbindelse med noget

⁸ Jönsson: 1982, s. 22.

⁹ Lindahl: 1983, Ugglas: 1936, Tegnér: 1996.

¹⁰ Geijer: 1976, s. 630-32 og Hoffmann: 1976, s. 634f.

¹¹ Andersen: 1960

¹² Oversat fra svensk efter Resare: 1988, s. 76.

¹³ Piponnier & Mane: 1995, s. 135-136.

Fig. 6

Adelsmand på falkejagt. Hans selv bærer en kravekæde med bjælder hængende i kæder, mens hesten har bjældeforsynet seletøj. Kalkmaleri i Højby kirke, ca. 1385-90. Foto af forfatteren.

tragisk som sygdom og social udstødelse. Det har eksempelvis været hævdet, at 1600-tallets enorme møllehjulskraver kaldtes “hoved-på-fad” som en pendant til tidens henrettelsesskik, og i kølvandet på den franske revolution blev det en tid – noget makabert – blandt moderigtige adelige, populært at bære et smalt rødt fløjsbånd om halsen, som en henvisning til de guillotinerede.

Mange af disse senere beskrivelser om fortidige dragtmøder er måske snarere blot senere “gode historier” end egentlige faktuelle dragtmøder.

Et faktum er, at bjældemoden opstod i Europa i perioden efter den sorte død (i 1300-tallet), men om den skule være opstået i kølvandet på pesten og altså er en makaber henvisning til den allestedsnærværende død, må forblive spekulation. Mere sandsynligt er det, at den som så mange andre møder blot dukkede op på rette tid og sted og ikke som udslag af nogen logisk forklarlig slutning.

Litteratur:

- Dreyer, J.: Anmerkung von dem Nutzen der Kenntniss der “Rei vestiarie medii aevi” und von der...Dusings-Tracht. *Hannoversche Magazin*, vol. 81: Okt. 1788.
- Egan, Geoff & Pritchard, Frances: Dress Accessories c. 1150 – c. 1450. *Medieval Finds from Excavations in London*:3. Her Majesty’s Stationery Office. London, 1991.
- Geijer, Agnes: Påsyningsbeslag. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Bd. XIII, pp. 630 – 632. Malmø, 1976.
- Hoffmann, Marta: Påsyningsbeslag. I *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Bd. XIII, pp 633 – 634. Malmø, 1976.
- Jönsson, Leif: När bjällror var på modet. I *Acta campanologica*. Vol. III, årg. 1982, pp. 7 – 23. Løgumkloster, 1982.
- Jørgensen, Lars & Petersen, Peter Vang: *Guld, magt og tro. Danske skattefund fra oldtid og middelalder*. Nationalmuseet og Thanning & Appel. Kbh. Kolding, 1998.
- Kielland, Thor: *Norsk guldsmedkunst i middelalderen*. Steenske Forlag. Oslo, 1927.
- Lindahl, Fritze og Steen Jensen, Jørgen: Skattefundet fra Slagelse 1883. I: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed*

- og historie, årg. 1983, PP. 123 - 182. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Kbh. 1985.
- Lindahl, Fritze: Sølvsmykkerne – skattefundet fra Rådved. I: *Kuml*, årg. 1977, pp. 47 – 53. Kbh. 1978.
- Nørlund, Poul: Klædedragt i oldtid og middelalder. *Nordisk Kultur bd. XVb. Dragt*. J. H. Schultz Forlag. Kbh. 1941.
- Repertorium diplomaticum regni danici mediaevalis: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*. ved Kr. Erslev, 1. række, bd. III (1401-1450). Kbh. 1906.
- Resare, Ann: Och bruden bar... *Fataburen. Nordiska Museets årsbok, Årg. 1988*, pp. 76-91. Stockholm, 1988.
- Steen Jensen, Jørgen; Bendixen, Kirsten; Liebgott, Niels-Knud og Lindahl, Fritze: *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050 - c. 1550. Bd. I-II*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Kbh. 1992.
- Tegnér, Göran: Smykkekonsten – guldsmederna, smykkebruk, dräktsmycken. I: *Den Gotiska Konsten*, pp. 459 – 485 og 528 – 530. Bokförlaget Signum. Lund, 1996.
- Thiel, Erika: *Geschichte des Kostüms. Die Europäische Mode von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Henschelverlag Kunst und Gesellschaft. Berlin, 1963.
- Uggla, Carl R.: *En medeltida silverskatt från Bohuslän*. Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift: 1944. Göteborg, 1945.
- Uggla, Carl R.: *Gotländska silverskatter från Valdemartågets tid*. Stockholm, 1936.

Da “både” var på mode

Camilla Luise Dahl & Dorothy Jones

Fig. 1 Kirsten Pedersdatter f. 1637 d. 1668 og Cathrine Asmusdatter f. 1636 d. 1672, henholdsvis første og anden hustru til Hans Rostgaard til Krogerup. Epitafium i Helsingør St. Olai kirke, ophængt 1670'erne. Foto: Erik Fjordside.

I midten af 1600-årene kom en ny type huer på mode blandt borgerskabets damer – brede bådformede sorte huer forsynet med plyds, flos, løkker, sløjfer og bånd. De brede huer var sidste skrig fra omkring 1650, og i de følgende årtier voksede de støt i størrelse. Vi støder også på dem i epitafierne, der trods det at de viser “ærbare” kirkegangsdragter, alligevel fulgte modeskift i dragten.¹ (Fig. 1)

Det er blandt borgerskabet vi finder huerne, adelige kvinder havde ved midten af 1600-tallet stort set smidt huerne til fordel for forskellige opsatte frisurer pyntet med hårsmykker og til nøds flor. Kun ældre damer blandt de højeste stænder sværgede endnu til at dække håret helt. Hos borgerstanden var huer i brug 1600-årene ud, de var en del af den borgerlige standsdragt og dette dragtelement, udvikledes på sine egne præmisser med skiftende moder og snit århundredet ud.²

Det er primært blandt de mest fornemme borgerlige kvinder vi finder de bådformede huer, hos hustruer til præster, købmænd, borgmestre og andre fornemme fruer i byerne. Men mon ikke også beskednere udgaver efterhånden “sivede” ned i de sociale lag og optoges af borgerkvinder af jævner stand og midler.

¹ Dahl & Jones: 2007(b), s. 2-4.

² Jones: 2007, s. 12ff.

Fig. 2
Karen Laursdatter
f. 1632 d. 1668, hustru
til handelsmand Anders
Laursen. Epitafium i Århus
Vor Frue kirke. Foto: Erik
Fjordside.

I Århus Vor Frue kirke ses et tidligt eksempel på en båd. Borgerkonen Karen Laursdatter, død 1668, ses iført en endnu lille båd med fint rødt foer. (Fig. 2) Hendes påklædning viser tidens hippe borgermode, hun har den tidligste version af en båd, som måske nåede til provinsen lidt senere end i København, og Karen Laursdatter ser ud som en, der er med på det sidste nye.

I Ribe domkirke ses en ung gift pige iført en lignende sort flosbåd med rødt foer, denne fra slutningen af 1650'erne er endnu af beskeden størrelse. (Fig. 3). I løbet af 1670'erne var de nået en anseelig størrelse.

I billedkunsten kan man finde de mest udtalte eksempler på de bådformede huer i 1660'erne og -70'erne. Ofte med et udpræget "loddent" udseende, antageligt fremkommet med plyds eller flos, enten på huens overside, eller som hvad der forekommer at være "foret" med et flosset stof, der er synligt langs kanten af huen. Rundt om i landet anskaffede mere og mindre velbærgede borgerkoner, sig mængder af plys og flos til deres konehuer.³ Og senere, mod slutningen af det 17. årh. fordrede moden at huernes flos erstattedes af alenvis smalle kniplinger og skinnende bånd til garnering og staffering, arrangeret i en mængde små løkker og rosetter fordelt over hele huen, så de ikke så ganske ulig ud som de tidligere lodne flos-huer.

I Næstved Sct. Peders kirke ses den velhavende borgerlige Christenze Rasmusdatter Bacher iført en bred båd, der ser ud til at være helt af flos, den har desuden en smal sort kniplingsbort, der når hele vejen rundt og midt for på huen er placeret en roset af en mængde små sorte blanke bånd i løkker.⁴ I Slangerup kirke ses en borgerkone med en lignende bred båd, forsynet med rosetter hele vejen rundt af skiftevis blanke bånd i løkker og sorte kniplings-"blomster". (Fig. 4) I Stege ses en borgerkone iført en tidligere variant af bådene med lang flos. (Fig. 5)

De moderigtige båd-formede huer dukker op i skifterne omkring samme tid. Skifter var betegnelse for de optegnelser af værdier og løsøre, der blev optegnet ved en persons død, således at boet og dets værdier kunne fordeles ligeligt og retfærdigt blandt arvingerne. Dette kaldtes "at skifte" ejendom og værdier, og nedfældelsesdokumenterne kaldtes "et skifte".

I et skifte fra 1650 for præstekonen Anne Clausdatter i Køge, omtales adskillige huer. Præstekonen må have været godt med på moden, blandt hendes huer omtales fløjls-huer med løkker, opskårne fløjls-huer, der måske henviser til afskåren luv som plyds, og huer med flos.

³ Rasmussen: 1985, s. 204, 205-207, heriblandt i 1674: "*Langfloes og baand til 1 affaruet hue 2 mk*" huen kostede desuden 10 skilling at sy og indkøbtes sammen med 2 ½ alen klosterlærred til linhatte og halværmer. Rasmussen: 1985, s. 204.

⁴ Jones: 2007, Fig. 5.

Fig. 3 To døtre af rådmand Hans Wandal og hustru Anne Hansdatter. Begge forældre døde i 1659. Den ældste gifte datter bærer en sort flosbåd med rødt foer. Epitafium i Ribe Domkirke, ca. 1659. Foto: Erik Fjordside.

Fig. 4 Borgmesterkonen Anne Andresdatter, hustru til Hans Hansen Atke, borgmester i Slangerup, iført sort båd pyntet med kniplinger og rosetter. Epitafium ophængt ca. 1675-80, Slangerup kirke. Foto: Erik Fjordside.

Fig. 5 Ukendt borgerkone iført båd med lang løkkeflos. Epitafium i Stege Sct. Hans kirke, ca. 1660. Foto: Erik Fjordside.

Fig. 6
Epitafium
over Rådmand
Niels Jensen
Riber med
hustruerne Karen
Wandal og Anne
lauridsdatter samt
børn, ophængt
1672. Til
venstre ses Anne
Lauridsdatter
med steddøtrene
Anne Margrethe
og Karen
Nielsdatter, der
blev gift med
Rudolf Møller
senere samme år.
Nyborg Vor Frue
kirke. Foto: Erik
Fjordside.

Blandt hendes huer omtales også en “silke grovgrøns båd med lang flos underdraget”.⁵

Grovgrøn, af fransk gros grain, var betegnelse for et stof af uld, halvuld eller silke vævet med kraftigere eller tykkere tråde. De kraftigere tråde kunne danne riller i stoffer, der således dannede struktur i stoffet. I 1500- og 1600-tallet hørte det blandt de fineste og dyreste stoffer.

Lignende huer omtales også i et skifte for en københavnsk kræmmerhustru i 1681, den velhavende kræmmerhustru Karen Knudsdatters ejede to “baadehuer”, en af klæde og en af flos.⁶ Disse to var dog ikke efter sidste skrig, men måske allerede blevet umoderne i 1681, i alle fald omtales huerne som “gamle huer” og stod kun til en værdi af 12 skilling. Til sammenligning stod en ny mandshat i samme skifte til 1 daler og 2 mark, og præstekonen Anne Clausdatters båd, der må have været ganske ny, og af dyrere stof, havde en værdi af 3 daler 30 år tidligere.

Særligt fine var de bådehuer som den purunge fynske borgerhustru Karen Nielsdatter efterlod ved sin død i 1675. Hun var hustru til den hovedrige handels- og købmand Rudolf Møller i Nyborg, og i deres fælles skifte fra 1678-79, omtales Karens mange og dyre klæder. Blandt huerne omtales to bådehuer, en var af sort silke overdraget med sorte kniplinger, vurderet til 2 daler og 2 mark, mens den anden var af sort silke overdraget med sort flor, og var vurderet til 1 daler 2 mark.⁷ Disse var hendes dyreste og fineste huer, til sammenligning var en “almindelig” sort bindehue overdraget med flor kun takseret til 2 mark.⁸

⁵ “j silche groffgrøns baad med lang flos vnderdrage” LAK, Køge byfoged, skifteprotokol 1649-1654, pag. 236r. Tillige i: Skifter fra Køge 1597-1655, ved Gerd Neubert, s. 239.

⁶ “2 gl: Quinde baadehuer, een af klede och een af flos” LAK, Kbh. byting, Kbh. skiftekommision 1682-1776, konceptskifter: 1681 1 – 1682 50, bs. nr. 1. Skiftebrev 33.

⁷ j sort silche baaede hue ofuer draged med soerte kniplinger, for ... 2 dr 2 mk, j sort silche dito ofuerdraged med flor, for ... 1 dr 2 mk. LAO: Nyborg Byf. 1678-79, pag. 16v.

Fig. 7 Maria Keggeben, f. 1645 d. 1677, og Maria Lassin d. omk. 1680'erne, hustruer til farver og rådmand i Århus Peder Jessen, f. 1642 d. 1712. Epitafium ophængt 1683, Århus Vor Frue kirke. Foto: Erik Fjordside.

Karen Nielsdatters både var utvivlsomt sidste skrig, som datterdatter af Ribe-biskoppen Hans Wandal og hustru til en af byens spidser, tilhørte hun den absolutte byoverklasse og hendes skifte tyder da også på en modebevidst ung kone. Hun døde knap 21 år gammel kort efter at have født en lille datter.

I et epitafie over Karens forældre og stedmor, ses stedmoderen iført en båd “overdraget” med fint flor arrangeret i rucher, måske ikke ulig den båd Karen efterlod ved sin død få år efter. (Fig. 6)

Andre steder har de båd-formede huer formentligt blot gået under betegnelsen “hue”. Vi kan se af skifterne, at i al fald huer med flos og løkker, var særdeles populære i 1670'erne. Huer med flos omtales hos den velhavende københavnske borgerhustru Kirstine, Jens Mouridsens hustru, hun ejede ved sin død i 1677 et rigt løsøre, heriblandt en hue af sort fløjls forsynet (bræmmet eller underdraget) med flos, der havde en værdi af 3 daler.⁹

I malerier af borgerlige kvinder fra tiden kan vi se utallige eksempler på aflange, bådformede huer forsynede med flos, kniplinger, løkker, silkebånd og rosetter. I begyndelsen af bådenes tid var underhue eller linhat af glat hvidt stof strammet til omkring håret og fortil dækkende panden. De sorte både ses forsynet med en lille huestrop eller bændel, der bandtes rundt om baghovedet for at holde huen på plads. Håret ser ud til at være redt stramt tilbage på baghovedet og samlet i en høj knold, herom bandtes overhuestroppen, så overhuen sad højt på baghovedet. (Fig. 7)

Til de efterhånden bredere og bredere både var de tidligere stramme hvide underhuer og linhatte tilsyneladende ikke nok. I stedet begyndte man at udfylde “hulrummet” mellem over- og underhue på forskellig vis. I begyndelsen lod man et par løkker titte ud, typisk krøllet i

⁸ LAO, Nyborg Byf. 1678-79, pag. 16v.

⁹ “j sort fløyels hue med flaaß” Skiftebrev efter Kierstine sal. Jens Mouridsens, LAK, Kbh. byting, Kbh. skiftekommission 1682-1776, konceptskifter: 1681 1 – 1682 50, bs. nr. 1. Skiftebrev 26.

spiral eller slangekrøller, men efterhånden erstattedes lokkerne med linflæser og krus.¹⁰ Hos enkelte ser det ud til at man i stedet for kruset lærreds brugte endnu en form for flos, en hvid underhue med tæt flos eller plyds langs siderne, der får et nærmest ryalignende udseende. Måske ikke en “flos hue” men flos placeret under linhuen, eller syet til linhuen langs siderne.¹¹ Og atter andre bærer en bred underhue, der synes at være udstoppet og vatteret, måske båret med valk under eller stoppet med et fyldmateriale, der holdt bredden.¹² Det er måske underhuebeklædninger af disse typer, der i skifterne omtales som øreflos, ørepuder og lignende. (Fig. 8)

Fig. 8 Epitafie over borgmester i Ringsted Mads Lauridsen og Kirsten Jacobsdatter. Epitafium ophængt 1683, Ringsted Sct. Bendts Kirke. Foto: Erik Fjordside.

Den velhavende københavnske kræmmerhustru Karen Knudsdatter, der også ejede to både var desuden i besiddelse af to små ørepuder af fillemot.¹³ Måske skulle ørepuderne bæres sammen med de førømtale både. Fillemot var imidlertid betegnelse for stof af en rødbrun eller vissengrøn farve¹⁴, så nogen underhue har dette ikke været, men måske valke, der skulle bæres under lin og hue. Efterhånden som de brede både forsvandt fra modedragten afløstes de netop af overhuer, der var “knækket” på midten således at den tidligere bådform erstattedes af huer, der sad om hovedet som to halvkugler – en på hver side af ansigtet. Det var således underhuernes form, førhen båret under bådhuken, der blev “ophøjet” til overhue.

I senere tider, i egnsdragten, kendes til ørestår og ørelin – antageligt en videreudvikling af de sene 1600-tals moderigtige ørekrus.¹⁵ Mange af de hvide huer, underhuer og lin, der omtales i skifter fra den senere del af 1600-tallet, har måske haft piber og krus, selvom dette kun sjældent er udspecificeret.

¹⁰ Jones: 2007, s. 14.

¹¹ Dahl & Jones: 2007, s. 50-51, 53-54, fig. 6 og 7.

¹² Dahl & Jones: 2007, s. 50-51. Eksempel på en sådan type kan ses i Ringsted Sct. Bendts kirke, dateret ca. Dahl & Jones: 2007, fig.

¹³ “*j par fillemot smaa ørepuder*” LAK, Kbh. byting, Kbh. skiftekommission 1682-1776, konceptskifter: 1681 1 – 1682 50, bs. nr. 1. Skiftebrev 33.

¹⁴ Fillemot – af fransk feuilles mortes, af farve som nedfaldne blade, dødt løvfald, en farve i nuancer af vissengrøn, brunrødt eller toner imellem løvgrønt og rødt.

¹⁵ Andersen: 1960, s. 31. I følge Andersen skulle ørekrus kun være bibeholdt i Jylland og mener derfor at moden er kommet sydfra snarere end fra overklassen, dette sidste mindre korrekt, eftersom krus på underhuerne ses overalt blandt overklasseborgere i anden halvdel af 1600-årene.

Også bådene skiftede form i løbet af deres periode som mode, i starten ses de placeret højt på baghovedet og var af beskeden størrelse. Efterhånden voksede de sig større og blev samtidig smallere foran og bredere bagtil så de blev nærmest trapezformede. Et eksempel kan ses i Århus domkirke over to borgerkvinder. Den ene bærer en bred sort flosbåd med rødt foer, garneret med rækker af langhåret flos mens den anden bærer en nyere version bredere bagtil, og garneret helt med sorte kniplinger i rucher.¹⁶

Som typisk for moderne i 1600-tallet, varede smagen for de bådformede huer kun kort, de første spæde træk sås omkring midten af 1600-tallet og varede nogle få årtier. Men i den periode voksede de fra beskeden både til enorme aflange udstyrsstykker garneret med alskens bånd og pynt indtil de forkastedes og afløstes af nye hovedtøjsmoder.

Litteratur:

Upublicerede kilder:

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. (LAK) Kbh. byting, Kbh. skiftekommission 1682-1776, konceptskifter: 1681 1 – 1682 50, bs. nr. 1.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. (LAK) Køge byfoged, skifteprotokol 1649-1654.

Landsarkivet for Fyn (LAO): Nyborg Byfoged, Skifteprotokol for handelsmand Rudolf Møller og hustru Karen Nielsdatters bo 1678-79.

Værker:

Andersen, Ellen: *Danske bønders klædedragt*. Carit Andersens Forlag, Kbh. 1960.

Dahl, Camilla Luise & Jones, Dorothy: Paryk eller hue med krus? Nogle bemærkninger om kvindehovedtøjer omkring år 1700. *Dragtjournalen*, Nr. 1, årg. 1 2007(a), s. 50-54.

Dahl, Camilla Luise & Jones, Dorothy: Kirkegangsdragter i 1600-tallet -i malede epitafier i danske kirker. <http://www.livinghistory.dk/artikler/Dragter%20i%20malede%20epitafier.pdf> 2007(b).

Frøsig Dalgaard, Hanne: I fløjel eller vadmæl. I: *Dagligliv i Danmark 1620 – 1720*. Red. Axel Steensberg. Kbh. 1969.

Jones, Dorothy: Barokkens kvindehuer: Huerne hos tre medlemmer af slægten Bacher i Næstved. *Dragtjournalen*, Nr. 1, årg. 1 2007, s. 12-18.

Lorentzen, Erna: *Folks tøj i og omkring Århus 1675-1850*. Den Gamle By, Århus, 1975.

Rasmussen, Holger: En Ålborgjomfrus forbrug i sidste fjerdedel af 1600-årene. *By og Bygd*, bd. 30, årg. 1985, s. 201-207. Norsk Folkemuseum.

Skifter fra Køge 1597-1655. Ved Gerd Neubert. Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1992.

¹⁶

Se fig. 7.

Dragtjournalens Favorit #4

Adeline Genée-Isitts brudekjole i Den Gamle By

Tove Engelhardt Mathiassen

I 2004 – samme år som HKH kronprinsen og frk. Mary Elizabeth Donaldson gav hinanden deres ja i Københavns Domkirke – afholdt Den Gamle By en stor udstilling af bryllupstøj gennem 250 år.

I den anledning blev samlingens mange forskellige slags bryllupstøj til mænd og kvinder grundigt gennemgået, således at et godt udvalg af dragter med en passende spændvidde i datering, interessante designmæssige forskelle og ikke mindst en bred social spredning kunne komme frem i lyset. Den ældste dragt var den velhavende, århusianske købmand Mogens Michelsen Blachs festtøj, nemlig hans røde klædeskjol og gule silkevest fra midten af 1700-tallet. De nyeste eksempler på bryllupstøj var designeren Marianne Carøes bud på to brudekjoler fra 2003. Hver eneste dragt havde sin historie at fortælle om menneskeskæbner og kærlighed, om fint skrædderi eller om idealer om det hjemmegjorte. Alt i alt mange varierede historier om festtøj til den overgangsrite, som brylluppet stadig er i nutiden. Brudeparret ændrer social og juridisk status ved indgåelse af ægteskabet. De får nye roller og nye funktioner at opfylde. En del af fejringen af overgangsriten er som regel at iklæde sig sin allerbedste stads.

Fig. 1 Nærbillede af Adeline Genée-Isitts kjole. Den er syet af kraftig satinvævet silke med besætninger af ninon og tyl. Her ses fronten med en udsmykning af silkebroderi på det tynde underlag kombineret med aflange stråperler og tøndeformede hvide perler. Tyllen er lagt i bieselæg under halsudskæringen og på skulderpartiet. Foto: Knud Nielsen.

Der var flere favoritter i udstillingen; men specielt én kjole faldt i øjnene, når man gik gennem rummene. Først og fremmest blev den naturligvis set som noget specielt på grund af dens formgivning og materialevalg, og interessen blev yderligere forøget, når museets gæster via udstillingsteksten eller ved en omvisning stiftede bekendtskab med brudens eventyrlige historie.

Brudekjolen stammer fra et eksklusivt bryllup i England 11. juni 1910, hvor ingen mindre end hertugen af Newcastle førte bruden Adeline Genée op til sin tilkomne Frank Seymour Nilsson Isitt. Den Gamle By havde modtaget kjolen som gave i 1972, to år efter at Dame Adeline Genée-Isitt som 92 årig var død i april 1970.

Hendes historie var så eventyrlig, at den i nogen grad minder om H.C. Andersens Den grimme ælling – bortset fra, at hun allerede som barn var en køn og velskabt lille pige. Hun blev født i 1878 i en vognmandsfamilie i Hinnerup nordvest for Århus og døbt Annine Margrethe Kristine Petra Jensen. Det stod ikke skrevet over hendes vugge, at hun skulle blive en verdensberømt balletdanserinde og leder af the Royal Academy of Dancing i London. Eller at hun i 1950 skulle få den højeste engelske titel mulig, nemlig Dame of the British Empire, og i Danmark skulle modtage Ingenio et Arti i 1935 og senere blive Ridder af Dannebrog og sidst få Kommandørkorset.

Den lille Annine levede sine første år under ret beskedne forhold; men der var allerede dans og relationer til det internationale dansemiljø i hendes familie før hendes fødsel. Hendes farmor og farfar var blevet skilt tidligt. Farmoderen beholdt sine to yngste sønner hos sig, nemlig Annines far Peder Jensen og hans yngre bror Alexander (1850-1938). Farmoderen og de to sønner boede i Horsens, og Alexander viste tidligt talent for at danse og sluttede sig som ganske ung til en turnerende dansetrup. Han mødte dirigenten, komponisten og librettisten Richard Genée, som blandt andet er kendt for sine tekster til Johan Strauss' populære operette Flagermusen. Richard Genée fattede interesse for den unge, talentfulde danser og gav ham sit efternavn som kunstnernavn: Alexander Genée. Alexander giftede sig i 1877 med sin dansepartner gennem flere år, den ungarske danserinde Antonia Zimmermann.

Parret optrådte af og til i Danmark og holdt kontakten ved lige med familien i Hinnerup. De var barnløse, og i 1886 blev det besluttet, at de skulle adoptere den 8-årige Annine og oplære hende i ballet. Hun var velskabt og havde allerede vist sans for at bevæge sig til musik. Kunstnernavnet fik Annine allerede samme år i 1886, hvor Alexander Genée opkaldte hende efter den dengang berømte sangerinde Adelina Patti. Han havde på et tidligere tidspunkt haft

Fig 2. Brudeparret i 1910. Den danske, internationalt kendte balletdanserinde Adeline Genée og den engelske adelsmand Frank Seymour Nilsson Isitt. Han havde sæde i direktionen for forsikringsselskabet Lloyds of London. Kjolen halsudskæring blev ændret efter brylluppet. Efter Ivor Guest 1958.

Fig. 3 Adeline Genée-Isitts brudekjole fra 1910. Dens elegante sammensætning af forskellige materialer i tone i tone-farver og brudens eventyrlige historie gør den til Dragtjournalens Favorit. Foto: Knud Nielsen.

som opgave at arrangere danse for Adelina Patti til forestillingen Carmen. Adelina Genée ændrede selv navnet til Adeline i 1905.

Parret Zimmermann og Genée havde i 1870'erne fået undervisning af blandt andre Bournonville-eleven, svenskeren Christian Johansson i Sankt Petersborg, så den undervisning, Annine fik, byggede i høj grad på metoderne fra den kendte balletdanser, balletmester og koreograf Auguste Bournonville, hvis berømmelse er international endnu i dag. Svend Kragh-Jacobsen skrev om denne undervisning i 1968:

*"Onklens egen høje standard som virtuos-danser medvirkede til, at hans elev opøvedes i et mere krævende ekvilibristisk repertoire end sædvanligt for gratiens døtre, de unge danserinder. Men ud over gratien gik selv ikke de mest udviklede pas nogensinde hos Adelina, hvis skønhedskrav til dansen allerede var højt fra de yngste år. Og aldrig gav hun efter på dette punkt."*¹

Den unge, talentfulde danserindes karriere gik forrygende, så da hun giftede sig som 32 årig i 1910, var hun verdensberømt og havde optrådt så langt borte som i U.S.A. Sin sidste optræden som danserinde havde hun i London i 1933 som 55 årig.

Brudekjolen havde frem til 1970 været opbevaret hos Adeline Genée-Isitts elskede søster Johanne Cortzen, som boede i en villa i Skåde Bakker syd for Århus. Hvornår Johanne Cortzen havde overtaget ansvaret for kjolen vides ikke. Efter Johanne Cortzens død – også i 1970, men i februar - var kjolen gået videre til fælles bekendte. De mente, at kjolen kunne omsys til dukketøj, indtil en behjertet sjæl så dens kvaliteter såvel designmæssigt som materialemæssigt og naturligvis også historisk. Derefter blev kjolen tilbudt til Den Gamle By i 1972.

Kjolen lever til fulde op til modeidealene for festkjoler i det første årti af det 20. århundrede, hvor tone i tone-sammensætninger af blanke og matte materialer var meget yndede. Kjolens konstruktion er indviklet med flere lag af silke, tyl og ninon, som er en type tyndt, blødt silkechiffon med blødt fald. De tekstile materialer er suppleret med besætninger af hvide stråperler og større perler i et zig-zag-mønster langs halsudskæringen og ærmerne. Desuden er det draperede forstykke markeret af en kombination af silke- og perlebroderi på et tylsbånd. Den højtstående talje lever op til tidens empireinspirerede mode, hvor ikke mindst den franske designer Paul Poiret markerede sig fra 1906 med sit eget modehus efter en lynkarriere i Paris. Desværre fulgte de lange hvide handsker og bryllupssløret ikke med, da Den Gamle By modtog brudekjolen.

Når man sammenligner kjolen med bryllupsbilledet, vil man se, at halsudskæringen er ændret fra en høj, tætsiddende udskæring, forsynet med høj flip til en mere dekolleteret. Denne ændring kunne være foretaget i forbindelse med Adeline Genée-Isitts præsentation ved det engelske hof efter vielsen. Det var almindeligt, at man lod sin brudekjole forandre til denne højtidelige anledning.²

Adeline Genée-Isitts brudekjole er Dragtjournalens Favorit på grund af dens eksklusive materialer og fine udførelse, og selvfølgelig på grund af brudens eventyrlige historie.

Litteratur:

Andéson, Georg: *Stor i kunsten, men størst i livskunsten*. Nekrolog, Aarhus Stiftstidenden 24. april 1970.

Cock-Clausen, Ingeborg: *Danske dragter. Moden 1890-1920*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Nationalmuseet. 1994.

Guest, Ivor: *Adeline Genée. A Lifetime of Ballet under six Reigns*. Adam and Charles Black, 1958.

Kjær, Birgitte; Mathiassen, Tove Engelhardt & Meyer, Fritse (red.) *Brud og brudgom. Bryllupstøj gennem 250 år*. Katalog. Den Gamle Bys skrifttrække bind VIII. 2004.

Kragh-Jacobsen, Svend: Stjernen fra Hinnerup. *Festskrift til Jens Kruuse*, 6. april 1968. Universitetsforlaget i Aarhus 1968, s. 223-244.

Landsdell, Avril: *Wedding Fashions*. Shire Publications 1983.

¹ Kragh-Jacobsen: 1968, s. 226.

² Landsdell: 1983, s. 36.

Varia

Småstykker til klædedragtens historie

Løsøret efter Karenn Tomaßdaathers Skriffuers, Vordingborg, 25. okt. 1638

Afskrift og noter ved Camilla Luise Dahl

Fig. 1

Den velhavende borgerhustru Anne Nielsdatter i Vordingborg. Epitafie fra 1632 i Vordingborg Vor Frue kirke. Der findes ingen samtidige billeder af Karen Thomasdatter Skrivens, men til kirkegang kan hun have taget sig ud som denne borgerfrue i sort trøje og skørt, sort kåbe og nystroget hvidt forklæde.

Karen Skrivens løsørefortegnelse 1638, original i Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Vordingborg byfoged, skifteprotokol 1632-1694, Pag. 47r-49.

Karen Thomasdatter Skrivens var hustru til byskriveren Rasmus Lauridsen i Vordingborg. Byskriverens opgaver var at nedtegne retslige dokumenter, samt holde lovbog og tingbøger. Man skulle være borger i byen for at kunne blive skriver, de fungerede som borgmesterens og rådets højre hånd og mange steder blev skrivere senere fogeder eller enddog borgmestre selv. Skriveren hørte således til blandt det bedste borgerskab, hvilket også spores af Karen Skrivens rige løsørefortegnelse.

Løsørefortegnelsen, der er optegnet i skifteprotokollen, er usædvanlig på flere måder. Der omtales ikke arvinger, og skiftet er ikke registreret efter de sædvanlige procedurer hvor hvert rum i huset gennemgås et efter et. I stedet ser det ud til at det kun er Karen Skrivens private løsøre, der er registreret. Tillige er der ikke angivet nogen vurdering af de omtalte genstande,

Fig. 2 Borgmester i Vordingborg Erik Nielsen, hans hustru Karen Hansdatter og deres 12 børn. Epitafium i Vordingborg Vor Frue kirke, ca. 1640. Foto: Erik Fjordside.

men de er i stedet blot opremset som i et inventarium. Genstandene er ikke placeret i orden, således optræder tøj, linklæder, husgeråd og andet løsøre mellem hinanden.

En forklaring synes at være at der ikke holdtes et egentligt skifte over byskriverens hustru, således som sædvane var, men at man blot nedskrev en løsørefortegnelse over hustruens genstande, antagelig med henblik på senere at kunne lade den indgå i en rigtig skifteforretning eller endnu senere i ægteemandens skifte.

Fortegnelsen over Karen Skrivers løsøre, er et af de dokumenter, der indeholder flest dragter og dragtstykker og dragttilbehør i skifteprotokollen.

Løsørefortegnelsen blev udfærdiget i overværelse af byfoged i Vordingborg Christoffer Madsen

I originalen er løsøret opregnet i to kolonner i de første to folier, herefter i kun een kolonne i sidste del af fortegnelsen.

I dette uddrag er kun medtaget selve løsøret med. Et --- i teksten markerer spring i teksten, hvor tekst i originalen her er udeladt. Tillige er for læselighedens skyld ændret: ó til ø, ŷ til y, û til u. i originalen er store og små bogstaver brugt inkonsekvent, dette er bibeholdt.

**Karenn Schriffuers: Anno 1638: dend 25 Octobr:
bleff S: Karen Tomeßdaaters effterlate godz och formuffue, rigtig
registrerit ok beskreffuen.**

- - - -

Da befandtis effter skrevne:

J. fyr seng med huuell fod skamell och 2 stöche sperlagen¹

2 huide underdyner	J huid dun dyne
j huid dun dyne	j g: benke dyne
2 g: ² huid hofdyner	j g: senge teppe
2 huid puder med wor	5 kobber gryder
j par horgarns hyne ³	j kober gryde med en stin ¹¹
j Brun och gull seng klede	j boste kiedell ¹²
3 seng kleder gull och grøn	j kober kiell
j g: askeskiffue ⁴	j mesing bekenn ¹³
j skiffue tæke ⁵	3 liuse stager
j g: stachet ⁶ benchedyne	10 tin fade
j age dyne ⁷	8 tin talerken
3 hiunder	j smør briks
2 g: bag stoelle ⁸	iiij lidet rouskenn ¹⁴
2 benche med fod skamel	2 tin kande
j fyr kiste med nogen ebel	2 saltserichen ¹⁵
j hiul rok	2 wed øcser
j. g: forit Kobe	j mesing beken
j skind Kioll	4 sten kruß med tin log
j huid underdyne	j kobbe pande
j randet underdyne	j riffue jern
3 g: hoffuiddynen	j mallen tre kande ¹⁶
j ulmerdugspude ⁹	j rist, j kiedel krog ok j tres
med wor paa ¹⁰	j skuffe med nogen Cnif i

¹ Spærlagen – lagner eller tynde lærreds/silkegardiner til at hænge omkring sengen.

² Forkortelse for gammel.

³ Hynde.

⁴ Skive – bordplade. Her af asketræ.

⁵ Dække – en dug af kraftigt stof. Den kune være af form som en løber og ligge over dugen, eller dække hele bordet, og have en smallere lærredsdug over.

⁶ Stakket – kort. En kort bænkedyne.

⁷ En hynde eller dyne (stor pude) til have i vognen.

⁸ Bagstol – stol med bag dvs. med ryg.

⁹ Olmerdug -oprindeligt et stof fra Ulm. Brugtes til dynevår – dynevår med hørtrend og uldislæt.

¹⁰ Med pudevår.

¹¹ Stjerne.

¹² Bøstekedel – skinkegryde.

¹³ Bækken.

¹⁴ Ruskind.

¹⁵ Salsirken – sovse- eller madskål.

¹⁶ Malet trækande.

j fyr seng
j fyr seng med
gl: sperlagen¹⁷
j liden skiffue
j Brigx¹⁸ Bomersi¹⁹ snørliff²⁰
med ii par sølffringe
J. fløils snøreliff med
9 par forgylte sølff
Maller och j par Ringe
J par blaa strømper
j sølff Naall ok
j snøre naall ok
j Jsprengt²¹ makei²² skørt
j sort groffgrøn²³ skørt
j sort firtrod²⁴ skørt
j sort saiens²⁵ skørt
j sort huerken²⁶ skørt
j sort klede kobe
j klede kobe forit med
bug foder²⁷ udj
j sort klede trøye
j femb skafftis²⁸ trøye
j brun kirskeys²⁹ trøye
j g: Borakis³⁰ forkled
j g: Cafs³¹ Muffe
j huerkent forkled
j sort klede huffue
j pudiß wor
ij hørgarns lagen

j par Blaargarns³² Lagen
j par Blaargarns forkled
j snøre hatt³³
j Crusefix
j Eske med Linklede
j lidet kridhuß³⁴ med 30 dl i
j par kardewanß skoe
j par fløiels Nat tøffell
j huid eske med klude i
j mesing beken
j kurff med løcke fløils hue³⁵,
j klede børste
j sølf bunden kniff
j g: fyr skab
j g: fyr skiffue med it g: tecke
2 glaß flasker ok upaßglaß
j g: liuse sax oc j skru haspe
j stryge jern aff jern
j Jern wagge
j benk ok j fodskamell
4 lere fad, j hollans fad
j ny spande
wdi tresuret fantis en
liden firkant eske med
nogen breffue udi
3 støcker hørlerit
2 g: dreils duge³⁶
j par brune strømper

¹⁷ Spærlagen – lagner eller stofstykker til at hænge om sengen.

¹⁸ Måske brugs - Broklærred (Brockrål/Bocceram/Bukkeram/Bukram), en slags stivlærred, der brugtes til foring af snøreliv eller brigs – stof fra Brügge i Flandern.

¹⁹ Bommese – forskellige slags bomuldsstoffer.

²⁰ Snøreliv – livstykke.

²¹ Garn tvundet med to farver – giver et meleret eller changerende stof.

²² Mackey – tyndt uldstof.

²³ Grovgrøn – et stof, der særligt optræder i 15- og 1600-tallets inventarier. Af fransk gros grain, et stof af uld, halvuld eller silke vævet af kraftigere eller tykkere tråde – grovtrådet klæde. I 1500- og 1600-tallet hørte det oftest blandt de finere stoffer.

²⁴ Firtrådet.

²⁵ Sæi/saien/sayen – af saye, et fint, ofte tyndere uldklæde.

²⁶ Virket.

²⁷ Pelsværk af maveskind fra egern.

²⁸ Vævet på fem skafter, stof med mønstervirkning.

²⁹ Kirsey – af engelsk Kersey (efter byen Kersey i Suffolk). Klædeaf grov uld, løst vævet, ofte stærkt opkradset.

³⁰ Borats/barat - et let stof, af silke, eller af silke vævet med uld eller bomuld. Oprindeligt et finere stof, senere kom ringere kvaliteter, hvorved betegnelsen efterhånden dækkede et tarveligt stof. Her et finere stof.

³¹ Kaffa – et mønstervævet uldplysstof.

³² Blårgarnslærred – kraftigt groft lærred- eller hampestof.

³³ Snørehat – linhat med påsyede bånd.

³⁴ Kridthus.

³⁵ Løkkefløj – et fløjlstof med højluv, hvor luven ikke er overskåret så den fremstår som løkker, giver et loddent udseende som flos.

³⁶ Dreil – oprindeligt tretrådet vævning af hør, senere også bomuld i kipper- eller atlaskvævning med mønster dannet af skiftende trend- og islætvirkning.

Pag 48r

J horgarnns Lagen - - -
j blaargarns Lagen
6 Opleden³⁷ 2 horgarns forkleder
j pudeß wor, j serk och et horgarns handkled
j klede skögke³⁸, och j slet huffue³⁹
2 smaa wegt skaaller med j punds wegt
j klede huffue – j beslagen Ege skrin
j lidet skoff, j wdtreken skiffuer
j fyr skiffue 2 smaa stoelle,
j dreils Dug j speill 3 g: benke och 2 Fodskamler
ii taffler och kober støcher 3 benkedyner,
j Age dyne j g: huinde j g: Seng Klede,
j lidet fyrskrin med foed
J spise Kammerit nogen ringe fetolle⁴⁰
j g: skoff, 2 g: tuets benke⁴¹,
j g: lugt benk⁴² j kar stoell j skeppe,
j liden benk j g: huiell till en seng
j g: beken och j huern, j deigetrug
j tre flaske, j fod skamell, j øcße,
j g: smør skaall, j Hue walk⁴³
j hegle, j liden fyr skiffue, j lidet kar
j hoffuid dyne, och en Rye⁴⁴,
j gamell kiste, 2 serke och j poeße,
2 sold, j side flesk, j hweell
10 støcher røget kiød, j snit rok
j Liuse form, j. g: Aske skiffue,
2 Senge steder, och 2 dyner,

Pag. 49v

j. foed skammell och 4 øltønder,
3 blaargarns Lagen
j horgarns Lagen,
j g: dun dyne
2 puder med wor paa,
j g: Senge teppe,
j gaarden fantis nogen wed.

Dette forskreffne fandtis effter
S. affgangne Karen Tomaß daather, wdj forskreffne
Dannemands offuerwerelße.

³⁷ Oplod – kort overdel til særken, typisk med tilsyede lange ærmer. Såfremt ærmerne var synlige under trøjen kunne de være fint pyntede på ærmerne ved håndledene, med knipling eller broderi. Ellers brugtes også halværmer over, der var løse ærmer, ofte fine med pynt, var synlige hvor trøjens ærmer sluttede.

³⁸ Skygge – brugtes til huerne fra 1500-tallet, ofte en buet eller formet forkant til huen.

³⁹ Glat hue – fællesbetegnelse for stof og hovedbeklædning uden krus, plissering, knipling, broderi etc.

⁴⁰ Fetalje – levnedsmidler, madvarer.

⁴¹ Tvættebænke – vaskebænke.

⁴² Lukket bänk.

⁴³ Hue valk, valk var på dette tidspunkt ikke betegnelse for en hårvalk, men for en hvilken som helst understuktur, form, stof- eller skindpolstring til at bære under huen for at give den eftertragtede form. De var ofte kraftigt stivede, hvorfor de ofte opbevarede i køkkenet og ikke blandt klæderne.

⁴⁴ Stof eller tæppe, groft, loddent, opkradset uldent stof, med løkker eller opskåren høj luv.

Skiftet efter Amtmandinde Mette Margrethe Westh, f. Sonne Rønne, 1. Dec. 1774.

Afskrift og noter ved Camilla Luise Dahl

Original i Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Rønne Byfoged: Skifteprotokoller år 1753-80. Skiftet begynder pagina 394r og slutter pagina 401v.

Mette Margrethe Sonne var født i Nexø d. 25. oktober 1700, som datter Hans Olufsen Sonne og Ellen Knudsdatter Gottorp. Hun var gift tre gange og havde nået at overleve både samtlige mænd og alle sine børn ved sin død i 1774.

Hun blev gift første gang som helt ung med købmand Herman Madsen Bohn i Nexø (1689-10 april 1724). Med Herman Bohn fik hun tre børn, sønnen Mads Hermansen Bohn samt døtrene Ellen Margrethe og Margrethe Hermansdatter Bohn, hvoraf den mindste Margrethe døde som barn. Efter Herman Bohns død i 1724 ægtede hun endnu en købmand, Mogens Ipsen i Nexø, (6. okt. 1695-25 jan. 1727). Parret blev gift 13. jul. 1725 og fik kun ét barn, datteren Kirstine Mogensdatter, der døde som spæd. Igen et år efter Mogens Ipsens død ægtede hun Bornholms kommandant og amtmand, Generalmajor Niels Westh den 16. feb. 1728, og det blev den mand hun kom til at leve længst med. Ægteskabet blev barnløst.

Generalmajor Niels Westh (1666-25. marts 1752), kom fra Stenstrup på Fyn og slog sig ved forfremmelsen til amtmand ned på Bornholm i 1720'erne.

Som man ser af skiftet var Mette Margrethe Westh en hovedrig enke.

Da Mette Margrethe døde var begge hendes børn, Mads Hermansen Bohn og Ellen Margrethe Bohn, g.m. Kaptajn Hans Ancher, døde. Arvingerne til Mette Margrethe var således deres børn – Mette Margrethes børnebørn og et enkelt oldebarn.

I Mette Margrethes skifte gennemgås rummene i huset ikke et efter et som ellers vanligt ved skifter, i stedet er genstandene opstillet efter type, hver forsynet med en forklarende overskrift, heriblandt *Tiin*, *Scilderier*, *Porcelain*, *Boeskabsvare*, *Sølv*, *Sengeklæder* (af hvilke der findes to spalter med den overskrift) mv. Klæder findes under *Gangklæder* og *Lintøy*.

I det her førte uddrag er kun medtaget afsnittet gangklæder samt første del af afsnittet Lintøy.

Vurderingen er udregnet i sletdaler, mark og skilling, her angivet som sdlr, mk og sk.

Skifte Ret

[p. 394r]

Anno 1774 dd. 1ste Decembr indfandt sig Skifte Retten

Constitueret Byfoged hr. Friderich Faver og kongelig
Bye og Herrets Skriver Adolph Müller i Stervboed
efter ved Døden Sl. Afgne¹ Frue Mette Margrethe Son-
ne, Enke Frue efter forhen ved Døden afgne Sl. Mand
landets Commendant og Amt Mand S: F: General
Major Niels West...

[p. 397v]

I Klædeskabet fandtes som følger:

Gang Klæder

1 Triumphant ² wiolets med hviide Blom- stre Adrienne ³ for ...	26 sdlr	-	-
1 sort blomed ⁴ Satteniens ⁵ Adrienne med Dito skiørt begge deele for ...	16 sdlr	-	-
1 sort Gros de Tours ⁶ Adrienne ...	8 sdlr	-	-
1 hviid graan Damaskes ⁷ Adrienne med dito Kofte ⁸ , begge deele ...	10 sdlr	-	-
1 violet Sirts ⁹ Catuns ¹⁰ Adrienne ...	5 sdlr	-	-
1 sort og hviid Sirts Catuns Adrienne ...	3 sdlr	-	-
1 violet Catuns Adrienne for ...	2 sdlr	-	-
1 hviid kipper ¹¹ Cartuns Adrienne for ...	4 sdlr	-	-
1 blaan og hviid spatted ¹² hiemmejiordt kipper Cattuns Adrienne for ...	3 sdlr	-	-
1 sort flonels ¹³ Adrienne for ...	2 sdlr	-	-
1 sort Stoffes ¹⁴ Dito, for ...	2 sdlr	-	-

¹ Forkortelse for Salig afgangne.

² Triumfant -et kostbart silketøj, kraftigt silkestof med gros-de-tour bund og damaskagtige blomster, dvs. fremstående i stoffet.

³ Adrienne – oprindeligt en løs hjemmedragt, senere et mere elegant klædningsstykke som brugtes ved mange lejligheder, også til stads. Dens særkende var læggene fra skulder til talje både for og bag, samt “slag og opslag”, dvs. besætning ned fortil, typisk i form af broderi, pelsværk, bånd, sløjfer, tyl eller kniplinger. Den havde desuden ærmeopslag.

⁴ Blomstret.

⁵ Satteni/Setteni/satin – silketøj – tyndt, let silkestof.

⁶ Af fransk Gros de Tour – et svært, kraftigt silkestof (med kraftige tråde) oprindeligt fra byen Tours i Frankrig.

⁷ Oprindeligt silketøj fra Damaskus, senere også om tilsvarende vævning i hør, uld og bomuld og produceret andre steder. Kendetegn for vævningen var mønstervirkningen, der fremkom ved veksling mellem trend- og islæteffekt. Her er stoffet antageligt silke.

⁸ Kofte – en længere trøje, oftest hoftelang. Kunne være forsynet med krave eller hætte. Den lukkedes fortil med knapper eller bånd, som en art let kvindejakke.

⁹ Sirts – fint bomuldsstof indført fra Tranquebar, med påmalede mønstre.

¹⁰ Kattun – glat bomuldsstof med påtrykt mønster. Kattun og sirts bruges sommetider om samme eller som sammenstillet ord.

¹¹ Mønstervævning – vævet med mere end to skafter.

¹² Spættet tøj -broget, flerfarvet stof, mange farver blandet sammen og tonet ud i hinanden.

¹³ Flonel – blødt, uldent stof, let valket og opkradset. Findes også i bomuldsvariant.

Hvilke vidst bemelte 2de sorte Adriener blev begge den Sl. Frues Piger Giertrud og Kirsten udleveret og foræret til Sørge Kleder af de tilstædeværende Arvinger.

1 sort stukket ¹⁵ Taftes ¹⁶ Skiørt for ...	1 sdlr	-	-
3de gl. Sorte Skiørter alle 3 for ...	1 sdlr	2 mk	-
2de Sorte floneles Contuser ¹⁷ og 1 dito Trøye ...	1 sdlr	-	-
1 brun bundet Sirtsses Adrienne med hviid Cartun med Resonnet ¹⁸ for ...	6 sdlr	-	-

[p. 397r]

Som blev Mad^{me} Busch af Arvingerne tilstillet

1 Lys brunt Dammaskes Skiørtdt med Rød multums ¹⁹ foder for ...	1 sdlr	-	-
1 blaat Nanquins ²⁰ Skiørt stukket, for ...	1 sdlr	2 mk	-
1 blaat og hvid sribet Lindet hiemmegiørtdt Skiørt og Kofte ...	1 sdlr	2 mk	-
1 hvid og blaat sribet Lindet Fiskebeens ²¹ Skiørt ...	-	2 mk	-
1 wiolet Sirtes Catuns skiørt for ...	1 sdlr	2 mk	-
1 sort broget Catuns Kofte med multums under foder, for ...	-	2 mk	-
1 hvid kipper Cattuns Contuus, for ...	-	3 mk	-
1 Rød knøtted ²² Silke nat Trøye for ...	-	1 mk	-
1 sort fløyls Kaabe ²³ med bug foeder Værks foeder, for ...	20 sdlr	-	-
1 sort popelins Polonees ²⁴ med gl. Graae Værk under, for ...	2 sdlr	-	-

Hvilken Polonesh, er af den Sl. Frue i hendes levetids Live foræret til Landstings Skriver Bohns' Kiereste som da tilstædeværende Arvinger var Vitterligt -

¹⁴ Fordanskning af fransk Étoffes, en blankt uldent stof.

¹⁵ Broderet.

¹⁶ Taft – tyndt, tætvevet silketøj.

¹⁷ Contouche – vid, løs negligédragt, man slog om sig som en morgenkåbe, ofte med bælte til, en art behagelig hjemmedragt, morgendragt eller aftendragt til uformelt brug. Også kaldet slopkjole, svarende til slåbrok.

¹⁸ En slags kniplingstyl.

¹⁹ Multum/multen – et uldent, stærkt ét- eller tosidet, opkradset uldtøj. Et stof, der op i nyere tid kaldtes *molsjengs* på Bornholm.

²⁰ Nanking – oprindeligt naturfarvet, lys gul, gulligt eller sart gyldentfarvet kraftigt bomuldsstof fra Kina (Nanking). Senere efterlavedes farven kunstigt i England og overfarvedes på kraftigt bomuldstøj produceret andre steder.

²¹ Stærkt stivet underskørt, stivet af med fiskeben, metal, træ eller lignende.

²² Strikket.

²³ Overtøj – kort kappe/skulderslag.

²⁴ Polonaise – kvindetrøje med tredelt ekstra langt skød, som er opfæstnet med snore, højere opfæstet ved siderne end bagtil. Skøderne kunne have samme længde som et skørt. Brugtes sammen med et skørt og udgjorde

1 sort Gros de tours Engelsk Kaabe med sort multums Foeder, for ...	2 sdlr	-	-
1 sort fløyels Kaperyllike ²⁵ for ...	1 sdlr	-	-
1 blaaf og hvidt Spetted hiemgiordt Linnet Skiørt, for ...	-	3 mk	-
1 Sobels ²⁶ Palantiin ²⁷ med sort fleyel under foeret, for ...	1 sdlr	-	-
1 Sort fieder ²⁸ Palantin for ...	-	-	8 sk
1 Hviid Silke Floses ²⁹ Dito for...	-	-	8 sk
1 Hvidt Damaskes Christen Tøy ³⁰ med sorte kniplinger og baand besadt, og der- til hørende Smek ³¹ , for ...	2 sdlr	-	-

Lin tøy

3 par Agachanter ³² med Knipling for, for ...	3 sdlr	-	-
3 par slette Camerdugs Acachanter, for ...	1 sdlr	-	-
2 par Kamerdugs Agachanter med bred søm ...	-	1 mk	8 sk
6 par Kamerdugs slette Manchetter ³³ for ...	-	1 mk	-
2 par blommede Kamerdugs Manchetter ...	-	2 mk	8 sk
4er par linnen Halv Ermer, ³⁴ for ...	-	1 mk	8 sk
4er stk. Kamerdugs Nyller ³⁵ med Knipling	1 sldr	2 mk	-
2 stk. Dito med slette strimler for ...	-	1 mk	8 sk
3de med hvid søm udsyde Nyller for ...	-	2 mk	-
5 stk. Kammedugs Nyller uden Strimler, med ret gl: Strimler for	-	1 mk	4 sk
3de Kamerdugs halve hals Tørklæder for	-	-	4 sk
1 blommed Kamerdugs Palletin og et Knipling Hals bind	1 sldr	2 mk	-
2de Kamerdugs Trekanted Hals Tørklæder, for	-	3 mk	-
1 fiin kanted Netteldugs Tørklæde for	-	2 mk	-
2de slets Lerrets Tørkleder for	-	3 mk	-
5 Stk. Fiin Hør Lerrets Hals Tørklæder for	-	2 mk	8 sk
6 Stk. Dito à Stk. For 1 mk er	1 sldr	1 mk	-
2 Stk. Røde og hviide Ostindiske Lomme Tørklæder	1 sldr	2 mk	-
	-	1 mk	8 sk

da en hel kjole.

²⁵ Kapperøllike – fransk chaperon – en stor hætte eller kyse med en lille krave/skulderslag.

²⁶ Zobelpels.

²⁷ Palatine – krave eller halsbind, ligesom cape, der dækkede hals og skuldre, var af pelsværk eller stof, med knipling, fjer eller lignende.

²⁸ Fjer.

²⁹ Vævning eller strikning med løkker, der gav en lodden overflade.

³⁰ Dåbstøj.

³¹ Smække – trekantet stykke, smallere forneden end foroven, i kvindedragten brugt som en pyntet indsats skjulende kjolens lukning fortil, til dåbstøjet et fint udstyret pyntestykke til at fæstne på dåbsposen.

³² Engageants – ærmestykker med brede flæser af knipling, tyl eller slet tyndt stof, der fæstnedes under kjolens ærmer ved håndled, eller ærmeåbning midt på armen, således at flæserne hang ned ved og langs underarmen.

³³ Manchetter – mere eller mindre som engageants men med kortere eller smallere række af flæser.

³⁴ Halværmer – løse underærmer forsynet med flæser forneden som manchetter.

7 Stk. Blaae og hviide hiemgiordte Lomme tørklæder	1 sdlr	2 mk	-
6 Stk. Blaae og hviide Ternet og sribet forklæder for	3 sdlr	-	-
5 Stk. Hviide hørlerrets forklæder à Stk. 2 mk	2 sdlr	2 mk	-
7 Stk. fiine hørlerrets Særker med tæt Kammerdug for Ermerne ³⁶ à 3 mk stk. Er	5 sdlr	1 mk	-
6 Stk. Hørlerrets Dito, uden Kammerdug a 2 mk 8 sk stk. Er	3 sdlr	3 mk	-
8 Stk. Dito à Stk. 2 mk er	4 sdlr	-	-
6 Stk. Nat hatter ³⁷ og 2de Kaarskleder ³⁸ , for	-	1 mk	-

- - -

³⁵ Nølle - bornholmsk hovedtøj bestående af hue og kniplingskappe.

³⁶ I form af flæserækker.

³⁷ En slags linhatte til at sove med – jvf. nathue men muligvis åben langs den ene søm som typisk for kvindehattene, mens mændenes nathuer havde sammensyet søm.

³⁸ Korsklæder.

Skiftet efter Kammerjunker Hans Ahrenfeld, Kbh. 22. maj 1702

Afskrift og noter ved Camilla Luise Dahl

Original i landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Hofretten, skiftebreve 1679- 1771, Bs. nr. 1: 1679 3 12 – 1705 8 21, skiftebrev indbundet i læderomslag, med nummerering, nr. 279. Original uden paginering, her indsat.

Adelsmanden Hans Nielsen Ahrenfeld (f. 1633) var søn af Niels Ahrenfeld (1593-1669) til Ullerup og Knivsholt (Hjørring amt, Nørrejylland) og Karen Dyre. Faderen Niels Ahrenfeld havde fra 1624 været Fænrík ved den 2.den Ålborgske Fane, i 1642 var han blevet dømt til at rømme landet pga. mened og forsøg på ombringe sin hustru med gift, men blev 1648 benådet og vendte tilbage til Danmark.

Hans Ahrenfeld gjorde hovedsageligt karriere på Sjælland, i 1664 var han blevet hofjunker, fra 1670-74 havde han kortvarigt overtaget embedet som Kunstkammerinspektør efter Karel Van Mander for Frederik III's anlagte Kunstkammer; i 1674 overtoges embedet af Willum Worm. I 1671 var Ahrenfeld samtidigt blevet kammerjunker for kongen, hvilket han – i det mindste af navn – fungerede som til sin død, og 1672 udnævntes han til Ritmester ved Sjællandske Rytterregiment. I skiftet anføres han ved titlen velædle og velbyrdige "Cammer Juncker".

Hans Ahrenfeld døde d. 22. maj 1702 "hastigt" midt på Ulkegade i København "ungefehr klokken i mellem 4re og 5 slet". Han logerede i renteskriver Johan Nielsens gård "ved Stranden" i København, hvor han holdt til hos Johan Nielsens enke Karen, og hans efterladte kammer og midler på stedet blev straks forseglet med henblik på registrering samme dag. Skifteforretningen var behandlet og afsluttet af Hofretten året efter. Hans Ahrenfeld havde ingen børn, og arvingen var i stedet hans brodersøn "Monsieur Laue Ahrenfeld" i Jylland samt hans hovmester Hr. Niels Rabe. Brodersønnen, der kom til at arve det meste var søn af Hanses lillebror Otto. Lave Ahrenfeld (1686-1736) var kun 16 år ved onklens død, hverken Laves far Otto, der først døde i 1720 eller hans lillebror Hans, der var født i 1701, er omtalt som arvinger efter Hans Ahrenfeld. Lave blev senere kongens "secretair" på Ålborghus Slot i Nørrejylland.

Hans Ahrenfeld var en særdeles velhavende mand, han efterlod foruden 100 rigsdaler i rede penge, også et stort løsøre, der dog ikke talte store mængder klæder, skønt enkelte var ganske kostbare. Det omfattende bo blev solgt på auktion, i skiftet er anført både vurderingsmændenes taksering samt hvad genstandene indbragte ved auktionen. Som det fremgår af skiftet blev løsøret solgt væsentligt dyrere end vurderingen. Hans dyreste klæder var en kiol med tilhørende bukser og vest, af kaffa med fløjlsopslag og guldgalonier på. Sættet var vurderet til 12 rigsdaler, men blev solgt for mere end det dobbelte. Han efterlod sig desuden lærredsskjorter, halvvarmer og halskraver optegnet under "linklæder", heriblandt 5 nye skjorter, hver til en værdi af 4 mark. I det her meddelte uddrag er kun medtaget gangklæder. Boet er opgjort i rigsdaler, mark og skilling, her angivet rdr, mk og sk.

Fig. 1
Ahrenfeldternes våben. Af Finn Holbek,
efter Dansk Adels Aarbog 1883.

Gang Klæder

Wurde- Auctionen
gen

rdr: mk: sk: rdr: mk: sk:

1:	En lysgraa Camelots Reyße kappe ¹ med rødt rattnis ² un- derfoder, guldgulun ³ om kra- wen og spend udj	6,	-,	-,	11,	3,	-,
2:	j brun Klædekiortel med sarbes underfoder	2,	4,	-,	3,	4,	-,
3:	j Caffes Kiol med sort fløy- els underfoder og opslag, med et par buxer til, item west med guld galuner	12,	-,	-,	25	3,	-,
4:	j sort Kledning Kiol west og buxer	8,	-,	-,	16,	1,	-,
5:	j hiortskinds west med guld lidßer i sømmen og j par skind buxer	3,	-,	-,	7,	4,	-,
6:	j stacked ⁴ lys klædes West med silcke Knapper udj	-,	4,	-,	2,	-,	-,
7:	j brun blommet atla- skes West	-,	1,	8,	-,	2,	-,

[pag. 12v]

8:	j par guule og blaa blom- mede buxer	1,	-,	-,	1,	5,	5,
9:	j par dito	-,	3,	-,	1,	2,	-, ⁵
10:	j par sorte klæde buxer	-,	1,	8,	1,	2,	-, ⁵
11:	j par lamskinds underbuxer ...	-,	1,	8,	-,	4,	-,
12:	j slobrock af Dantziger tøy	1,	2,	-,	2,	4,	10,
13:	j skindlagen	-,	4,	-,	1,	1,	4,
14:	j grønt og hwit sribet Ostin- disk teppe	2,	-,	-,	4,	3,	-,
15:	j flonels trøye	-,	1,	-,	-,	2,	-,
16:	j hvid guld blommed nathue	-,	1,	8,	-,	3,	8,
17:	to uldne dito à 18 sk	-,	1,	-,	-,	2,	3,
18:	j par sorte uldne mands strømper	-,	2,	-,	-,	5,	6,
19:	j par dito ringer	-,	-,	12,	-,	1,	13,
20:	j par hvide Engelske Strømper ...	-,	1,	-,	-,	4,	15,
21:	j par lyßegraa strick Strøm- per	-,	1,	8,	-,	4,	-,
22:	j par graa Støfle Strømper ...	-,	-,	10,	-,	1,	4,
23:	j par traas strømper	-,	-,	8,	-,	1,	1,

¹ Rejsekappe.

² Ratin.

³ Galon – bånd vævet af metaltråd.

⁴ Kort.

⁵ nr. 9 og 10 solgtes samlet til en pris af 1 rigsdaler og 2 mark.

24:	j hirskfenger geheng ⁶ ...	-,	-,	8,	-,	-,	9,
25:	j sort læder geheng ...	-,	-,	8,	-,	1,	4,
26:	j skind geheng med guld lidtzer	-,	2,	-,	-,	3,	1,
27:	j rød Nattrøye uden Ermer ...	-,	2,	-,	1,	-,	11,
28:	j Cardevands læder hue ...	-,	-,	4,	-,	-,	6,

[pag. 12r]

29:	j Silcke matraß af Ostindisk tøj med Edderdun udj	1,	2,	-,	4,	1,	2,
30:	j dito	2,	3,	-,	6,	1,	12,
31:	j Atlaskes howedpude med Edderdun	-,	4,	-,	-,	5,	-,
32:	j flonels Hette	-,	-,	4,	-,	-,	8,
33:	j barkans Reiße Kiol med Refskindsfoder under	1,	2,	-,	4,	1,	-,
34:	underfoder til en Kiol af Moors halser	-,	4,	-,	3,	3,	3,
35:	En Canifas ⁷ Brøstdug ⁸ underforet med Elsskind	-,	2,	-,	-,	3,	8,
36:	j odderskind....	-,	-,	12,	} -,	5,	2,
37:	j tilbered Refskind	-,	1,	8,	} -,	4,	11,
38:	to Jßlandske dito	-,	2,	-,	} 1,	-,	-,
39:	j graa Muffe	-,	-,	8,	} -,	2,	8,
40:	j graawerks Hue med Rumper	-,	-,	8,	-,	3,	2,
41:	j par rensklædersstøfle	-,	1,	8,	-,	5,	8,
42:	j rød Klædes Casket med foder og guld galuner	-,	1,	8,	1,	-	2,
43:	j par Castor ⁹ wandter	-,	1,	-,	-,	3,	-,
44:	j stor Barcans Reiße Kiol underforet med Biør- neskind	2,	2,	-,	8,	2,	-,
45:	to hvide ulmerdugs howed puder med it waar	1,	-,	-,	2,	1,	5,

[pag. 13v]

46:	j stk Silcketøj til et Skerf til en Slobrock	-,	1,	8,	1,	-,	10,
47:	j grøn Fløyels blommet Bordklæde	3,	-,	-,	6,	5,	-,
48:	2 stk: guld galuner ungefehr paa 2 Al: 2 stk: blaat Adtlask med guldblommer i	-,	2,	-,	1,	-,	-,

Summa Gangklæder

56, 2, -, 130, 3, 15,

⁶ Et skulderophæng til gevær eller kårde, placeredes på tværs henover brystet.

⁷ Betegnelse for forskellige stoffer af hør, hamp og/eller bomuld, stribet og/eller mønstervævet.

⁸ En art ærmeløs trøje, typisk af kraftigt varmt stof, ofte foret med pelsværk, båret over undertøjet men under yderklæderne.

⁹ Tøj af bæverhår.

Anmeldelser

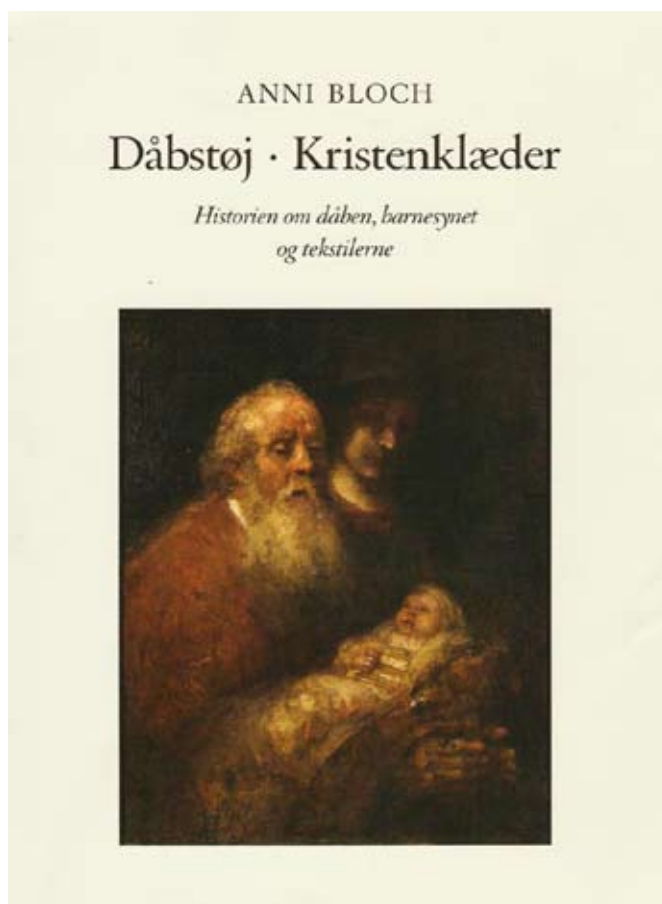
Anmeldelse: Anni Bloch: *Dåbstøj – Kristenklæder. Historien om dåben, barnesynet og tekstilerne*. Poul Kristensens Forlag, 2006, 134 sider, gennemillustreret.

Dragtjournalen har siden sidste nummer oplevet en mindre læserstorm på baggrund af anmeldelsen af Anni Blochs bog om dåbsdragter. Indvendingerne har først og fremmest været, at man ikke mente at anmeldelsen lod bogen komme til sin fulde ret. Disse indvendinger skal hermed være videregivet.

I Dragtjournalens sidste nummer kunne man indledningsvis læse at: ”*Dette ER en skøn bog, som enhver med interesse for historiske tekstiler MÅ eje. Alene de mange farvefotos af de smukke kulørte dåbsdragter er en fryd for øjet. Anni Bloch har virkelig gjort et stort arbejde med at undersøge utallige dragter ved besøg på hele 19 museer og 1 gods fordelt over det ganske land, og hun har besøgt Musée des Tissus i Lyon i Frankrig, for at studere deres samling af de silkestoffer fra 1700-tallet, som indgår i nogle af de danske dåbsdragter.*

Og afslutningsvis at: ”... der er virkelig meget godt stof i bogen. Anni Bloch har undersøgt meget og gjort sig mange overvejelser: om genbrug af stof til dragterne, der ofte var omsyede ... Hun har set på ærmetyper i forhold til voksenmodens, og i forhold til datering af dragterne har hun sat dem ind i en samfundssammenhæng, ... hvordan de rigeste først tog en mode i brug, som siden holdt sig igennem århundreder nedad gennem samfundsklasserne. Forfatteren har fundet udsagn om særlige skikke omkring dåben i Dansk Folkemindesforskning og hun har studeret symbolikkens betydning i pynten, og undersøgt egnsforskelle ...”

Vi skal endnu engang anbefale bogen til læsning, for interesserede kan bogen endnu købes gennem forlaget og i boghandlen.

Anmeldelse af Michael Baumgart: *Delbrücker Tracht*, 2007 Essen (Klartext Verlag). Udgivet som bind 25 i rækken *Schriften des LWL-Freilichtmuseums Detmold/Westfälisches Museum für Volkskunde*. 464/XVI sider, gennemillustreret i s/h og med 29 farvefotografier.

Thomas Meldgaard

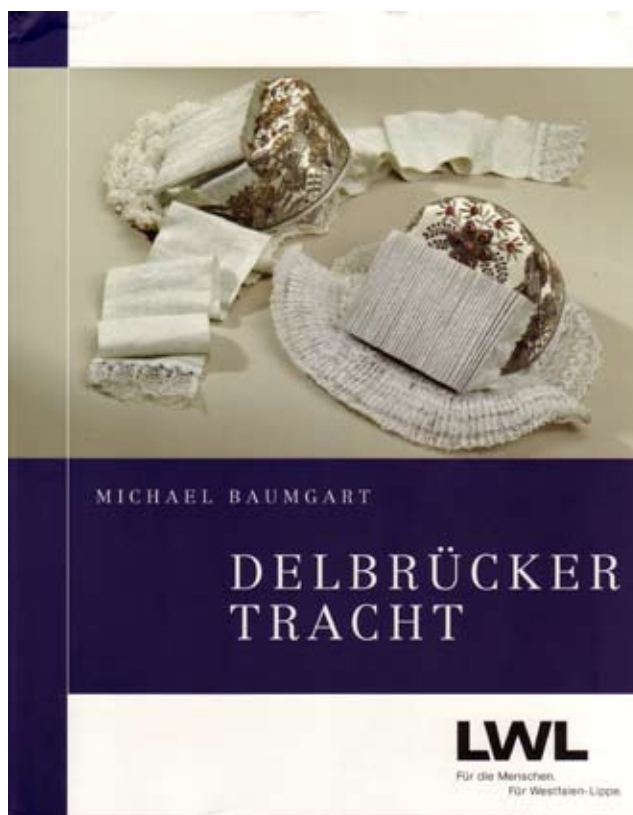
“Delbrücker Tracht” er, som navnet antyder, betegnelsen for den type egnsdragt, der blev båret i området omkring den lille, overvejende katolske by Delbrück i den nordøstlige del af Nordrhein-Westfalen, Tyskland. Delbrücker-dragten udviklede sig i løbet af 1800-tallet på grundlag af Biedermeier-moden, og op til omkring 1900 var dens anvendelse udbredt i den lokale befolkning. Herefter blev brugen af den i stadig ringere grad videreført af nye generationer, og efterhånden blev egnsdragten kun båret i den ældre del af befolkningen. I 1977 foretog Kurt Dröge, i dag professor ved Carl von Ossietzky universitetet i Oldenburg, en indsamling af endnu bevarede dragter for frilandsmuseet i Detmold. Denne samling af i alt 329 dragtstykker blev ansatspunktet for Michael Baumgarts forskningsarbejde, som i 2004 resulterede i en dissertation ved universitetet i Münster, og det er denne dissertation, der nu foreligger som monografi.

Michael Baumgart har begået en “histoire totale” om Delbrücker-dragten, hvilket vil sige, at han har vendt hver en sten, der overhovedet måtte være værd at vende for at forstå egnsdragtens udseende og anvendelse samt dens sociale, økonomiske, religiøse og geografiske rolle. Dermed er det også antydnet, at den egentlige genstand for Baumgarts interesse ikke bare er egnsdragten i sig selv, men nok så meget det, den er udtryk for. Han antager, at egnsdragten, som den blev anvendt i Delbrück og omegn, var et middel til at kommunikere social status, religiøs moral og økonomisk formåen i lokalsamfundet.

Det er ikke første gang, egnsdragten fra Delbrück er genstand for interesse, og Baumgart har en del af sit fokus rettet mod en kritisk gennemgang af, hvad der tidligere har været skrevet om Delbrücker-dragten. Det gælder i særdeleshed den såkaldte “Westfälische Trachtenbuch”, der blev udgivet i 1904 af Franz Jostes, professor i folkloristik og germanistik ved universitetet i Münster, og forskellige udgivelser af Agnes Brirup, der havde været elev på en katolsk skole i Paderborn, og siden blev lærer. Brirup markerede sig særligt i 1930’erne med en række artikler i lokale tidsskrifter, hvor hun skrev om folkedragten fra Delbrück, men der var ikke kun tale om en ren teoretisk interesse; Agnes Brirup engagerede sig også praktisk i arbejdet med at bevare og videreføre kendskabet til den særlige folkedragt.

Baumgart sætter sine kilder ind i deres historiske sammenhæng og formidler dem derved både som forskningshistorie og som kilder til Delbrücker-dragtens udvikling. I sin gennemgang af dragtstykkerne i frilandsmuseet Detmolds samling bruger han dem til at perspektivere og korrigere sine egne iagttagelser. Hans konklusion er, at materialevalget og dermed hvilke typer af eksempelvis huer, man havde råd til at investere i, blev bestemt af ens sociale status. Baumgart forholder sig dog ikke til det oplagte spørgsmål, om man kunne tillade sig at bære en dragt, der markerede en højere status, hvis man økonomisk var i stand til det. Dette spørgsmål kunne oplagt være blevet behandlet i forbindelse med Baumgarts skitsering af det rum, der dannede rammen om afsendelse og modtagelse af de sociale koder, nemlig den ugentlige kirkegang og de store religiøse højtider og festdage.

Til at underbygge sine antagelser om Delbrücker-dragtens rolle støtter Baumgart sig til den relevante forskningslitteratur inden for folkloristik og etnologi, og han inddrager en bred vifte af kilder.

Ud over dragteksemplerne fra frilandsmuseet Detmold drejer det sig om; regnskabsbøger fra det lokale handelshus Brenken, der lå i centrum af Delbrück (det lukkede i 1997), og som spillede en central rolle i fremskaffelsen af materiale til fremstilling af egnsdragten; indtægtsbøger fra Skt. Michael-klostret i Paderborn, hvor en del af broderierne til den kostbareste del af Delbrücker-dragten, nemlig guldnakkerne, blev udført; fotografier, der dokumenterer dragtskikkene fra slutningen af 1800-tallet og op gennem første halvdel af 1900-tallet; og egnsdragtsdukker, der blev fremstillet både privat og musealt fra 1930'erne og frem for at bevare og videreføre kendskabet til egnsdragtstraditionen.

Det omfattende materiale vidner om en enestående kildesituation, hvor en række vidt forskellige kilder belyser hinanden direkte indenfor en enkelt tradition. Den slags kan næsten kun lade sig gøre i en kontekst, hvor alle aktører indgår i et snævert lokalt netværk inden for undersøgelsesfeltet. Det er da også en af Baumgarts centrale pointer, at befolkningen i Delbrück og omegn i kraft sin religiøsitet udgjorde et fasttømret lille samfund, der et langt stykke hen ad vejen formåede at bevare landbrugssamfundets særpræg og skikke, længe efter at de var forsvundet i nabosamfundene. Egsdragten spillede i den sammenhæng en helt central rolle som middel til at opretholde en konservativ samfundsorden og som symbol på samme.

Det er et yderst grundigt og velresearchet stykke arbejde, Michael Baumgart har begået. Derom vidner både det omfattende kildemateriale og et noteapparat på næste 2.500 noter. Det voldsomme antal noter er resultatet af, at såvel uddybende kommentarer som litteratur- og billedhenvisninger er anbragt i noteapparatet. Det er dog et irritationsmoment, at læseren skal bladere helt om i noterne for et finde henvisninger til tekstens egne illustrationer.

Man kan diskutere, om Baumgart kunne være nået hurtigere eller nemmere frem til sine konklusioner, end det her er tilfældet. Den grundige bearbejdning af emnet bærer præg af doktorantens vilje og evne til at leve op til de krav, der stilles til en afhandling, men som læser kunne man have ønsket, at Baumgart i publiceringsfasen havde valgt at præsentere et mere selektivt udvalg af kilder og forsyne værket med et stikordsregister. Det skal dog siges, at Baumgart skriver særdeles godt, og fordelene ved publikationen i sin nuværende form er indlysende; den er en guldgrube af information. Værket er forsynet med en ordliste, der forklarer de fagspecifikke udtryk, som knytter sig til Delbrücker-dragten, og det er en stor hjælp for den læser, der måske nok er i stand til at læse tysk men ikke nødvendigvis er velbevandret i den tyske dragtterminologi. Michael Baumgarts "Delbrücker Tracht" anbefales varmt enhver, der interesserer sig for et hvilket som helst aspekt af egnsdragtens historie.

Anmeldelse af: *Dressing the Past. Ancient Textiles Series Vol. 3. Red.: Margarita Gleba, Cherine Munkholt & Marie-Louise Nosch. Oxbow Books. 167 sider, gennemillustreret i farver.*

Camilla Luise Dahl

Dressing the Past er seneste publicering fra det relativt unge Danmarks Grundforskningsfonds Center for Tekstilforskning på Københavns Universitet i samarbejde med det engelske forlag Oxbow Books.

Bogen indeholder foruden bidrag af to af redaktørerne (Marie-Louise Nosch og Margarita Gleba) ni artikelbidrag af danske og udenlandske forskere, der hører blandt de mest prominente nyere dragt- og tekstilforskere. Bogen spænder vidt, fra Haute couture i minoisk bronzealder (Marie-Louise Nosch), over middelalderdragter (Kathrine Vestergaard Pedersen) til historisk mode i filmens verden (Annette Borrell). Fokus er lagt på så forskellige aspekter som arkæologiske vidnedsbyrd, bevarede dragter, skriftlige kilder og billedfremstillinger af dragt fra forskellige tider.

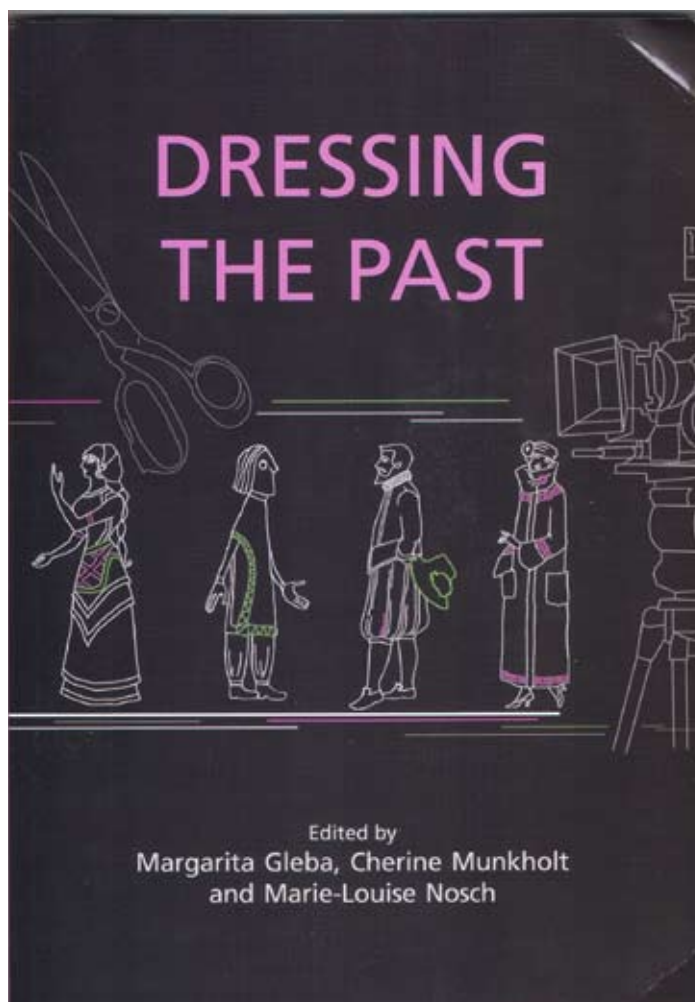
For blot at nævne et par eksempler: i artiklen: *A Weaver's Voice: Making Reconstructions of Danish Iron Age Textiles* (Anna Nørgaard) behandles de overvejelser, der må gøres, når faktiske historiske dragter skal rekonstrueres eller kopieres til museumsbrug. I artiklen *Tailored Criticism: The Use of Renaissance and Baroque Garments as Sources of Information* (Cecilia Aneer) diskuteres hvad bevarede dragter, i dette tilfælde renaissance og barokdragter, kan fortælle om mode og dragtskik i en svunden tid, hvordan historiske dragter aflæses og afkodes af en nutidig beskuer og hvordan de kan anvendes som en kilde til klædedragtens historie. Endeligt, i *Cut, Stitch and Fabrics: Female Dress in the Past 200 Years* (Maj Ringgaard) gennemgås dragthistorien ud fra sømme, snit og skræddertekniske detaljer, og forfatteren viser hvordan skræddertekniske detaljer og stoffer er med til at placere bevarede dragter i en udviklingshistorisk kontekst.

Det vil være for omfattende her at gennemgå samtlige af de ellers glimrende samlede bidrag. Bogen er først og fremmest rettet til studerende, undervisere og andre, der ønsker en indføring i faget

eller rettere fagene omkring dragt- og tekstilforskning. Dette må det siges at bogen gør i et overbevisende omfang. De højst forskellige indfaldsvinkler og metoder til brug i dragtforskningen virker aldrig forvirrende sammensat trods deres højt forskelligartede indhold, i stedet formås læseren at blive præsenteret for en række af spændende, vejledende og oplysende artikler om de mange aspekter af nyere dragtforskning, om metoder og teknikker samt historiografi.

Som en bonus er hver artikel præsenteret med en lille manchete kort beskrivende indhold og teorirække i den enkelte artikel til orientering for læseren. Hver artikel er desuden velillustreret med tegninger og farvebilleder i lækkert format og tryk, der yderligere hjælper på orienteringen i stoffet.

Som noget særligt har man desuden medtaget gengivelser af rekonstruktioner af dragter på forskellig vis, enten på levende model, på dukke eller i form af rekonstruktionstegning. Dette er en form for illustrering af tekstindholdet, der typisk ses i mere letbenede eller populære publikationer og stort set aldrig i akademien. En illustrationsform, der klarlægger for specielt de mindre øvede, hvordan de ellers almindeligvis beskrevne lasede dragtfragmenter, afbildninger af brune muldne stumper eller sværtfattelige abstrakte forhistoriske ”kunstobjekter” også kan forstås. I det hele taget er et sværttilgængeligt stof formidlet i et nutidigt og forståeligt sprog, hvor dragt og mode gennem tiden bliver præsenteret forklarende og forståeligt for læseren gennem tekst og billeder – og det uden at gå på kompromis med den akademiske baggrund og kundskaberne bag.

Anmeldelse: Inge Christiansen: Dåbstøj og dåbstraditioner på Køgeegnen. Køge Museum 2008. 104 sider, gennemillustreret.

Lene Steenbuch

Sjovt nok er der netop udkommet endnu en dejlig bog om dåbstøj; i sidste nummer af Dragtjournalen anmeldte jeg Anni Blochs bog: Dåbstøj. Kristenklæder, der udkom i 2006.

Lad mig først lige slå fast, at jeg er ked af, at min anmeldelse af Anni Blochs bog kom til at lyde negativ på nogle punkter, jeg må gentage, at det ER en skøn bog Anni Bloch har lavet - over en stor og omhyggelig undersøgelse, og efter at have haft den bog i hånden, som er i et lækkert stort format med store, smukke billedgengivelser, kan jeg ved synet af den nye dåbsbog synes, at det er lidt synd, at denne fremstår i et betydeligt mindre, beskedent format og dermed med mindre billeder.

I modsætning til Anni Blochs bog, der omhandler dåbstøj fra stort set hele landet, handler Inge Christiansens bog, som titlen siger, om et begrænset område i Danmark, altså Køgeegnen. Men hvad denne bog ikke har i bredden, har den til gengæld i dybden. Som titlen også siger, er det ikke kun en bog om dåbstøj, men i lige så høj grad en bog om dåbstraditioner, og for at finde frem til disse traditioner, har Inge Christiansen benyttet sig såvel af egnens folkemindesamleres og lokalhistorikeres oplysninger, som af skifter for Køge by fra 1500- til 1800-tallet samt af kirkebøger fra to sogne i og omkring Køge. Inge Christiansen er museumsinspektør ved Køge Museum, er cand. mag. og etnolog.

I første del af bogen gennemgås først dåben historisk, mere generelt, fra den tidligste kristne

dåb til nutidens. Så følger et stort og fyldigt afsnit om dåbstraditioner på Køgeegnen med henvisning til de folkemindesamlere, som har indsamlet fortællinger om dem. Der fortælles bl.a. om dåbsfester, om turen til og fra kirke til dåbshandlingen, om udvælgelsen af faddere, om dåbsgaver, navnegivning og om moderens kirkegang efter fødselen.

Anden del af bogen handler så om dåbstøjet, stadig især som det blev brugt i egnene omkring Køge. I denne bog er det ikke kun de kulørte dragter fra de ældre tider, der gennemgås, men også dåbskjoler helt til vor tid.

Ud fra 1600-tals skifter fortæller Inge Christiansen, hvor værdifulde dåbsdragter nogle familier i Køge, havde på den tid. En familie havde en dåbsdragt, hvis værdi svarede til 4-5 gode heste! Mere generelt for hele landet, fortæller hun om, hvordan de fattige måtte klæde deres børn til dåb enten i, hvad man nu havde, eller man lånte eller lejede en dragt hos f.eks. præsten.

Forfatteren gennemgår de tøjdele, som dåbsbarnet kunne have på: dåbshue, og -tørklæde, brystsmæk, trøje og liste ved siden af dåbspøserne, som hun derefter gennemgår med deres pynt og af hvilke stoffer de er syede. Mange af Køgeegnens dåbsdragter er virkelig overbroderede i ordets egentlige forstand, man kan undre sig over, at det kunne blive mode i en egn at putte så meget pynt på dragterne, som det er tilfældet her.

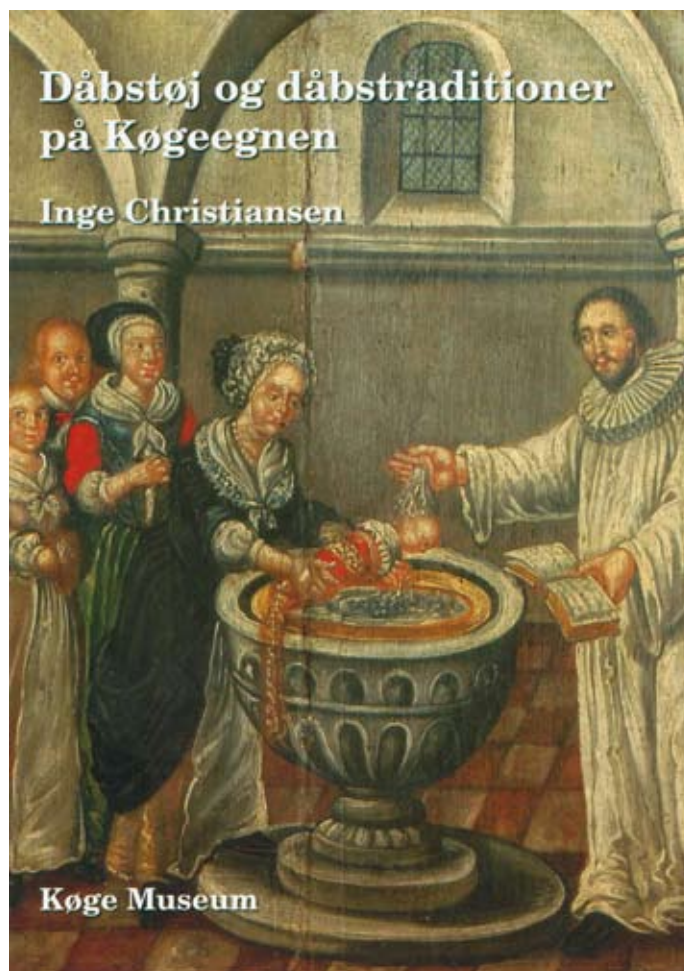
Det sidste store afsnit i bogen handler om dåbskjoler, fra de første kulørte silkekjoler fra slutningen af 1700-tallet over kulørte uld- og bomuldskjoler i 1800-tallet til de hvide dåbskjoler, der så småt kom frem i begyndelsen af 1800-tallet men som fandtes side om side med de kulørte dåbspøser, der først forsvandt fra Køgeegnen i slutningen af 1800-tallet som et af de sidste steder i landet.

Der er også eksempler på andet end hvide dåbskjoler i bogen fra tiden fra 1970-erne og frem til i dag.

Bogen er fuld af noter og henvisninger, så man ikke er i tvivl om, hvor Inge Christiansen har sin viden fra, og man har mulighed for at gå videre, hvis man har lyst til det.

Som et kuriosum, vil jeg fortælle følgende: Inge Christiansen skriver i sin bog, at den ældste bevarede dåbsdragt i Danmark er en, der blev brugt ved Adolph Brorsons dåb i 1694, den ejes af Det danske Kunstindustrimuseum. Anni Bloch fortæller i sin bog om en dåbsdragt, som hører hjemme på Sønderborg Slot, hvis stof ifølge overleveringen skulle stamme fra en kjole, der har tilhørt dronning Dorothea, der tilbragte sine sidste leveår på dette slot, hvor hun døde 1571. Denne kunne i så fald være Danmarks ældste dåbsdragt.

I bogen: Österlens folkdräkter, Ystadiana 2000, side 112-115, omtales en skånsk dåbsdragt, der godt nok skal være syet i 1700-tallet, hvilket ses af, at der er mindre stofstykker på den fra denne tid, og det er jo efter at Skåne blev svensk i 1658, men dragten går hos ejeren, familien von Blixten Finecke, under benævnelsen Peder Skrams dåbsdragt. Selve posens stof kan udmærket være den danske søhelt Peder Skrams (1503-1581), da det er et middelalderligt, rødt granatæblemønstreret silkefløj, formodentlig er det fremstillet i Italien i 1500-tallet. Så selvom posen ikke er syet i Danmark, er stoffet dog nok det ældste danske stof i en eksisterende dåbspose, eller i hvert fald ikke yngre end Dorotheas kjolestof, men hvilken dåbsdragt, der kan tituleres Danmarks ældste, kan blive en fortsat interessant diskussion værdig.

Anmeldelse af Ole Zethner og Rie Koustrup: *SILKENS VEJE: Gamle tråde og nye netværk*. Koustrup & Co. Nordisk Bog Center. 2007. 78 sider, 165 farveillustrationer.

Else Østergård

En god titel, som straks fanger ens opmærksomhed. Bogen handler om morbærsilkesommerfuglen, og den har et væld af smukke og illustrative billeder, som tydeliggør teksten. Her skal specielt nævnes Gerth Hansens fotografier af silkesommerfuglelarverne. Mange optagelser er så foruroligende tæt på, at man næsten hører larverne gnaske morbærblade! Bogen er opdelt i 14 kapitler, historiske såvel som tekniske og med undertitler, der overskueligt viser vej til videre læsning om silkens enorme betydning og eventyrlige udbredelse. Informative fakta bokse, trykt i den nyudklækkede silkesommerfugls farve, indeholder vigtige oplysninger, der kan læses sideløbende eller uafhængigt af den øvrige tekst.

Der er kun to insekter, der kan betegnes som husdyr: honningbien og silkesommerfuglen.

Bombyx mori, der er det latinske navn for morbærsilkesommerfuglen, hørte oprindeligt hjemme i Kina, hvor den blev tæmmet for 5000 år siden. En kinesisk legende fortæller, at en

dag kejserinde Li Ling-Shi sad under et morbærtræ, dumpede en kokon fra en silkesommerfugl ned i hendes kop med skoldhed the. Da hun fiskede kokonen op, viklede der sig en fin tråd om hendes finger. Fra da af holdt kvinder silkelarver som husdyr. Igennem århundreder havde de kinesiske kejsere monopol på handel med silkestoffer og silkesommerfuglens æg, larver og pupper. Overtrædelse blev straffet med døden. Derfor forblev dyrkningen af silkelarver en hemmelighed for omverdenen i over 3000 år.

Det er silken, der har givet navn til de karavaneveje, der for et par tusinde år siden førte silken fra Kina til Middelhavet. Silkevejene muliggjorde også handlen med andre eksotiske luksusvarer. Det vigtigste vejene førte med var sandsynligvis nye ideer og viden om forskellige religioner. Historien om silkens betydning er også en beretning om menneskenes magtbegær, om krige og slaveri. Den var et stærkt økonomisk og politisk våben.

I kontrast til den luksuriøse silke var silkearbejderens hårde liv, der langt op i det 19. og 20. århundrede betød menneskelig nedslidning – især af kvinder og børn.

For mange er det sikkert en overraskelse, at der har været en silkeproduktion i Danmark siden Christian IV's tid, hvor kongen etablerede 14 silkevæverier i Silkegade i København.

I midten af 1800'erne ophørte silkeavlens imidlertid, sandsynligvis på grund af manglende viden, men nogle årtier senere blev der igen gjort forsøg på at etablere silkeavl. Det lykkedes ved hjælp af entusiastiske folk, og under 1. verdenskrig var dyrkningen af larver nået op på omkring 70.000. Nu var silkelarverne også blevet en velbesøgt attraktion for københavnernes, som i en kinesisk inspireret træpavillon kunne se de mange tusinde larver spise morbærblade og forpuppe sig. Silkens nyere historie, hvor den økologiske holdning til dyrkningen spiller en stor rolle, er interessant læsning. Bogens sidste kapitel giver anvisning på silkeavl til husbehov med oplysninger om, hvor man kan skaffe sig æg og de nødvendige morbærtræer. Ingen silke uden foder til larverne.

SILKENS VEJE. Gamle tråde og nye netværk fortjener at blive læst af mange - læg som lærd.

Bidragssydere til dette nummer:

Camilla Luise Dahl

Grundlægger og redaktør af Dragtjournalen, cand. mag i historie, Københavns Universitet med speciale i dragthistorie og -teori. Har tidligere udgivet flere artikler og skrifter om dragt og mode i historisk lys, heriblandt *Børns klædedragter i middelalderen*, 2004, *Brog og særk*, 2005 og *ICON DRESSED: Catalogue for the Exhibition ICON DRESSED by Annette Meyer*. Röhsska Museet, Göteborg, 2007.

Bjarne Drews

Er uddannet beklædningsformgiver, uddannet på Skolen For Brugskunst, linjen for beklædningsformgivning 1980. Tog specialeafgang i stildragter. Drews har studeret dragthistorie og rekonstruerer dragter især fra 1700-tallet. Han har udstillet dragter på Selsø Herregårdsmuseum, Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum og Randers Museum.

Dorothy Jones

Uafhængig researcher. Jones har i en årrække beskæftiget sig med barokkens klædedragt og har fungeret som dragtkonsulent i forbindelse med udstillinger og rekonstruktion af dragter for blandt andet Næstved Museum. Jones har tillige opstartet internetportalen www.livinghistory.dk, der er et dokumentationsprojekt over bevarede epitafier fra renæssancen og barokken.

Tove Engelhardt Mathiasen

Puljeseekretær for De Danske museers Dragt- og Tekstilpulje. Museumsinspektør ved Den Gamle By med ansvar for dragt- og tekstilsamlingen. Uddannet håndarbejds lærer 1982 fra Dansk Husflidsseminarium i Kerteminde og cand. phil. i etnografi og socialantropologi 1994. Har været ansat i Den Gamle By siden 1984. Publikationsliste kan ses på www.dragt.dk

Thomas Meldgaard

Samlingsinspektør på Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Thomas Meldgaard er uddannet sinolog med speciale i Kinas oldtid og ældre historie. Han har arbejdet som registrator på Greve Museum, hvor han har beskæftiget sig med hedeboegnens broderitradition og dragtskik og været med til at lave udstillingen "Hedebosyning - en verden af variationer".

Linda Rosendahl

Middelalderarkæolog, fil. Mag ved Lunds Universitet. Rosendahl har tidligere stået for forskellige udstillinger om middelalderdragter, på Limhamn Museum og for Koggmuseet i Malmø. Til førstnævnte har hun tillige publiceret i Limhamniana 2004, Limhamns Museums årsbok. Rosendahl holder derudover foredrag om middelalderens klædedragt, udvikling og materialer i Sverige og Danmark samt fremstiller dragter til udstillinger.

Lene Steenbuch

Uddannet brodøse fra Håndarbejdets fremme, som en af de sidste uddannede professionelle brodøser i Danmark. Steenbuch har i en årrække beskæftiget sig med genskabelse af ældre tekstile teknikker og har blandt andet udført kopier af dragter og tekstiler for forskellige museer og kirker. Heriblandt har hun udført de broderede alterforhæng i Allinge kirke.

Else Østergård

Konservator ved Nationalmuseet fra 1958. Tekstilfaglærer fra Husflidshøjskolen i Kerteminde. Videreuddannelse gennem udvalgte kurser og forelæsningsrækker ved Københavns Universitet. Har bl.a. publiceret: *Undersøgelser af tekstilfragmenter fra ærkebiskop Absalons grav i Sorø kirke* (sammen med Ole Schmidt), 1973, *Bevaring af gamle tekstiler* sammen med Karen Jacobi og Minna Kragelund, 1978, *Fru Kirstens børn. Kataloget*. Nationalmuseet 1988, og *Som syet til jorden. Tekstilfund fra det norrøne Grønland*, 2003.